

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Ernest Wright, *Biblische Archäologie*. Mit 220 Abbildungen und 6 Karten.

Κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ Dr. Christine v. Mertens. Vandenhoeck und Ruprecht. Cöttingen 1958. Σελ. 300.

Ἡ Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία συνεχίζουσα καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὸν γοργότατον ρυθμὸν τῆς προόδου, τὸν ὀφειλόμενον εἰς τὰς λίαν ἀποκαλυπτικὰς ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τῇ ἐγγύς Ἀνατολῇ ἀνασκαφάς, ἐπιχέει δαψιλῆς φῶς εἰς τὰ ἱερὰ τῶν Ἀγίων Γραφῶν κείμενα, ἰδίᾳ τῆς Π. Διαθήκης, καὶ διαρκῶς ἔρχεται νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἱστορικὴν τῶν βιβλίων αὐτῆς ἀξιοπιστίαν, νέους δὲ ὀρίζοντας διανοίγει εἰς τὴν βιβλικὴν ἐπιστήμην. Περὶ πάντων τούτων μαρτυρεῖ λίαν εὐγλώττως καὶ τὸ μετὰ χειῖρας περισπούδαστον ἔργον τοῦ διακεκριμένου ἐν τῷ γνωστῷ ἀνωτέρω θεολογικῷ σεμιναρίῳ τοῦ Me Kormick τοῦ Σικάγου καθηγητοῦ κ. E. Wright, τὸ ὁποῖον εἶναι εὐχάριστον ὅτι ἐμφανίζεται νῦν καὶ ἐν Γερμανικῇ μεταφράσει. Ἡ κατανομὴ τῆς ὕλης γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς βιβλικῆς ἱστορίας, ἥτις, ὡς εἴπομεν, τοσοῦτον διαφωτίζεται διὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, τῶν πορισμάτων τῶν ὁποίων εἶναι ἐξ Ἰσου τέλειος κάτοχος ὁ συγγραφεὺς (γνωστὸς καὶ ἐκ τῶν ἐν Συχέμ ἀνασκαφῶν του), ὅσον καὶ τῆς βιβλικῆς ἱστορίας καὶ τῆς Βίβλου καθόλου.

Τοῦ ἔργου προτάσσεται πρόλογος τοῦ καθηγ. κ. A. Kuschke καὶ εἰδικὸς πρόλογος τῆς γερμαν. ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Διαιρεῖται δὲ τοῦτο εἰς 14 κεφάλαια, ἐν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἡ σπουδαιότης τῆς Βιβλικῆς ἀρχαιολογίας, ὡς ἐπιστήμης, διὰ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς Βίβλου καὶ τὴν κατανόησιν τῆς Βιβλικῆς Θεολογίας (σ. 9-20), ἐν τῷ β' (σ. 21-31) γίνεται λόγος περὶ τῶν προϊστορικῶν κατοίκων (γιγάντων) τῆς Παλαιστίνης, ἐν τῷ γ' κεφ. (σ. 32-45) περὶ τῶν λεγομένων πατριαρχῶν τοῦ Ἰσραήλ, ἐν τῷ δ' κεφ. (σ. 46) περὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ διαμονῆς αὐτῶν σ. (46-61), ἐν τῷ ε' κεφ. (σ. 62-78) περὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης, ἐν τῷ ς' κεφ. (σ. 79-92) περὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κριτῶν, ἐν τῷ ζ' κεφ. (σ. 93-116) περὶ τῆς θρησκευτικῆς σχέσεως τοῦ Ἰσραήλ πρὸς τὸ θρησκευτικὸν περιβάλλον, ἐν τῷ η' κεφ. (σ. 117-143) περὶ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας (Σαουλ-Δαυὶδ-Σολομῶντος), ἐν τῷ θ' κεφ. (σ. 144-161) περὶ τῆς διασπάσεως καὶ καταρρέυσεως τοῦ ἡνωμένου Ἰσραηλιτικοῦ κράτους, ἐν τῷ ι' κεφαλαίῳ περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα (σ. 162-177), ἐν τῷ ια' κεφ. (σ. 179-198) περὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τοῦ Ἰσραήλ, ἐν τῷ ιβ' κεφ. περὶ τῆς μεταιχμαλωσιακῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος (σ. 199-219), ἐν τῷ ιγ' κεφ. περὶ τῆς Παλαιστίνης κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰ. Χριστοῦ (σ. 220-248), ὅπου ἐξαιρεται ἡ διὰ τὴν Κ. Διαθήκην σημασία τῶν εὐρημάτων τῆς Ν. Θαλάσσης καὶ τῆς Ἀρχαιο-

λογίας ἐν γένει καὶ τέλος ἐν τῷ ἰδ' κεφ., ἕπερ ἐπιγράφεται «Ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ κόσμῳ», ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τῆς ἀνά τὸν κόσμον διάδοσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτέρων ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων (σ. 249-279). Τὸ ἔργον κοσμεῖται καὶ διαφωτίζεται διὰ 220 εἰκόνων καὶ 6 χαρτῶν, παρεντιθεμένων, εὐτυχῶς, ἐν τῷ κειμένῳ, καὶ κατακλείεται διὰ πολλῶν πινάκων τῶν εἰκόνων καὶ χαρτῶν, τῶν νεωτέρων κυρίων ὀνομάτων, τῶν βιβλικῶν ὀνομάτων, τοπωνυμίων καὶ πραγματικῶν, ὡς καὶ βιβλικῶν χωρίων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων περιεχομένων τοῦ βιβλίου καταφαίνεται, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ Βιβλικῆς ἀρχαιολογίας ἐν τῇ συνήθει στενῇ τῆς λέξεως ἐννοία, ἀλλὰ περὶ ἔργου ἀποβλέποντας εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς Βιβλ. Ἱστορίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Βίβλου περιβάλλοντος διὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων. Ὁ ἀγινώστης τοῦ ἔργου τούτου αἰσθάνεται πραγματικὴν ἀνακούφισιν ἐκ τοῦ ἀπὸ τῶν ἐν λόγῳ εὐρημάτων ἐκπεμπομένου φωτός, τὸ ὁποῖον διασκεδάζει τσαύτας φανταστικὰς θεωρίας τῆς νεωτέρας φιλολογικῆς κριτικῆς ἐπὶ τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἐνισχύει πολλαχῶς τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς βιβλικῆς παραδόσεως. Γεγραμμένον τοῦτο ἐν γλώσση ρεούση, τῆς ὁποίας τὴν χάριν πιστῶς ἀποδίδει ἡ μεταφράστρια, καὶ μετὰ πολλῆς σαφείας καὶ θετικότητος καὶ ἀκριβολογίας, ἀναγιγνώσκειται, παρὰ πᾶσαν διχογνωμίαν πρὸς ἰὸν συγγραφέα, ἀπλήστως καὶ ἐπωφελῶς καὶ ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου θεολόγου.

Ὁ Ὀρθόδοξος θεολόγος, ἐκτὸς τῆς ἄλλης ἱκανοποιήσεως, ἦν αἰσθάνεται ἐκ τῆς ἀνά πᾶν βῆμα πιστοποιήσεως τῆς ἀξιοπιστίας τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς περὶ αὐτῆς παλαιοτάτης παραδόσεως, χαίρει μανθάνων καὶ παρὰ τοῦ συγγραφέως τὴν διὰ τῶν τελευταίων εὐρημάτων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης διαπίστωσιν τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ', περὶ τῆς ὁποίας, παραδείγματος χάριν, ἐν σελ. 219 ἀναγιγνώσκονται τὰ ἀκόλουθα: «Δὲν δύναται τις λοιπὸν πλέον νὰ ἰσχυρίζηται ὅτι ἡ Ἑβραϊκὴ Βίβλος εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει ὑπερτέρα τῶν Ἑβδομήκοντα. Ὁφείλει, δὲ ἐκάστοτε νὰ λαμβάνῃ ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν τὴν ἀξίαν τῆς Ἑλληνικῆς Βίβλου».

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Sabatino Moscati, *Ancient Semitic Civilizations*. London, Elek Books 1957. Σελ. 254.

Ἡ ἱστορία τῶν σημιτικῶν λαῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, ἥτις εἶχε διαφωτισθῆ πολὺ διὰ τῶν ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν, πρσεκάλει ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ζωηρὸν τὸ διαφέρον οὐ μόνον τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν φιλολόγων καὶ τῶν θεολόγων, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεμορφωμένου κοινοῦ. Τὸ διαφέρον ὁμως τοῦτο βαίνει κορυφούμενον μετὰ τὰ σπουδαιότατα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων. Εἰς τὸ διαφέρον τοῦτο ἀνταποκρινόμενος παρέχει ἐξαιρετον καὶ δὴ καὶ πλήρη καὶ συνολικὴν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν τούτων, καὶ ἰδίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, ὁ διαπρεπῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ρώμης καθηγητῆς τῆς σημιτικῆς φιλολογίας κ.

Sab. Moscati ἐν τῷ μετὰ χεῖρας περίπουδάστῳ ἔργῳ, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀγγλικὴν μετάφρασιν τοῦ ἰταλιστὶ τὸ πρῶτον (1953 β ἐκδ. 1955), ὑπὸ τὸν τίτλον Storia e civiltà dei Semiti, ἐκδοθέντος καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν μεταφρασθέντος καὶ εἰς β' ἐκδοσιν δημοσιευθέντος βιβλίου του.

Ἐν αὐτῷ, μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν γεωγραφικὸν χῶρον, τὰ ἐθνολογικὰ ζητήματα, τὰ τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ περὶ τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων τῶν Σημιτῶν, ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βαβυλωνίων, Ἀσσυρίων, Χανααναίων, Ἑβραίων, Ἀραμαίων, Ἀράβων καὶ Αἰθιοπίων καὶ ἐν τῷ συνθετικῷ ἐπιλόγῳ περὶ τῶν ἐνωτικῶν δεσμῶν τῶν διαφόρων σημιτικῶν πολιτισμῶν, περὶ τῆς ἐν τῇ παλαιᾷ Ἑγγύς Ἀνατολῇ θέσεως τῶν Σημιτῶν καὶ περὶ τῆς συμβολῆς τούτων εἰς τὴν καθ' ὅλου ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, μεθ' ἧς ἐπακολουθεῖ βιβλιογραφία κατ' ἐκλογὴν, πρὸ παντὸς ἢ νεωτάτη, καὶ ἀλφαβητικοὶ πίνακες περιεχομένων ὀνομάτων καὶ βιβλικῶν παραπομπῶν. Ἡ ἐκθεσις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει μὲν τῶν νεωτάτων φιλολογικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, εἰς ἃς μετέχει καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς, μετὰ πολλῆς δὲ μεθοδικότητος, σαφηνείας καὶ γλαφυρότητος κατὰ τρόπον καθιστῶντα τὸ βιβλίον λίαν προσιτὸν καὶ εἰς τὸ φιλομαθὲς καὶ ἰδίᾳ τὸ φιλόστορον κοινόν, χρησιμώτατον δὲ εἰς τοὺς περὶ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν, ἰδίᾳ τὴν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, σπουδάζοντας καὶ οὐχὶ ὀλιγώτερον εἰς τὰς θεολόγους. Σημειοῦμεν ἰδιαιτέρως τὴν συντηρητικότητα τοῦ συγγραφέως ἔναντι τῶν προβλημάτων τῆς Π. Διαθήκης. Τὴν χρησιμότητα δὲ τοῦ βιβλίου ἐπαυξάνουσιν αἱ πολυάριθμοι καλλιτεχνικαὶ εἰκόνες ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων.

Ἡ ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ, ἧς ἔτυχε τὸ βιβλίον τοῦτο, οὐ μόνον παρὰ τῷ ἰταλικῷ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ γερμανοφώνῳ καὶ τῷ γαλλικῷ, τελευταίως δὲ καὶ παρὰ τῷ ἀγγλοφώνῳ κοινῷ καὶ αἱ εὐνοϊκώταται περὶ αὐτοῦ κρίσεις διακεκριμένων ἀνατολιτῶν καὶ ἑβραϊστῶν, Γερμανῶν καὶ Ἀγγλων καὶ Γάλλων καὶ Ἀμερικανῶν καὶ Ἰταλῶν, ἐν οἷς καὶ οἱ Rowley, Winston Thomas καὶ αὐτὸς ὁ Albright, μαρτυροῦσι περὶ τῆς μεγάλης χρησιμότητος τοῦ βιβλίου τούτου. Εὐχαρίστως δὲ πληροφοροῦμεθα, ὅτι προσεχῶς θὰ δημοσιευθῇ τοῦτο καὶ ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει, τῇ εὐγενεῖ ἐγκρίσει τοῦ συγγραφέως.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Claus Westermann, Tausend Jahre und ein Tag. Unsere Zeit im Alten Testament. Kreuz-Verlag. Stuttgart. 1957. Σελ. 275.

Τὸ μετὰ χεῖρας ἐκλαϊκευτικὸν ἔργον τοῦ γνωστοῦ καθηγητοῦ τῆς Παλ. Διαθήκης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Χαϊδελβέργης ἀποτελεῖ εὐστοχον προσπάθειαν ἔχει μόνον μνήσεως τοῦ συγχρόνου ἡμῶν μὴ εἰδικοῦ ἀναγνώστου εἰς τὰ προβλήματα καὶ τὸ αἰώνιου κύρους περιεχόμενον τῆς Παλ. Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ διαφωτίσεως τῆς ἐποχῆς ἡμῶν καὶ τῶν προβλημάτων αὐτῆς διὰ τοῦ φωτὸς

τῆς ἐν τῷ πλουσιωτάτῳ τούτῳ βιβλίῳ περιεχομένης θείας ἀποκαλύψεως. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιγραφή τοῦ παρόντος βιβλίου: «Χίλια ἔτη καὶ μία ἡμέρα». Ὑπὸ μὲν τὰ 1000 ἔτη νοεῖται ἡ χιλιετής περίοδος, ἐντὸς τῆς ὁποίας συνετέθη ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ὑπὸ δὲ τὴν μίαν ἡμέραν ὁ βραχυτάτος χρόνος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συνετελέσθη ἡ ἐν ἡ Παλ. Διαθήκῃ προπαρασκευασθεῖσα Καινὴ Διαθήκη, ἡ Βίβλος τῆς «ὑψώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου». Ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ ἀντικατροπτίζεται καὶ ἀπεικονίζεται ἡ ἱστορία ὄχι μόνον ἐῖδος λαοῦ, ἀλλὰ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὸν Θεόν. Οἱ κυριώτεροι σταθμοὶ τῆς ἱστορίας τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὰ χαρακτηριστικώτερα σημεῖα τοῦ περιεχομένου καὶ τὰ σπουδαιότερα προβλήματα αὐτοῦ θίγονται ἀριστοτεχνικῶς ὑπὸ ἀνδρὸς κατέχοντος ὄχι μόνον τὴν Π. Διαθήκην καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς, ὡς καὶ τὰ κοινωνικὰ τῆς ἐποχῆς ἡμῶν προβλήματα, ἀλλὰ καὶ τὴν τέχνην τῆς ἐκλαϊκείσεως ὑψηλῶν καὶ δυσκόλων νοημάτων καὶ τοῦ συγχρονισμοῦ παλαιωτάτων συγγραμμάτων.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Βασιλείου Μ. Βέλλα, Γραμματικὴ τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης. Ἀθήναι 1959. Σελ. 140.

Εἶναι ἀπὸ τοῦ 1837 ἡ ἕκτη ἑλληνιστὶ ἐκδιδομένη Γραμματικὴ τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ ἡ τρίτη ὑπὸ καθηγητοῦ τῆς γλώσσης ταύτης ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ μὲν πρώτη ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐν αὐτῇ καθηγητοῦ τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης Ἀρχιμανδρίτου Θεοκλήτου Βίμπου, τοῦ μετὰ ταῦτα ἐπισκόπου Μαντινείας, ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου μου Νικολάου Παπαγιαννοπούλου, ἀρίστη ἐξ ἐπόψεως ἐπιστημονικῆς καὶ διδασκαλικῆς, ἥτις ἐκδόθη τῷ 1912 ἐν Λειψίᾳ εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐξαντληθῆ. Ἡ μετὰ χεῖρας Γραμματικὴ τοῦ συναδέλφου κ. Βέλλα, συνδυάζουσα ἐπιστημονικότητα καὶ μεθοδικότητα, εἶναι ἅμα καὶ πληρεστέρα, διότι περιλαμβάνει καὶ στοιχεῖα συντάξεως καὶ οὕτω θὰ διευκολύνη πολὺ τὴν ἐκμάθησιν τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης, ἀπαραιτήτου εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξερεύνησιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οὐ μόνον κατὰ τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ο΄. Καὶ μία ἄλλη σπουδαία ἑλληνικὴ πρόοδος τεχνικῆς φύσεως ἀπὸ τοῦ 1912 μέχρι τοῦ 1959: Ἡ Γραμματικὴ τοῦ ἀειμνήστου Παπαγιαννοπούλου παρέστη ἀνάγκη νὰ ἐκτυπωθῆ ἐν Λειψίᾳ, ἐνῶ ἡ Γραμματικὴ τοῦ κ. Βέλλα ἐξετυπώθη ἐν Ἀθήναις, καὶ δὴ ἐν τῷ Τυπογραφεῖῳ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας. Συγχαρητήρια λοιπὸν εἰς τε τὸν συγγραφέα καὶ τὸ Ἑκκλησιαστικὸν ἡμῶν Τυπογραφεῖον.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἀθανασίου Χαστούπη. Τὸ ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης Ἐγχειρίδιον Πειθαρχίας. Ἐν Ἀθήναις 1957. Σελ. 51.

Τὸ λεγόμενον Ἐγχειρίδιον Πειθαρχίας, εἰς ὃ εἶναι ἀφιερωμένον τὸ μετὰ χεῖρας δημοσίευμα τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Θεσσαλονίκης καθηγη-

τοῦ τῆς Π. Διαθήκης κ. Ἁθ. Χαστούπη, εἶναι ἐν τῶν σπουδαιωτάτων, καὶ μά-
 λιστα ρηξικελεύθω, ἀρχαιολογικῶν παρὰ τῆς Νεκρᾶς Θάλασσης, εὐρημάτων,
 περὶ τὸ ὅποῖον πλουσιωτάτη ἔχει δημιουργηθῆ βιβλιογραφία, καθημερινῶς πολ-
 λαπλασιαζομένη. Πρόκειται οἷοι περὶ τοῦ καταστατικοῦ χάρτου, ἀμα καὶ ἔσω-
 τερικῶ καίονισμοῦ τῆς κοινότητος τῆς «Διαθήκης», τ. ἔ. αἰρέσεώς τινος,
 ὑπὸ πολλῶν μὲν ἐρευνητῶν ταυτιζομένης πρὸς τὴν τῶν Ἑσσαίων, ὑπ' ἄλλων
 δὲ θεωρουμένης ὡς συναφοῦς πρὸς αὐτήν, ὑπὸ δὲ τῶν πλείστον, συσχετιζομένης
 πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πρωτεγόνου Χριστιανι-
 σμοῦ. Τοῦ παρόντος δημοσιεύματος προτάσσεται βραχυτάτη εἰσαγωγή (σ-3-5)
 καὶ ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τοῦ «Ἐγχειριδίου Πειθαρχίας» ἐν ἑλληνικῇ μετα-
 φράσει φιλοπονηθεῖσα ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ὑπὸ τοῦ M. Burrows ἐκδοθέντων φω-
 τοτύπων τοῦ ἑβραϊκοῦ χειρογράφου (New Haven 1951) καὶ τῆ βοήθειά τῶν
 μέχρι τοῦ 1957 σχετικῶν δημοσιευμάτων καὶ περιεχούση τὰ περὶ εἰσόδου νέων
 μελῶν εἰς τὴν κοινότητα τῆς Διαθήκης, διδασκαλίαν περὶ δύο ὁδῶν, σύστημα
 ὀργανώσεως καὶ κανόνας πειθαρχίας, κατακλειομένη δὲ διὰ ψαλμοῦ τῶν
 νεοφύτων. Ἐπὶ κεφαλῆς ἐκάστου τεμαχίου τίθεται σχετικὴ ἐπιγραφή, ἐν ὑπο-
 σημειώσει δὲ παρατίθενται κριτικαὶ τινες παρατηρήσεις, ὡς καὶ τινὰ σχόλια
 τοῦ κ. Χαστούπη, ἔτι καὶ παραπομπαὶ εἰς παράλληλα χωρία τῆς Π. καὶ Κ.
 Διαθήκης, τῶν ἑσσαϊκῶν πηγῶν καὶ τῆς λοιπῆς συγγενοῦς γραμματείας.
 Τὸ δημοσίευμα τοῦτο, πρῶτον εἰς τὸ εἶδός του ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ, καὶ
 ἀποτελοῦν ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τῶν πολυτιμοτάτων τούτων
 εὐρημάτων, ἐλπίζομεν ὅτι θὰ γίνῃ ἀπαρχὴ δημοσιεύσεως καὶ ἄλλων σχετικῶν
 ἑλληνικῶν ἐργασιῶν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

*Σοφοκλέους Δ. Λώλη. Ἐσχατολογία καὶ Ἱστορία. Ἀνάπτυξον ἐκ τῆς Ἐπι-
 στήμ. Ἐπιτηρίδος τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης 1958. Σελ. 39.*

Τὸ παρὸν μελέτημα τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑφηγητοῦ τῆς Δογματικῆς κ.
 Σ. Λώλη εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸ σπουδαῖον καὶ φλέγον σήμερον ζήτημα περὶ
 τῆς σχέσεως Ἐσχατολογίας καὶ Ἱστορίας. Τὰ ἐν αὐτῷ δὲ ἀναπτυσσόμενα
 συντόμως κεφάλαια ἐπιγράφονται: Περιεχόμενον καὶ πηγαὶ τῆς Ἐσχατο-
 λογίας (σ. 3-5). Προαγγελτικὰ σημεῖα τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ (σ. 5-6).
 Ἡ θέσις τῆς Ἐσχατολογίας ἐν τῇ Δογματικῇ (σ. 6-7). Ἐσχατολογία καὶ
 Ἀποκάλυψις (σ. 9-11). Ἀποκάλυψις καὶ Ἱστορία (11-13) Ἐννοια τῆς Ἱστο-
 ρίας ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἐσχατολογίας (13-17). Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς
 γῆς (17-26). Πορεία τῆς Ἱστορίας (σ. 26-36). Ἐπεταὶ ἡ βιβλιογραφία (σ.
 31-38).

Ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς τυγχάνει ὑποψήφιος διὰ τὴν κενὴν τακτικὴν ἔδραν τῆς
 Δογματικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπῆρξε δὲ καὶ μαθητῆς
 ἡμῶν, δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐκφέρωμεν ἄλλην τινὰ κρίσιν περὶ τοῦ μελετή-

ματος, εἰμὴ εἷς τινα σημεῖα, ἐν οἷς, κατὰ τρόπον λίαν ἀήθη, ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ ἀναφερθῆ καὶ εἰς ἡμετέραν σχετικὴν γνώμην, παρεξηγῶν μάλιστα αὐτὴν δεινῶς, εἵμεθα ὑποχρεωμένοι, βεβαίως μετὰ λύπης, νὰ διατυπώσωμεν παρατηρήσεις τινάς, αἵτινες δὲν θὰ εἶναι ἴσως ἄχρηστοι εἰς διαφώτισιν τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος.

Οὕτως ἐν σελ. 16, ὑποσημ. 58, ὁμιλῶν ὁ κ. Α. περὶ τῆς ἐννοίας τῆς Ἱστορίας ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἑσχατολογίας, παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς. «Παραλλήλως πρὸς τὸν ὡς ἀνωτέρω σκοπὸν τῆς Ἱστορίας, εὐρίσκομεν καὶ τὸν ἀκόλουθον ἐπὶ τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου ἐρειδόμενον καὶ διατυπούμενον ὡς ἑξῆς: «Τὸ νόημα τῆς Ἱστορίας εἶναι ἡ πάλη μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, μεταξὺ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ προσκαιρῶς ἐπικρατοῦσης ἀντιθέου δυνάμεως, μεταξὺ τοῦ Σατανᾶ καὶ τοῦ Χριστοῦ, πάλη συνεχίζομένη μετὰ ποικίλων ἐναλλαγῶν διὰ μέσου τῶν αἰῶνων καὶ μέλλουσα νὰ ἐπιστεφθῆ διὰ τοῦ ὀριστικοῦ ἐν τῷ τέλει τῶν ἀγῶνων θριάμβου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀγαθοῦ» (Π. Μ π ρ α σ ι ὡ τ ο υ, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου Σελ. 40). Καὶ ὁ κ. Α. συνεχίζει ἀμέσως ὡς ἑξῆς: «Ἐν τῷ κειμένῳ τούτῳ (δηλ. τοῦ Ὑπομνήματός μου εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν) ἐμφανίζεται ἀναμφιβόλως καθαρὰ καὶ ἀπόλυτος διαρχία (dualismus). Ἀλλὰ μὴν διαρχικὰς ἰδέας εὐ μόνον ἡ Ἐκκλησία κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἀπέκρουσε σταθερῶς, ἀλλ' οὔτε ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ συναντῶμεν τιαυτάς. «Ἡ Ἰσραηλ. θρησκεία ἀποκλείει ἀπολύτως τὸ ἐν ἄλλοις θρησκευμασιν ὑπάρχον δυαδικὸν σύστημα καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ Θεοῦ» παρὰ Β. Βέλλα Θεὸς καὶ Ἱστορία ἐν τῇ Ἰσραηλ. θρησκείᾳ σελ. 23), πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ». Συνεχίζων δὲ περαιτέρω ὁ κ. Α. παρατηρεῖ. «Ὁ Σατανᾶς, ἡ προσωπικὴ ὑπαρξίς τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ σταθερὸν δίδαγμα τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, οὐδέποτε ἐμφανίζεται ἐν τῇ Γραφῇ ὡς ἡ ἑτέρα ἀντίπαλος δύναμις, ἐναντίον τῆς ὁποίας καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἐνηνθρώπησεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός».

Ἄλλ' οἱ τοιούτοι ἰσχυρισμοὶ τοῦ κ. Α. προϋποθέτουσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐσφαλμένη ἀντίληψιν περὶ διαρχίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀσυνήθως ἑλλιπῆ γνώσιν τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ὡς ἑλλιπεστάτην τῆς Γραφῆς γνώσιν προϋποθέτουσι καὶ τὰ περὶ Σατανᾶ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ. Ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν διαρχίαν, εἶναι πασίγνωστον, ὅτι καθαρὰν καὶ ἀπόλυτον διαρχίαν, δηλ. πίστιν εἰς τὴν ὑπαρξίν δύο αἰωνίως ἀντιπάλων καὶ ὄλως ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων ὄντων παρεδέχετο ἐκ τῶν ἀρχαίων θρησκευμάτων ὁ Παρσισμός (ἡθικθρησκευτικὴ διαρχία), πρὸ παντὸς δὲ ὁ Ὅρφισμός, καὶ ἐκ τῶν Γνωστικῶν αἱρέσεων μάλιστα ὁ Μονιχαϊσμός. Τοιαῦτα δὲ διαρχικὰ συστήματα εἶναι βεβαίως ξένα πρὸς τὴν Ἀγ. Γραφήν καὶ ἀπεδουκιμασθήσαν πράγματι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅσα ὅμως σχετικὰ λέγομεν ἡμεῖς ἐν τῷ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου Ὑπομνήματι ἡμῶν, καὶ καθ'

ἕκαστον καὶ ἐν συνόλῳ λαμβανόμενα, εὐρίσκονται ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Κ. Διαθήκης, ὡς καὶ πρὸς τὴν Ἱ. Παράδοσιν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ εἶναι νὰ ἀπορῆ τις πῶς δὲν ἐμελέτησεν ἐπαρκῶς ὁ κ. Ὑφηγητῆς τῆς Δογματικῆς τὰς πηγὰς, πρὶν ἢ ἀποφασίσῃ νὰ ἀσχοληθῆ περὶ τὸ θέμα τοῦτο. Φειδόμενοι τοῦ χώρου τοῦ παρόντος βιβλιογραφικοῦ δελτίου, περιοριζόμεθα εἰς ὀλίγας μόνον ἐν τῶν πολυαριθμῶν βιβλικῶν μαρτυριῶν.

Οὕτως, ἐν τῇ Παλαιᾷ Διὰ θ ἡ κ η, ὁ τὴν ἀντίθεον καὶ μισάνθρωπον δύναμιν ἐκπροσωπῶν καλεῖται χαρακτηριστικῶς «Σ α τ α ν ᾶ ς», ὅπερ δηλοῖ τὸν ἀντιτιθέμενον καὶ τὸν κατήγορον καὶ τὸν διάβολον. Καὶ δὴ Δ ι ἄ β ο λ ο ς καλεῖται ῥητῶς ἐν τῇ ἑλληνικῇ Παλ. Διαθήκῃ, ὡς ἐκεῖνος, διὰ τοῦ φθόνου τοῦ ὁποῖου «ὁ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον» (Σοφ. Σολομ. β' 24), καὶ δὴ καὶ ὡς διαβάλλων τοὺς μὲν ἀνθρώπους εἰς τὸν Θεὸν (Ἰώβ α' 9, β' 4), τὸν δὲ Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους (Γενεσ. γ' 4 ἐξ.). Ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις τοῦ Ἰώβ ἐμφανίζεται ὁ Σατανᾶς (ἐνάρθρως μάλιστα ἐκφερόμενος) διὰ πρώτην φοράν συμπαριστάμενος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ διαδραματίζων ἰδιόζοντα ῥόλον, ἀντιλέγων εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ καὶ διαβάλλων πρὸς αὐτὸν τὸν Ἰώβ, ἐπιδιώκων διὰ παντοίων δοκιμασιῶν τὴν πτώσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπ' αὐτὸν κατάραν τοῦ Θεοῦ, πάντως ἡμῶς λογοδοτῶν εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὑποτασσόμενος εἰς αὐτόν. Καὶ ἀλλαχρῶ παρίσταται ὡς ψεύστης καὶ κακοποιὸς (Γ' Βασιλ. κβ' 20-23)· παρὰ δὲ τῷ προφήτῃ Ζαχαρίᾳ (γ' 1) ἐμφανίζεται ὡς κατήγορος τοῦ ἀρχιερέως Ἰησοῦ καὶ ἐχθρὸς τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν ὑποτεταγμένος εἰς αὐτόν καὶ μόνον κατὰ θεῖαν παραχώρησιν ἐνεργῶν (πρβλ. καὶ Α' Παρ. κα' 1 καὶ Β Βασιλ. κδ' 1). Ἐν δὲ τῇ Σοφίᾳ Σολομῶντος (β' 24) ἐμφανίζεται σαφῶς ὡς ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει καὶ ὡς ὑπαίτιος τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὡς εἴπομεν.

Ἐν δὲ τῇ Κ. Διὰ θ ἡ κ η καλεῖται ἡ ἀντίθεος αὕτη δύναμις «Διάβολος» καὶ «Σατανᾶς». Ἐμφανίζεται ἰδιαιτέρως ὡς ἐχθρὸς τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Μεσσίου, εὐθύς μετὰ τὴν βάπτισιν καὶ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς δημοσίου ἐμφανίσεως αὐτοῦ διὰ τῶν τριῶν γνωστῶν πειρασμῶν (Ματθ. δ' ἐξ. καὶ παράλληλα) καὶ μάλιστα διὰ τοῦ τρίτου πειρασμοῦ (Ματθ. δ' 8), ἐνθα καὶ διατείνεται, ὅτι εἶναι κυρίαρχος τῶν «βασιλειῶν τοῦ κόσμου», ἃς ὑπισχνεῖται νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, «ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃ» αὐτόν. Δὲν εἶναι δὲ ἡ τελευταία φορά, καθ' ἣν ὁ Σατανᾶς ἐκπειράζει τὸν Κύριον, ὡς ἀφήνει ἡμᾶς νὰ ἐννοήσωμεν καὶ ὁ εὐαγγ. Λουκᾶς ἐν τῇ παραλλήλῳ διηγήσει του περὶ τῶν πειρασμῶν (δ' 13), ἐνθα ῥητῶς δηλοῦται «καὶ ἀπέστη (δηλ. ὁ Σατανᾶς) ἀπ' αὐτοῦ (δηλ. τοῦ Κυρίου) ἄ χ ρ ι κ α ι ρ ο ὤ». Περαιτέρω δὲ ἀκούομεν τὸν Κύριον νὰ τὸν ἀποκαλῆ «ἄρχοντα τῶν δαιμονίων», καὶ δὴ καὶ νὰ ὀμιλῆ περὶ τῆς «β α σ ι λ ε ῖ α ς αὐτοῦ (Ματθ. ιβ' 26 Λουκ. ια' 20) καὶ νὰ τὸν χαρακτηρίζῃ ὡς «πατέρα» τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ Ἰουδαίων καὶ ὡς ἀπ' ἀρχῆς ψεύ-

στην καὶ ἀνθρωποκτόνον» καὶ «πατέρα τοῦ ψεύδους» (Ἰω. η' 44) καὶ ἀλλαχοῦ ἐπίσης ὡς «ἐχθρόν» τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ σωτηριάδου ἔργου του (Ματθ. ιγ' 39), τρεῖς δὲ φορές νὰ καλῆ αὐτὸν «ἀρχοντα τοῦ κόσμου τοῦ τούτου» (Ἰω. ιβ' 3, ιδ' 30, ις' 11). «Ὁλη ἡ ζωὴ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ εἶναι ἀγὼν κατὰ τοῦ Διαβόλου καὶ τοῦτο ἐμφαίνει τὸ χαρακτηριστικὸν πλῆθος τῶν, ἄλλως, ἱστορικῶν καὶ πραγματικῶν θεραπειῶν, δαιμονιζομένων ὑπ' αὐτοῦ. Ἴσως δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ἐν τῇ Γεθσημανῇ, μικρὸν πρὸ τῆς συλλήψεως τοῦ Σωτῆρος, δοκιμασία ὀφείλεται εἰς τὸν Σατανᾶν, κατὰ παραχώρησιν τοῦ Θεοῦ πατρὸς (Ματθ. κς' 34 ἐξ., πρβ. καὶ Λουκᾶ δ' 13: ἄχρι καιροῦ, καὶ δὴ Ἑβρ. ε' 7). Ἡ δὲ σταύρωσις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα ἅμα καὶ τὸν φαινομενικὸν θριάμβον τῶν πειρασμῶν τοῦ Σατανᾶ, ἀποπειρωμένου νὰ ματαιώσῃ τὸ κτισμωτικὸν ἔργον τοῦ Θεοανθρώπου, ὡς καὶ ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ἀνάληψις αὐτοῦ ἀποτελοῦσι τὸν θριάμβον αὐτοῦ καὶ τὸ προοίμιον τοῦ ὀριστικοῦ ἐν τῷ τέλει τῶν αἰώνων θριάμβου αὐτοῦ κατὰ τοῦ Διαβόλου. Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν περὶ Σατανᾶ ἀποστολικῶν χωρίων ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν δύο τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ὡς «Θεὸν τοῦ αἰῶνος τούτου τυφλώσαντα τὰ ὄμματα τῶν ἀπίστων εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου» (Β' Κορ. δ' 4) καὶ ὡς ἀρχοντα τῆς «ἐξουσίας τοῦ ἀέρος» (Ἐφεσ. β' 2), καὶ ἐν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου, χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ὡς «λέοντα ὠρυόμενον καὶ ζητοῦντα τίνα καταπίῃ» (Α' ε' 8).

Ὅμως ἡ μεταξὺ τοῦ Σατανᾶ καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ ἐν γένει πάλη παρίσταται δραματικώτατα κορυφουμένη ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου, καὶ δὴ ἐν κεφ. ιβ', ὅπου ἡ ἀντίθεος δύναμις ὀνομάζεται διὰ δύο ὀνομάτων, τοῦ ἑβραϊκοῦ «Σατανᾶς» καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ «Διάβολος», καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ὄφις, ὁ μέγας, ὁ ἀρχαῖος» καὶ παρίσταται ὡς «δράκων πυρρός» κατατροπούμενος ὑπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ἀλλ' ἐξακολουθῶν νὰ «πλανᾷ τὴν οἰκουμένην ὅλην» καὶ νὰ καταδιώκῃ εἰς μάτην «τὴν γυναῖκα, ἣτις, ἔτεκε τὸν ἄρρενα», τ. ἔ. ἐνταῦθα τὴν Ἐκκλησίαν, στενωῶς συνδεομένην πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Μεσσοῦ, ὡς τύπον αὐτῆς, ἔπειτα δὲ καὶ ἐν κεφ. ιγ', ἐνθα ἡ δύναμις ἐκείνη παρίσταται πολεμοῦσα λυσσῶδως, ὑπὸ μορφὴν δύο θηρίων, τοὺς πιστοῦς, καὶ ἐν κεφ. ιθ' καὶ κ', ἐνθα ἐκτυλίσσεται ἡ τελευταία πρᾶξις καὶ ἡ ἐκβασις τῆς δραματικῆς ταύτης πάλης τοῦ Χριστοῦ κατὰ τῆς ἀντιθέου δυνάμεως, τοῦ Σατανᾶ, ὅστις ἐπιτίθεται μὲν κατὰ τὸ «Λόγον τοῦ Θεοῦ», ἐπιβαίνοντας λευκοῦ ἵππου, κατανικᾶται δ' ὁμοῦς ὑπ' αὐτοῦ καὶ δεσμεύεται ἐπὶ 1000 ἔτη, ἀλλὰ λύεται καὶ πάλιν καὶ «ἐξέρχεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη», διεξάγεται ἡ τελικὴ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπίθεσις διὰ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, ἣτις ἀποτυγχάνει διὰ θείας ἐπεμβάσεως, καὶ ὁ «Διάβολος ὁ πλανῶν αὐτεὺς βάλλεται εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ θεῖου, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων», μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ ἡ τελικὴ παγκόσμιος κρίσις καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ «Καινοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς καινῆς γῆς» (κα' 1 ἐξ.).

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὴν Ἀγ. Γραφήν, ὡς ἐνόησαν αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ ἱεροὶ πατέρες αὐτῆς (Βλέπε Ὑπομνήματα Χρυσοστόμου καὶ Π. Τρεμπέλα εἰς τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔνθα ἔχει τις εἰκόνα τῆς ἐρμηνευτικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας). Τὰς δὲ τῆδε κάκεισε διεσπαρμένους γνώμας τῶν πατέρων περὶ τοῦ Σατανᾶ, ἐπὶ τῇ βῆσει τῶν Ἀγ. Γραφῶν, θεωροῦμεν περιττὸν νὰ παραθέσωμεν ἐναυθῶν¹ ἀρκοῦμενοι μόνον νὰ ὑπεθυμίσωμεν τὴν ἰδιαιτέρως τὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζουσιν ἱερὰν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀγ. Βαπτίσματος καὶ ἰδιαίτατα τοὺς ἀρχαιοτάτους καὶ χαρακτηριστικωτάτους ἐν προκειμένῳ «Ἀφορισμούς», οἵτινες ἐπισφραγίζονται διὰ τῆς ἐπισήμου ὁμολογίας τοῦ κατηγουμένου περὶ τῆς ἑαυτοῦ ἀποτάξεως ἀπὸ τοῦ Σατανᾶ καὶ πάσης τῆς λατρείας καὶ πάσης τῆς πομπῆς αὐτοῦ» καὶ «συντάξεως τῷ Χριστῷ» κλπ.

Μέχρι δὲ τίνας βαθμοῦ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ κ. Α. πάντα ταῦτα, ἐπαφίεται εἰς τὸν ἀναγνώστην τοῦ τε μελετήματος αὐτοῦ καὶ τῶν γραμμῶν τούτων νὰ κρίνῃ. Πάντως, ἐὰν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ μνημονευθέντα χωρία τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ ἄλλα τινά, τὰ ὅποια θὰ ὑποδείξωμεν κατωτέρω, οὔτε περὶ «καθαρᾶς καὶ ἀπολύτου διαρχίας» θὰ ὠμίλει οὔτε θὰ ἐτόλμα νὰ διαφωνήσῃ πρὸς «δύο ἀρίστους συγχρόνους δογματικούς», ὡς τοὺς χαρακτηρίζει, ἦτοι τὸν κορυφαῖον ῥωμαιοκαθολικὸν δογματικὸν τῆς ἐποχῆς ἡμῶν κ. M. Schmaus, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, καὶ τὸν ἐπίσης κορυφαῖον τῆς Νέας Ἑλλάδος δογματικόν, αἰοίδιμον Χρ. Ἀνδρουτσον. Καὶ τοῦ μὲν κ. Schmaus, ἐστενοχώρησεν αὐτὸν ἡ διδασκαλία ὅτι «ἡ δημιουργία ἀπ' ἀρχῆς κινεῖται πρὸς τὴν φανεράν κυριαρχίαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ κόσμου. Περὶ τῆς γνώμης ταύτης παρατηρεῖ ὁ κ. Α. ὅτι «θὰ ἦτο περισσότερον ἀποδεκτὴ, ἐὰν ἦτο γνωστὸν, ὅτι ἐτέρα δύναμις διεκδικεῖ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ κυριαρχίαν τοῦ Θεοῦ... Ἀλλὰ μὴν οὐδεὶς ποτε διεξεδίκησε τὴν ἐπὶ τὸν κόσμον κυριαρχίαν τοῦ Θεοῦ, κατὰ θεμελιώδη χριστιανικὴν διδασκαλίαν, καὶ ἐναντίον οὐδεμιᾶς ἐτέρας παλαίει οὗτος. Τυχὸν δὲ ἀποδοχὴ τοιαύτης ἐκδοχῆς ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν εἰς τὰς προχριστιανικὰς εἰδωλολατρικὰς καὶ τὰς μετὰ Χριστὸν αἰρετικὰς διαρχικὰς διδασκαλίας». «Ὅπερ ἔδει δεῖξαι! Ἴδου λοιπὸν ἡ κλεῖς τῆς κατανοήσεως τοῦ περὶ «καθαρᾶς καὶ ἀπολύτου διαρχίας» ἰσχυρισμοῦ τοῦ κ. Α. κλεῖς, ἴσως φιλοσοφικὴ, ἦμιστα ὅμως βιβλική. Τοῦ δὲ Ἀνδρουτσου σκανδαλίζει τὸν κ. Α. ἡ περὶ ἀνακαινίσεως καὶ τέλειοποιήσεως τοῦ κόσμου ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις διδασκαλία, ἥτις κατ' αὐτὸν ἀντιφέρεται πρὸς τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν δημιουργίαν, ἥτις ἀπ'

1. Βλέπε σύνοψιν αὐτῶν παρὰ Ἰωάννη Δαμασκηνῶ, Σύνοψις Ὁρθοδόξου Πίστεως κεφ. 19 καὶ 97 καὶ Ἀνδρέα Θεοδώρου, Ἡ περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Σατανᾶ θεωρία ἐν τῇ σωτηριολογίᾳ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας «Ἐν Θεολογίᾳ» 1957.

ἀρχῆς ἐνεῖχε τὴν τελειότητα καὶ δυσκόλως δικαιολογεῖται καὶ ἡ νέα ἀνακαίνισις». Τοῦτου λαμβανομένου ὡς ὀρθοῦ, κατὰ τὸν κ. Λ., «τότε ὁ Θεὸς δὲν ἐδημιούργησε τὰ πάντα καλὰ λίαν ἢ μετενόησε διὰ τὴν δοθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἀρχικὴν μορφήν». Καὶ ἡ τριακτὴ ὅμως ἐπιχειρηματολογία τοῦ κ. Λ. δὲν εὐσταθεῖ τὸ παράπαν, ἅτε μὴ συμφωνοῦσα πρὸς τὰ δεδομένα τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἐν γένει διδασκαλίαν, καὶ δὴ καὶ ὡς παραβλέπουσα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀμαρτίας ἐπὶ τοῦ κόσμου, ὅσους ἐδημιουργήθη μὲν «καλὸς λίαν» (Γεν. α' 31) ἠκολούθησε δ' ὅμως τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πτώσιν αὐτοῦ, (Γεν. γ' 18), «τῆς φύσεως ἐπαναστάσης κατὰ τοῦ τέως κυριάρχου αὐτῆς, τοῦ ἀνθρώπου» καὶ τῆς ἀκτίσεως ὑποταγείσης τῇ ματαιοῦτι οὐχ ἐκούσης, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα» καὶ ἔκτοτε «συστεναζούσης καὶ συνωδινούσης ἄχρι τοῦ νῦν, ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (Ρωμ. η' 20 ἐξ.). Ἡ, ὡς διδάσκει ὁ Μ. Ἀθανάσιος, «πεπόντος τοῦ ἀνθρώπου, τὰ πάντα τετάρκται, ὁ θάνατος ἰσχυσεν, ἡ γῆ κεκαθήραι καὶ ἰέλως ἐφθάρη ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀπεκτηνώθη, ὁ δὲ διάβολος ἐνήλατο καθ' ἡμῶν» (Κατὰ Ἀρειανῶν β' 66, Ε.Π. Μ. 26, 288, πρβ. (καὶ Ε.Π.Μ. 25 209) ¹.

Καὶ ὅμως κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ κ. Λ. βαθυτέρα ἔρευνα τοῦ προβλήματος μᾶς πείθει, ὅτι δὲν ὑπάρχει τὸ λεγόμενον φυσικὸν κακὸν ἀντικειμενικῶς καὶ ἐν τῇ φύσει» (σελ. 23 ἐξ.) καὶ «οὐδαμοῦ ἐν τῇ Γραφῇ λέγεται ὅτι ἐπῆλθε μεταβολὴ ἐπὶ τὰ χεῖρω καὶ εἰς τὴν φύσιν συγχρόνως μὲ τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου»! (σελ. 25).

Ἀρκούμεθα σήμερον εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας, τὰς ὁποίας ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δὲν θὰ διευτυπώνομεν σήμερον, ἂν μὴ προεκαλούμεθα.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Jean Cassien, Conférences I. Introduction, texte latin, traduction et notes (I-VII) par Dom. E. Pichery. Editions du Cerf. Paris. 1955. Σελ. 282. Tome II. (VII-XVII). 1958. Σελ. 286.

Οἱ μετὰ χεῖρας δύο τόμοι τῆς γαλλικῆς πατερικῆς συλλογῆς Sources Chrétiennes, περὶ ἧς πολλὰκις ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων ἐγένετο λόγος, εἶναι ἀφιερωμένοι εἰς τὰς περιφήμους Collationes Patrum (Διαλέξεις Πατέρων) τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ Κασσιανοῦ, θαυμαστοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντος διακόνου.

Ἐν τῇ ἐμπεριστατωμένῃ εἰσαγωγῇ (σ. 7-76) ἐξετάζεται ὁ βίος καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ Κασσιανοῦ, τὰ μοναστικά του ἔργα Institutiones καὶ Collatioes, ὁ ἀσκητικὸς μυστικισμὸς αὐτοῦ, ἡ σκέψις τοῦ Κασσιανοῦ καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀξία τῶν μοναστικῶν του συγγραφῶν, ἡ μοναστικὴ καὶ πνευματικὴ ἐπίδρασις

1. Βλ. καὶ Χρ. Ἀνδρούτσου Δογματικὴν σ. 118 καὶ Ἰ. Καρμίρη Σύνοψιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας σ. 35-36.

αὐτοῦ καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς παρουσίας ἐκδόσεως, εἴτα δὲ παρατίθεται ἡ βιβλιογραφία καὶ γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν διαφόρων μεταφράσεων τῶν *Collationes*. Ἀκολούθως παρατίθεται τὸ λατινικὸν κείμενον μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ τινων ὑποσημειώσεων καὶ παραπομπῶν, ὅπερ ὑλικὸν καταλαμβάνει τὸ μέγιστον τοῦ I τόμου, ὀλόκληρον τὸν II καὶ θὰ συνεχισθῆ καὶ ἐν III τόμῳ. Πρόκειται περὶ τῶν συνομιλιῶν τοῦ Κασσιανοῦ καὶ τοῦ φίλου του Γερμανοῦ μετὰ τινων ἀσκητῶν τῆς Αἰγύπτου, αἵτινες οὐ μόνον ἐν τῇ Δύσει ἔσχον ζωηράν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ λίαν ἐνωρὶς μετεφράσθησαν κατ' ἐπιτομὴν ἑλληνιστί, ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαλέξεις Πατέρων, καὶ ἤσκησαν ἐπίδρασιν καὶ ἐν τῷ Ἀνατολῇ. Μέρος τῆς ἑλληνικῆς ἐπιτομῆς περιελήφθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν Πατρολογία τοῦ Migne (28, 849-906), ὑπὸ δὲ τοῦ ἀειμνήστου Κ.Ι. Δουβουινιώτου ἐξεδόθη ἐκ κώδικος τῆς Ἱ. Μονῆς Μετεώρων ἀνεκδοτος ἑλληνικῆ ἐπιτομῆ ἐν τῷ «Ἐκκλησιαστικῷ Φάρῳ» τοῦ 1913, ἄγνωστος εἰς τὸν παρόντα ἐκδότην. Διὰ τῆς προκειμένης ἐκδόσεως παρέχεται εὐκαιρία οὐ μόνον εἰς τὸ γαλλικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γαλλομαθὲς κοινὸν νὰ γνωρίσῃ ὀλόκληρον τὸ ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς καὶ θεολογικῆς καὶ ἐποικοδομητικῆς λίαν ἐνδιαφέρον τοῦτο ἔργον τοῦ συμπαθεστάτου καὶ ἑλληνομαθεστάτου λατίνου πατρὸς, ὅστις εὐλόγως θεωρεῖται ὡς εἰς τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς ἐν τῇ Δύσει ὑπὸ ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν διαμορφωθείσης ἐντόνου ἐσωτερικῆς ζωῆς.

II. I. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

A. Salles, *Trois antiques rituels du Baptême. Sources Chrétiennes. Les éditions du Cerf. Paris. 1958. Σελ. 66,*

Ἐν τῷ μετὰ χειρός ὑπ' ἀριθ. 59 τεύχει τῶν *Sources Chrétiennes*, μετ' ἐμπεριστατωμένην εἰσαγωγὴν, παρατίθεται ἐν γαλλικῇ μεταφράσει καὶ μετὰ τινων ὑποσημειώσεων, τὸ κείμενον ἐνδὸς συμπλήματος συμπεριλαμβανομένου ἐν τῇ αἰθιοπικῇ μεταφράσει τῆς εἰς τὸν Ἰππόλυτον τῆς Ρώμης ἀποδιδомένης «Ἀποστολικῆς παραδόσεως, τὸ ὁποῖον συμπίλημα, κατὰ τὸν ἐκδότην τοῦ παρόντος τεύχους, στηριζόμενον ἐπὶ κριτικῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ, ἀποτελεῖ σύνθεσιν τριῶν ἀρχαιοτέρων τυπικῶν τοῦ Βαπτίσματος καὶ δύο λειτουργιῶν. Τὰ τρία ταῦτα τυπικά παρατίθενται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως κατὰ τρόπον διευκολύνοντα τὴν μεταξὺ ἀλλήλων σύγκρισιν. Ἀσχέτως πρὸς τὴν βασιμότητα τῆς εἰκασίας τοῦ κ. Salles, τῆς ὁποίας τὴν ἐπαλήθευσιν θὰ πρέπη νὰ ἀναμένωμεν ἐκ τῆς περαιτέρω ἐρεύνης αὐτοῦ περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἱεραῆς ἀκολουθίας τοῦ Βαπτίσματος, αἱ περιεχόμεναι ὠραῖαι εὐχαὶ καὶ ἡ κριτικὴ ἀνάλυσις τῶν κειμένων τούτων καὶ αἱ ἐν γένει παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως προκαλοῦσιν ἱκανὸν διαφέρον οὐ μόνον εἰς τοὺς περὶ τὸ σπουδαῖον τοῦτο πρόβλημα ἀσχολουμένους, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα φιλομαθῆ θεολόγον.

II. I. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Γεωργίου Π. Καρύδη, *Φιλοσοφικαὶ καὶ Παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἡροδότου*. Ἀθήναι 1957. Σελ. 68.

Τὸ ἐνδιαφέρον θέμα τῆς παρούσης πραγματείας τοῦ διακεκριμένου ἐκπαιδευτικοῦ συμβούλου ἐξετάζεται ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ βάσει προσωπικῆς καὶ ἐμβριθοῦς μελέτης τοῦ ἔργου τοῦ ἐπιφανοῦς ἑλληνος ἱστορικοῦ, ὅστις δὲν ὑπῆρξεν μόνον ὁ πατήρ, ἀλλὰ καὶ ὁ φιλόσοφος τῆς Ἱστορίας. Ἀποτελεῖται δὲ ἡ ἀξιόλογος καὶ ἀξιοσπουδαστος αὕτη πραγματεία ἐκ πέντε παραγράφων, ἐν ταῖς ὁποίαις ἐξετάζεται ὁ Ἡρόδοτος ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἐποχῆς του, οἱ ἐπ' αὐτὸν ἐπιδράσαντες παλαιότεροι συγγραφεῖς, αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ παιδαγωγικαὶ ἰδέαι καὶ αἱ μορφωτικαὶ ἀξίαι τοῦ Ἡροδότου. Συνιστᾶται ἡ ἀνάγνωσις τῆς πραγματείας ταύτης καὶ εἰς τοὺς θεολόγους, ὅτινες ἱκανὰ πράγματα ἔχουσι νὰ διδαχθῶσιν ἀπ' αὐτῆς.

Π. Ι. Μ.

Σπυρ. Μ. Καλλιὰφα, *Ἐπίτομος Γενικὴ Παιδαγωγικὴ*. Ἐν Ἀθήναις 1958. Σελ. 184.

Τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον τοῦ διακεκριμένου Ἑλληνος παιδαγωγοῦ προῆλθε μὲν, ὡς λέγει ἐν τῷ προλόγῳ του, «ἐκ τῶν μαθημάτων, τὰ ὅποια ἐδίδασκεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Ἀθηνῶν ὡς καθηγητῆς τῶν Παιδαγωγικῶν μέχρι τοῦ ἀκαδ. ἔτους 1956-7», ἤτοι ἐπὶ μίαν δεκαετίαν, εἶναι ὅμως καρπὸς ὀλοκλήρου ζωῆς ἀφιερωμένης εἰς τὴν γενικωτέραν καὶ εἰδικωτέραν διαπαιδαγώγησιν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, ἀνδρὸς διατελέσαντος ἐπὶ πέντε περίπου δεκάδας ἐτῶν καθηγητοῦ ἐν τοῖς σχολείοις τῆς Μέσης ἐκπαίδευσως καὶ ἐν Διδασκαλείοις ἀρρένων καὶ θηλέων καὶ ὡς ἐπόπτου τῶν σχολείων τῆς Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἑταιρείας καὶ ὡς ἐκπαιδευτικοῦ συμβούλου, τελευταῖον δὲ καὶ ὡς καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐμαθήτευσαν καὶ οἱ φοιτηταὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς ἐπὶ μίαν δεκαετίαν.

Δεδομένου, ὅτι ἡ Γενικὴ Παιδαγωγικὴ ἀποτελεῖ τὴν φιλοσοφικὴν θεμελίωσιν τῆς καθ' ὅλου παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς, ἐν ἣ ἐξετάζεται ἡ ἔννοια τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς σχέσεως τῆς Παιδαγωγικῆς πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, (6-7-13) καὶ τριῶν μερῶν, ἐν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς (6-17-58), ἐν τῷ β' ἡ δύναμις τῆς ἀγωγῆς (σ. 59-72 καὶ ἐν τῷ γ' ἀναπτύσσονται τὰ μέσα, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς, καὶ γίνεται λόγος περὶ τῆς διοργανώσεως τῆς σχολικῆς παιδείας καὶ περὶ τῶν φορέων τῆς ἀγωγῆς (σ. 73-149) καὶ τέλος ἐν τῷ ἐπιμέτρῳ ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τῆς ψυχικῆς συστάσεως, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ Ἑλληνος (σ. 150-170). Τὸ βιβλίον κατακλείεται διὰ τῆς κυριωτέρας βιβλιογραφίας καὶ πινάκων πραγμάτων καὶ ὀνομάτων, ἡ δὲ διαπραγμάτευσις τῶν σπουδαιοτάτων θεμάτων ἐμφορεῖται τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, τῶν ἐμπνεομένων ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ περισσώτερον παρ' ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ, Τόμος ΚΘ' Τεῦχος Δ'

38

Georges A. Megas, Greek Calendar Customs. Athens 1958. P. 159.

Ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ τοῦ ἐν τῇ Φιλοσοφ. Σχολῇ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑθν. Πανεπιστημίου Καθηγητοῦ τῆς Λαογραφίας, ἄλλοτε δὲ τακτικοῦ καὶ νῦν ἐπιτίμου διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ.Γ. Μέγα, ὅπερ εἶναι περίληψις τοῦ πρὸ ἐνὸς ἔτους ἐκδοθέντος περισπουδάστου ἔργου του «Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας» καὶ εἶναι εὐχάριστον ὅτι ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Προεδρείας τῆς Κυβερνήσεως (Γεν. Διευθύνσεως Τύπου καὶ Πληροφοριῶν) καὶ κοσμεῖται ὑπὸ ὠραίων καὶ χαρακτηριστικῶν εἰκόνων, ἐξετάζονται ὑπὸ ἀρμοδιωτάτου ἐρευνητοῦ διάφορα ἑλληνικὰ ἔθιμα. Τὰ ἔθιμα ταῦτα, ἅτινα εἶναι ἀπαύγασμα ἀφ' ἐνὸς τῆς βαθείας θεοσεβείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς συντηρητικότητος καὶ τῆς ἐμμνήης αὐτοῦ εἰς τὰς παναρχαίας θρησκευτικὰς προγονικὰς αὐτοῦ παραδόσεις, ἐξετάζονται ἐνταῦθα διὰ τῶν συγκριτικῶν λαογραφικῶν μεθόδων κατανεμόμενα εἰς τὰς τέσσαρας ἐποχὰς τοῦ ἔτους, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τοῦ χειμῶνος.

Τὰ χειμεριὰ ἔθιμα στρέφονται περὶ 4 περιόδους, ἥτις α) ἀπὸ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου μέχρι τοῦ Ἀγ. Φιλίππου, β) ἀπὸ τοῦ Ἀγ. Φιλίππου μέχρι τῶν Χριστουγέννων (Μικρὰ Τεσσαρακοστὴ) γ) τοῦ λεγομένου Δωδεκαημέρου καὶ δ) ἀπὸ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ μέχρι τῶν Ἀπόκρεων. Τὰ ἐ α ρ ι ν ἄ συγκεντρῶνται εἰς τὰς περιόδους τῶν Ἀπόκρεων, τῆς Μεγ. Τεσσαρακοστῆς, τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ Μαΐου· τὰ θ ε ρ ι ν ἄ ἔθιμα κατανεμόνται εἰς τοὺς τρεῖς θερινοὺς μῆνας καὶ τὰ φ θ ι ν ο π ω ρ ι ν ἄ εἰς τοὺς μῆνας Σεπτέμβριον καὶ Ὀκτώβριον. Ἡ ἐξέτασις τῶν ἐθίμων τούτων γίνεται μετὰ κριτικῆς ἐπιστάσις καὶ δὴ καὶ διὰ συσχέτισεως καὶ συγκρίσεως τῶν κατὰ τόπους ἑλληνικῶν ἐθίμων, εἰς τοὺς ὁποίους τόπους περιλαμβάνονται καὶ ἐκεῖνοι, ἐν τοῖς ὁποίοις ἐπὶ πολυαριθμούς αἰῶνας ἔζησε καὶ ἐμεγαλύνθη καὶ ἐκ τῶν ὁποίων, κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, ἐξερριζώθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συμπτυχθῶσι μετὰ τῆς ὑπολοίπου ἐθνικῆς ἐνότητος ἀκραιφνῶς ἑλληνικοὶ πληθυσμοί.

Δὲν ἀρνούμεθα, ὅτι ἐν πολλοῖς τῶν ἐθίμων τούτων διαπιστοῦται ἐπιβίωσις παναρχαίων ἑλληνικῶν καὶ δὴ καὶ τινων εἰδωλολατρικῶν ἐθίμων, εἶναι ἀνάγκη ὅμως καὶ πρέπον νὰ τονισθῇ ἡ βαθεῖα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῇ ἑλληνικῇ ψυχῇ ἐπίδρασις, ἥτις προστιθεμένη εἰς τὴν ἄλλην ἐπίδρασιν τῆς μακραιῶνος παραδόσεως τοῦ προχριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ λαοῦ τούτου εἰς λαὸν ἐξόχως προνομιοῦχον μετὰ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς γῆς. Καὶ προφορικῶς δὲ ἔχομεν ἐκφράσει εἰς τὸν ἀγαπητὸν συγγραφέα καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐπαναλαμβάνομεν τὴν εὐχὴν, ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς βαθείας του γνώσεως τῶν ἐθίμων του λαοῦ τούτου καὶ τῆς ἐγνωσμένης κατανοήσεως, ἣν ἔχει διὰ τὸν Χριστιανισμόν, καὶ δὴ καὶ διὰ τὸν ἑλληνικὸν Χριστιανισμόν, παρουσιάσῃ ἐν εἰδικῇ μελέτῃ του, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπιβίωσιν παλαιωτάτων ἑλληνικῶν καὶ δὴ καὶ εἰδωλολατρικῶν ἐθίμων,

καὶ τὴν βαθυτάτην ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἐν λόγῳ λαοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἄρ. Ἀσιώτου, *Ψυχίατρον. Τὸ κορίτσι καὶ ἡ κοινωμία. Συνεργασία τῆς κ. Ε. Διαλέτη. Ἀθήνα 1958. Σελ. 80.*

Τὸ παρὸν τεῦχος, φέρον τὸν ἀριθ. 35 ἐν τῇ ἐπανειλημμένῳ ἀπὸ τῆς στήλης ταύτης μνημονευθεῖσῃ συλλογῇ μελετῶν τοῦ Ἰνστιτούτου ἰατρικῆς ψυχολογίας καὶ ψυχικῆς ὑγιεινῆς, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ψυχολογία καὶ Ζωή», ἀφιερῶνται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πρὸς τὴν κοινωμίαν σχέσεως τῆς νεαρᾶς ἡλικίας τοῦ γυναικείου φύλου, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἄλλα μελετήματα τῆς σειρᾶς ταύτης ἔχουσιν ἀφιερωθῆ. Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ πέντε κεφαλαίων, ὧν τὸ α' ἐπιγράφεται «προβλήματα ἀπὸ τὸ σύγχρονον κοινωνικὸν περιβάλλον, τὸ β' «πρὸς μίαν νέαν θεμελίωσιν τῆς σχέσεως κοινωνίας καὶ γυναικός», τὸ γ' ἐπιγράφεται «ἡ ἀγωγή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς», τὸ δ' «τρόποι ἐκφράσεως τῆς νέας εἰς τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον» καὶ τὸ ε' «εἰδικὰ θέματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς». Ἐν τέλει παρατίθεται πλουσία καὶ νεωτάτη βιβλιογραφία. Ἡ ἐξέτασις τῶν προβλημάτων γίνεται πάντοτε ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ὑγιῶν πορισμάτων τῆς τεΨυχολογίας καὶ Κοινωνιολογίας καὶ τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς, καὶ δὴ μετὰ πάσης νηφαλιότητος, σαφηνείας καὶ εὐκρινείας.

Π. Ι. Μ.

Dokumente der Orthodoxen Kirchen zur ökumenischen Frage. Band II. Wort und Mysterium. Der Briefwechsel über Glauben und Kirche 1573-1581 zwischen den Tübingen Theologen und den Patriarchen von Konstantinopel. Herausgegeben vom Aussenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland. Witten (Lutherverlag) 1958, σελ. 300, σχ. 8.

Ἡ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν στενοτέρα συνεργασία μεταξύ Ὁρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων ἤγαγε τὴν ἐν Γερμανίᾳ Εὐαγγελικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν ἀνά χεῖρας πολῦτιμον ἔκδοσιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ διὰ πρώτην φοράν δημοσιεύεται γερμανοῦσὶ καὶ οὕτω, κέραν τῶν εἰδικῶν, προσφέρεται καὶ εἰς τὸν πολὺν προτεσταντικὸν κόσμον ἡ περιάκουστος θεολογικὴ ἀλληλογραφία μεταξύ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου Β' καὶ τῶν Λουθηρανῶν θεολόγων τῆς Τυβίγγης κατὰ τὰ ἔτη 1573-1581 μετ' ἄλλων ἀξιολόγων ὀρθοδόξων καὶ προτεσταντικῶν κειμένων. Ἡ σημασία τῆς ἐκδόσεως ταύτης κατανοεῖται ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἐκδοθεῖσα ἀλληλογραφία ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐπίσημον καὶ σοβαρὰν ἀπόπειραν ἀλληλογνωριμίας καὶ προσεγγίσεως καὶ συνεννοήσεως τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων, ἡ ὁποία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς πρότερον μονομερῶς ὑπὸ τῶν Διαμαρτυρομένων ἀναληφθείσας, ἐπεχειρήθη εὐκρινῶς καὶ ἐν πνεύματι χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ ἐκζητήσεως τῆς ἀληθείας ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν Ἐκκλη-

σιῶν, περιστραφεῖσα περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῶν ἐν οἷς αὐταὶ συμφωνοῦσι καὶ διαφωνοῦσιν ἄρθρων τῆς πίστεως καὶ διαπίστωσιν τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς συμφωνίας καὶ προσεγγίσεως αὐτῶν. Κατ' αὐτὴν οἱ μὲν Διαμαρτυρόμενοι ὑπέβαλον διὰ δευτέραν φοράν ὑπὸ τὴν κρίσιν τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας τὸ θεμελιωδέστατον συμβολικὸν βιβλίον αὐτῶν, τ. ἔ. τὴν Αὐγουσταίαν Ὁμολογίαν, ἧς τὴν διδασκαλίαν ἐπειράθησαν μετὰ πολλῆς δυνάμεως καὶ ἐπιστημοσύνης νὰ ὑποστηρίξωσι καὶ διατυπώσωσι, γράψαντες οἰονεὶ νέαν τινὰ ἰδίαν χάριν τῶν Ὁρθοδόξων Ὁμολογίαν, «Βυρτεμβέργιον» δυναμένην ν' ἀποκληθῆ, οἱ δὲ Ὁρθόδοξοι ἐδέχθησαν τὴν συζήτησιν καὶ ἤσκησαν τὴν πρώτην, ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, κριτικὴν ἐπὶ τῶν κυριωτέρων καὶ βασιικωτέρων ἄρθρων καὶ ἀρχῶν τοῦ Προτεσταντισμοῦ, διαπιστώσαντες καὶ ἐλέγξαντες τὰς σημαντικωτέρας μεταξὺ Ὁρθοδοξίας καὶ Προτεσταντισμοῦ διαφορὰς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἁγίας Γραφῆς, αὐθεντικῶς ὅμως ἐρμηνευομένης καὶ συμπληρουμένης ὑπὸ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀποδυθέντας εἰς τὴν ἐπιστολιμαίαν ταύτην θεολογικὴν συζήτησιν Λουθηρανὸς καθηγητὰς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Τυβίγγης ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὑποκειμενικῶς ὑπ' αὐτῶν ἐρμηνευομένης.

Ἐκδόντες ἀλλαχοῦ τὸ πρωτότυπον ἑλληνικὸν κείμενον τῶν τριῶν θεολογικῶν Ἀποκρίσεων τοῦ Πατριάρχου Ἱερζεμίου (βλέπ. «Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας», Ἀθῆναι 1952-53, σ. 369-489) καὶ ἐρευνήσαντες βαθύτερον καὶ κρίναντες τὴν ὅλην θεολογικὴν ταύτην ἀλληλογραφίαν (βλέπ. «Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός», Ἀθῆναι 1937, σελ. 76-135), περιοριζόμεθα ἐνταῦθα μόνον εἰς βραχεῖάν τινα ἀναλυσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἀνά χειρας γερμανικῆς ἐκδόσεως.

Ἐν πρώτοις δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἡ παρούσα ἔκδοσις ἀποτελεῖ τὸν δευτέρον τόμον τῶν ὑπὸ τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας ἐκδιδομένων *Dokumente der Orthodoxen Kirchen zur ökumenischen Frage*, ὧν ὁ πρῶτος τόμος φέρει τὸν τίτλον *Die Moskauer Orthodoxe Konferenz von Juli 1948*. Ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος δευτέρου τόμου προτάσσεται σύντομος πρόλογος τοῦ G. Stratenwerth (σελ. 7-9), ἐν ᾧ ὑπογραμμίζεται ἡ σημασία καὶ ἡ σκοπιμότης τῆς ἐκδόσεως καὶ διαπιστοῦται, ὅτι ἡ ἀρξαμένη τῷ 1573 καὶ διακοπεῖσα τῷ 1581 συζήτησις μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ ἐπαναληφθεῖσα ἐπ' ἐσχάτων δέον νὰ συνεχισθῆ ὑπὸ νέον πνεῦμα, δηλ. ὡς συζήτησις μεταξὺ ἀδελφῶν, ζώντων μὲν εἰς διαφόρους οἰκίας, μὴ δυναμένων ὅμως νὰ λησμονῶσιν ὅτι εἶναι τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρὸς (σ. 9).

Ἀκολουθεῖ ἡ εἰσαγωγή (σ. 11-28), ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ τῶν γνωμῶν καὶ τῶν σχέσεων τοῦ Μαρτίου Λουθήρου καὶ τοῦ Φιλίππου Μελάγχθονος πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τῆς ὑπότοῦ τελευταίου ὑποβολῆς τῷ 1559 πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ Β' τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας (βλέπ. ἐκτενέστερον «Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός» σ. 24-39), περὶ τοῦ

Πατριάρχου Ἱερεμίου Β' καὶ τῆς δράσεως καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους καὶ τὸν Πάπαν Γρηγόριον ΙΓ', περὶ τῆς οἰκουμενικῆς σημασίας τῶν τριῶν ἀποκρίσεων τοῦ Ἱερεμίου ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὰ ὀρθόδοξα συμβολικὰ κείμενα τοῦ ΙΔ' καὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος (βλέπ. «Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα...» σ. 294-368) καὶ τέλος περὶ τῶν ἐκδόσεων τῆς ἀλληλογραφίας καὶ ἰδίως τῆς ἀνὰ χεῖρας γερμανικῆς τοιαύτης.

Ἐν συνεχείᾳ δημοσιεύονται τὰ ἐπόμενα κείμενα τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου καὶ τῶν Βυρτεμβεργίων θεολόγων ἐν γερμανικῇ μεταφράσει:

1. Ἐπιστολὴ τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 7 Ἀπριλίου 1573 (σ. 29-31).

2. Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰακώβου Ἀνδρέου πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 8 Ἀπριλίου 1573 (σ. 31-32).

3. Ἀπάντησις τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς ἀμοτέρους ἀπὸ τοῦ ἔτους 1574 (σ. 33-36).

4. Ἐπιστολὴ τῶν Ἰ. Ἀνδρέου καὶ Μ. Κρουσίου πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 16 Σεπτεμβρίου 1574 (σ. 37-38).

5. Ἐπιστολὴ τῶν αὐτῶν πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 20 Μαρίου 1575 (σ. 38-40).

6. Αὐγουσταία Ὁμολογία (εἰσαγωγικὰ τινα περὶ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως καὶ ὑποβολῆς αὐτῆς εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν), (σ. 41-43).

7. Ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τὸν Ἰ. Ἀνδρέου καὶ τὸν Μ. Κρούσιον ἀπὸ Μαΐου 1576 (σ. 44-45).

8. Α' Ἀπόκρισις τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους θεολόγους ἀπὸ 15 Μαΐου 1576 (σ. 46-125).

9. Ἐπιστολὴ τῶν Λουκᾶ Ὀσιάδου καὶ Μ. Κρουσίου πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1577 (σ. 126-128).

10. Α' Ἀναπόκρισις τῶν Βυρτεμβεργίων θεολόγων πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1577 (σ. 129-175).

11. Β' Ἀπόκρισις τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους θεολόγους ἀπὸ Μαΐου 1579 (σ. 176-190) (ἀποσπασματικῶς).

12. Β' Ἀναπόκρισις τῶν Βυρτεμβεργίων θεολόγων πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν ἀπὸ 24 Ἰουνίου 1580 (σ. 191-208).

13. Ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους θεολόγους ἀπὸ Μαΐου 1581 (σ. 209-210) (ἀποσπασματικῶς).

14. Γ' Ἀπόκρισις τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους θεολόγους ἀπὸ 6 Ἰουνίου 1581 (σ. 210-213).

15. Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ προλόγου τῆς α' ἐκδόσεως τῆς ἀλληλογραφίας «Acta et scripta Theologorum Wirtembergensium et Patriarchae C]politani D. Hieremiae etc.» ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1583 (σ. 214-215).

16. Ὁμολογία πίστεως τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (σ. 217-224).
17. Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν «150 φυσικῶν, θεολογικῶν, ἠθικῶν τε καὶ πρακτικῶν κεφαλαίων» τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (σ. 225).
18. Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ λόγου «Περὶ ἐνανθρωπήσειος τοῦ Λόγου» τοῦ Μ. Ἀθανασίου (σ. 225-226).
19. Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς δ' ἐπιστολῆς «πρὸς Ἀμφιλόχιον» τοῦ Μ. Βασιλείου (σ. 226-227).
20. Ὁμολογία πίστεως τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου (σ. 228-236).
21. Ἀποσπάσματα ἐξ ἔργων τοῦ Μαρτίνου Λουθήρου (σ. 237).
22. Ἀποσπάσματα ἐξ ἔργων τοῦ Φιλίππου Μελάγχθονος (σ. 238-239).
23. Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἡμερολογίου (Tagebuch) τοῦ Στεφάνου Gerlach (σ. 240-246).
24. Ἀποσπάσματα ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου (σ. 247).

Ἡ ἔκδοσις κατακλείεται διὰ διαφόρων εἰκόνων, βιβλιογραφίας καὶ πινάκων ἀγιογραφικῶν χωρίων, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σ. 248-300).

Τοιοῦτον τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀνὰ χεῖρας τόμου, ἀξιολογώτατου ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἐπιστημονικῆς τε καὶ ἐκδοτικῆς. Δι' αὐτοῦ παρέχεται διὰ πρώτην φοράν, ὡς εἶπομεν, ἐν γερμανικῇ μεταφράσει καὶ οὕτω καθίσταται προσιτὸς εἰς τὸν γερμανόφωνον προτεσταντικὸν κόσμον ὁ πολλῇ τῇ φήμῃ πρῶτος θεολογικὸς διάλογος μεταξὺ Προτεσταντισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας, ἐκφραζόμενος διὰ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου Wort und Mysterium ὡς Θεολογία τοῦ Λόγου καὶ Θεολογία τοῦ Μυστηρίου. Διότι πράγματι ὁ διάλογος οὗτος ἔφερεν εἰς φῶς τὰς θεμελιωδέστερας μεταξὺ Προτεσταντισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας διαφορὰς: sola scriptura-ἀγία Γραφή καὶ ἱερά Παράδοσις, δικαίωσις sola gratia καὶ sola fide-σωτηρία συνεργία τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς δι' ἀγάπης ἐνεργουμένης πίστεως τοῦ ἀνθρώπου, Λόγος-Μυστήριον, Filioque κ.λ.π. Ἡ διχογνωμία αὕτη διήκει καὶ διὰ τῶν τριῶν θεολογικῶν ἀποκρίσεων τοῦ Ἑλλήνου Πατριάρχου καὶ τῶν ἀνταποκρίσεων τῶν θεολόγων καθηγητῶν τῆς Τυβίγγης, καὶ ἐντεῦθεν ἐνῶ ὁ ὀρθόδοξος Πατριάρχης Ἱερεμίας μεθ' ἀπλόττητος καὶ εἰλικρινείας συνεζήτει ἐπὶ τῇ βῆσει τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱεῶς Παραδόσεως, οἱ Διαμαρτυρόμενοι ἀντιθέτως, ἀπορρίψαντες τὴν ἱεράν Παράδοσιν, ἐβασίζοντο μόνον ἐπὶ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ὑποκειμενικῶς ἐρμηνεύοντες αὐτὴν καὶ ζητοῦντες δι' αὐτῆς νὰ δικαιολογήσωσι τὰς καινὰς διδασχὰς τῆς Μεταρρυθμίσεως· καὶ ἐνῶ περαιτέρω ὁ Πατριάρχης ἀνεγνώριζε τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Πατέρων, οἱ Διαμαρτυρόμενοι ἀντιθέτως ἀπέρριπτον αὐτό, «ἐπόμενοι νέοις ἑαυτῶν διδασκάλου», ὡς διεπίστωσεν ὁ Ἱερεμίας· καὶ ἐνῶ τέλος οὗτος ἐσκέπτετο καὶ διεπραγματεύετο τὰ διάφορα θεολογικὰ ζητήματα χρώμενος τῇ ἀρχαιοτέρᾳ ὀρθόδοξῃ ἐσωτερικῇ διαλεκτικῇ, ἐκεῖνοι ἔζων καὶ ἐθεολόγουν ἐν μέσῳ διαφόρου κόσμου ἰδεῶν καὶ μετεχειρίζοντο ἐν τῇ συζητήσει τὴν νέαν,

ξένην τοῖς ἐν Βυζαντίῳ, προτεσταντικὴν διαλεκτικὴν. Ἐκ τούτων σαφές καθίσταται, ὅτι ἔλειπεν ἡ κοινὴ βᾶσις καὶ τὸ κοινὸν κριτήριον καὶ ἡ κοινὴ μέθοδος πρὸς λύσιν τῶν διαφορῶν καὶ προσέγγισιν τῶν διίσταμένων ἀπόψεων, ταῦτα δὲ ἀναμφιβόλως ἤγαγον εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἐπιστολιμαίων θεολογικῶν συζητήσεων καὶ διαπραγματεύσεων, ὡς καὶ εἰς τὸν ἀπότομον τερματισμὸν αὐτῶν.

Ἄλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ὁ ὑπὸ ἀκραιφνῶς χριστιανικοῦ πνεύματος ἐμπορούμενος ὀρθόδοξος Πατριάρχης Ἱερεμίας συνέστησε τὴν ἐξακολούθησιν καὶ προαγωγὴν τῶν συναφθεισῶν φιλικῶν σχέσεων καὶ τὴν συνεργασίαν ἐπὶ τῶν πρακτικῶν διαχριστιανικῶν ζητημάτων. «Τὴν ὑμετέραν οὖν πορευόμεναι, μηκέτι μὲν περὶ δογμάτων, φιλίας δὲ μόνης ἕνεκα, εἰ βουλητὸν, γράφετε». Καὶ τὴν τοιαύτην θέσιν περὶ φιλίας καὶ συνεργασίας τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ ἠθικοῦ καὶ πρακτικοῦ πεδίου κατέχουσιν ἔκτοτε οἱ Ὀρθόδοξοι, καὶ ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς ἀρχῆς ταύτης μετέχουσι μετὰ τῶν Διαμαρτυρομένων τῆς συγχρόνου οἰκουμένης· ἐκκλησιαστικῆς κινήσεως, συνεργαζόμενοι ἀρμονικῶς, συμφώνως πρὸς τὸ διάγγελμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (πρὸς τὰς ἀπανταχοῦ Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ) τοῦ 1920, ὡς καὶ πρὸς τὴν ἐγκύκλιον αὐτοῦ πρὸς τὰς Αὐτοκεφάλους Ὀρθόδοξους Ἐκκλησίας τοῦ 1952 (παρὰ Ἰω. Καρμίρη, *Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα*, τ. II, 957—963). Οὕτως ἐν τῷ διαγγέλματι τοῦ τῶ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, συνεχίζον τὴν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου χαραχθεῖσαν ὡς ἄνω γραμμὴν, θεωρεῖ «ὅτι ἡ τῶν διαφορῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν προσέγγισις πρὸς ἀλλήλας καὶ κοινωνία οὐκ ἀποκλείεται ὑπὸ τῶν ὑφισταμένων μεταξὺ αὐτῶν δογματικῶν διαφορῶν καὶ ὅτι τοιαύτη τις προσέγγισις τὰ μάλα ἐστὶν εὐκταία καὶ ἀναγκαία καὶ πολλαχῶς χρήσιμος εἰς τε τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον ἐκάστης τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ σώματος καὶ εἰς παρασκευὴν καὶ διευκόλυνσιν τῆς πλήρους ποτέ, σὺν Θεῷ, καὶ εὐλογημένης ἐνώσεως» (αὐτόθι σ. 957).

Ἐπὶ τούτοις, συγχαίροντες τῇ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκκλησιαστικῶν υποθέσεων Ἐπιτροπῇ τῆς ἐν Γερμανίᾳ Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν ἐπιμελημένην μετάφρασιν καὶ ἔκδοσιν τῆς θεολογικῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β' καὶ τῶν Λουθηρανῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Τυβίγγης, εὐχόμεθα τὴν συνέχισιν ἀμφοτέρων τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐκδιδομένων σειρῶν «Dokumente der Orthodoxen Kirchen zur ökumenischen Frage» καὶ «Orthodoxie und Evangelisches Christentum» (βλέπ. ἡμετέρας βιβλιοκρισίας αὐτῶν εἰς προηγουμένους τόμους τῆς «Θεολογίας»), δι' ἧν θέλει προαχθῆ ἡ ἀμοιβαία γνωριμία καὶ κατανόησις καὶ προσέγγισις τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων, καὶ πρὸ πάντων τῶν ἐξ αὐτῶν Λουθηρανῶν, τῶν καὶ πρώτων ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου καταρξαμένων τῶν θεολογικῶν συζητήσεων μετὰ τῶν περὶ τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' Ὀρθοδόξων.

Κριτικὴ ἀνάλυσις τοῦ ἔργου τοῦ Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου, διδάκτορος τῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διδάκτορος τῆν Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Λιπίας, τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: «Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς». Ἀθήναι 1958. Σχήμ. 8ου, μεγάλου, σελ. α' - κη' + 1 - 1054.

Ἡ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία ἐπλουτίσθη ἐπ' ἐσχάτων ὑπερόχως διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀνωτέρω καταγραφέντος ὀγκώδους ἔργου, ὅπερ παρέχει ἡμῖν τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς. Ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ καθηγητῆς κ. Φιλιππίδης εἶναι γνωστότατος ἐν τε τῇ χώρᾳ ἡμῶν καὶ τῷ διεθνῇ ἐν γένει ἐπιστημονικῷ στίβῳ διὰ τὰς μέχρι τοῦδε ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσας πολυαριθμούς ἐργασίας θεολογικοῦ καὶ φιλολογικοῦ περιεχομένου καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐχὶ ἀναγκαῖον θεωρῶ, ὅπως παρέχων ἐνταῦθα σύντομον ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τούτου ποιήσωμαι ἅμα ἐν ἀρχῇ καὶ λόγον τινὰ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἀνθρώπου καὶ ἐπιστήμονος. Σημειοῦμαι ἀπλῶς, ὅτι ὁ κ. Φιλιππίδης, κράτιστος θεολόγος καὶ φιλόλογος, παρέχει λαμπρὰ τεκμήρια τῆς διφυοῦς ταύτης ἐπιστημονικῆς συγκροτήσεως αὐτοῦ ἐν πάσῃ σελίδι τῶν ἔργων αὐτοῦ. Τοῦτο καθίσταται ἡμῖν ἐναργὲς ἐν τῷ ἐν λόγῳ κυρίως ἔργῳ αὐτοῦ, ἐν ᾧ φιλολογικὴ ἐμβρίθεια καὶ σπανία γνώσις τῶν κειμένων τῆς κλασσικῆς γραμματείας ὁμοῦ μετ' ἀνεφίκτου τινὸς ὄντως καλλιτελείας ἀμιλλῶνται πρὸς τὴν ἀχανῆ θεολογικὴν παιδείαν τοῦ ἀνδρὸς κατὰ τρόπον τὰ μάλιστα καρποφόρον καὶ ἐπωφελῆ. Ἐνήμερος ὁ γλωσσομαθέστατος συγγραφεὺς πάσης τῆς οἰκείας διεθνοῦς βιβλιογραφίας ἀναλύει καὶ ἐρμηνεύει τὰ παντοειδῆ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης μετὰ τῆς δεούσης πληρότητος καὶ ἀκριβείας καὶ συνάγει ἐκάστοτε συμπεράσματα καὶ διδάγματα σεπτοῦ καὶ ἀκλονήτου κύρους ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, δι' ὧν κρατύνεται ἐν τῇ πίστει αὐτοῦ ὁ ἀληθὴς Χριστιανὸς καὶ πληροῦται οὗτος χαρᾶς καὶ ἐλπίδος ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ.

Ἐν τῇ «εἰσαγωγῇ» τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου γίνεται λόγος περὶ τῆς «ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης», τῆς ἐποχῆς δηλονότι τῆς διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἀποκαλύψεως τοῦ ἐνός καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐποχὴ αὕτη τοῦτο μὲν ἐκτείνεται ἀναδρομικῶς μέχρι τῶν χρόνων ἐκεῖνων, ὅτινες περιλαμβάνουσι τὸν ἑλληνικὸν καὶ δὴ καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου θεμελιωθέντα ἑλληνιστικὸν πολιτισμὸν, τὸν ῥωμαϊκὸν καὶ ἑλληνορρωμαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ περαιτέρω τὸν ἰουδαϊκὸν πολιτισμὸν, τοῦτο δὲ χωρεῖ πρὸς τὰ πρόσω μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ., περιλαμβάνουσα οὕτω τὸν πρῶτον αἰῶνα τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ θεανδρική προσωπικότης τοῦ Μεσσίου προφητεύεται μὲν καὶ περιγράφεται ἐν τῇ ΠΔ, ἐπιφαίνεται δὲ ἐν τῇ ΚΔ ὡς ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ ὑπερφυῆς σάρκωσις τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου καταυγάζεται πλέον ὑπὸ τοῦ ἀπλέτου φωτὸς τῆς θείας αὐτοῦ Προσωπικότητος ἢ παγκόσμιος ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Τρεῖς εἶναι αἱ ὑποστάσεις τοῦ ἐνός Τριαδικοῦ Θεοῦ, αἵτινες συνδρῶσι καὶ συνα-

ποκαλύπτονται ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ· ἐκ τῶν ὑποστάσεων τούτων προεξέρχει ἐν τῇ ΠΔ μὲν ἡ τοῦ Πατρὸς, ἐν τῇ ΚΔ δὲ ἡ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐν τῇ μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου τέλος ὀργανωθείση θεοσυστάτῳ ἐκκλησίᾳ ἡ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐν τῇ ΠΔ ἔχομεν τὴν ἐπαγγελίαν τῆς λυτρώσεως, ἐν τῇ ΚΔ τὴν πλήρωσιν τῆς ἐπαγγελίας ταύτης. Ἐνιαῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ σχέδιον ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν, αἵτινες λαμπρῶς συμπληροῦσιν ἀλλήλας. Βασιλικώτατον ἔργον τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξεν ἡ μετὰ τὴν πτώσιν τῶν πρωτοπλάστων ἀναληφθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ φροντίς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς θυσίας τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ. Ὁ Χριστὸς δεσπόζει ἐν τῇ περιοχῇ τῶν προχριστιανικῶν ἐξωβιβλικῶν θρησκευμάτων ὡς σπερματικὸς λόγος. Ἡ ἔξαρσις πολυθεϊστικῶν λαῶν εἰς τὴν περινόησιν ἑνὸς καὶ μόνου ὑψίστου ὄντος κατακορυφωθείσα εἰς τὴν ἀνείδωλον λατρείαν τοῦ «ἀγνώστου Θεοῦ», ἡ ἀσιγήτος νοσταλγία πρὸς κοινωνίαν καὶ ἔνωσιν μετ' αὐτοῦ, ἡ ἀδιάκοπος προσδοκία τῆς ἐλεύσεως τούτου εἰς τὴν γῆν κ.τ.δ. ἀποτελοῦσι σαφῆ μαρτύρια παρουσίας τῆς δράσεως τῆς Θείας Προνοίας ἐν τῇ περιοχῇ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐν γένει καὶ ὑπὸ τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον ἔτι τοῦ καταλλήλου τῆς ἐξωχριστιανικῆς ἀνθρωπότητος φωτισμοῦ καὶ τῆς ἀσφαλοῦς χειραγωγήσεως ταύτης εἰς τὰς αὐλάς τοῦ Κυρίου. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς ἐπιμόνου ἀναζητήσεως τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ ἤτο προπαιδεία τις τοῖς βραδύτερον διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου, δι' ἀπτῆς δηλονότι ἀποδείξεως, καρπυσάμενοις τὴν ἀληθῆ αὐτῶν καὶ ἀκατάλυτον πίστιν. Καὶ ὁ Νόμος τῆς ΠΔ δεόντως ἐπαιδαγώγησε τὴν ἀνθρωπότητα εἰς πρόθυμον καὶ εὐλαβῆ ἀνάληψιν τοῦ θεοῦ Προσώπου τοῦ Σωτῆρος. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος τέλος κατέδειξε τὸν Χριστὸν ὡς παρόντα. Ὁ συγγραφεὺς ἰδιαίτερος ἐξάγει τὸ γεγονὸς τῆς διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κυρίως θεῖα συνάρσει συντελεσθείσης διαδόσεως τῶν θείων διδασκάλων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διὰ τῆς γλώσσης ταύτης ἐπετεύχθη ἐναρμόνιος ἀνάκρασις τοῦ ἑλληνικοῦ μετὰ τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ὅθεν προέκυψεν ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός. Ἐπειδὴ ὁ ἐνανθρωπήσας Ἰησοῦς ὡς Ἰουδαῖος κυρίως δρᾷ ἐν τῷ ἐπιγείῳ αὐτοῦ βίῳ, ἀπαραίτητος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ἡ εὐρεῖα σπουδῆ καὶ μελέτῃ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Διὰ τῆς μελέτης ταύτης κατ' ἐξοχὴν διασαφεῖται τὸ γεγονὸς τῆς πωρώσεως τοῦ λαοῦ τούτου μέχρι τοῦ σημείου τῆς σταυρώσεως Ἐκεῖνου, ἐν ᾧ ἐξεπληρώθησαν πᾶσαι αἱ προφητεῖαι, καὶ τῆς τυφλώσεως περαιτέρω αὐτοῦ πρὸ τοῦ θάμβους τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου καὶ τῆς αὐταποξενώσεως οὕτω καὶ κενώσεως τῆς Ἰουδαϊκῆς Μεσσιανολογίας ἀπὸ τοῦ χριστολογικοῦ αὐτῆς περιεχομένου. Πάντα τὰ περιστατικὰ καὶ γεγονότα τῆς ΚΔ κατανοοῦνται μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς τριπλῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἥτις προσδιόριζεται ὑπὸ τῶν τριῶν μεγάλων πολιτισμῶν: τοῦ ἑλληνικοῦ, τοῦ ῥωμαϊκοῦ καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, καὶ ἐν τῷ εὐρυτάτῳ ἐν γένει πεδίῳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἐν ᾧ ἀδιαλείπτως δρᾷ ὑπὲρ τοῦ κόσμου παντὸς ἡ πρόνοια τοῦ παναγάθου Θεοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ γίνεται λόγος ἐν τῇ «εἰσαγωγῇ» περὶ τῆς «ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης» ὡς μαθήματος. Παρέχεται ὁ ὄρισμός τοῦ μαθήματος τούτου ὡς ἀκριβοῦς γνώσεως, ἀναπλάσεως καὶ ἀφηγήσεως τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου, καθορίζεται ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ χριστιανικῇ θεολογίᾳ, ὁ σκοπὸς καὶ ἡ μέθοδος αὐτοῦ καὶ τέλος ἐρμηνεύεται ὁ τρόπος τῆς ἀσφαλοῦς τοῦ μαθήματος τούτου θεμελιώσεως. Ἡ θεμελίωσις αὕτη εἶναι τοῦτο μὲν ἀγιογραφικῆ, ἐφ' ὅσον ἀναγκαῖα εἶναι ἱστορικὴ τις ἔρευνα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπερφυᾶ γέννησιν τοῦ Σωτῆρος τοῦ κόσμου, τὰς ἱστορικὰς συνθήκας καὶ προϋποθέσεις, ὑφ' ἃς συνετελέσθη τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας, καὶ τὰς συνεπειὰς τέλος τοῦ λυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου, τοῦτο δὲ ἱστορικῆ, ἐφ' ὅσον ὁ Κύριος ὡς Θεάνθρωπος εἶναι ἱστορικὸν πρόσωπον, ἱστορικὸν γεγονός δὲ πάλιν εἶναι ὁ Χριστιανισμός, ὅστις πολυτρόπως ἐπηρέασε τὸ περιβάλλον αὐτοῦ καὶ πολυτρόπως πάλιν ἐπηρεάσθη ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τέλος θεολογικῆ καὶ θρησκευτολογικῆ, ἐφ' ὅσον πᾶσα ἡ Θεολογία ἡμῶν χριστοκεντρικὸν χαρακτῆρα ἔχει, ἐφ' ὅσον οὐσία καὶ πλήρωμα αὐτῆς ὁ Χριστὸς εἶναι.

Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου γίνεται λόγος περὶ τῶν «πολιτισμῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης» καὶ δὴ καὶ εἰδικώτερον:

I

Περὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ προπαρασκευῆς τῆς οἰκουμένης εἰς Χριστόν.

Παρὰ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἔριδας ἐνωρίτατα διεμορφώθη παρὰ τοῖς Ἕλλησι κοινὴ ἐθνικὴ συνείδησις, ἥτις ὑπερόχως διερμηνεύεται ἐν Αὐλίδι διὰ τῶν λόγων τῆς «Ἰφιγενείας» τοῦ Εὐριπίδου· ἡ εὐγενὴς βασιλοπαις ἀσμένως παρεδίδου τὸ ἑαυτῆς σῶμα τῇ «Ἑλλάδι» πρὸς εὐτυχῆ ἐκπόρθησιν τῆς Τροίας. Ἡ πανελληνίως συνείδησις ἐκραταιώθη μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους κυρίως ὁμοῦ μετὰ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀντιθέσεως τῶν Ἑλλήνων πρὸς πάντα μὴ Ἕλληνα, πρὸς τοὺς βαρβάρους.

Ἦν τὸ κράτος τῆς συνειδήσεως ταύτης ἐχώρησαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῆς «Οἰκουμένης», εἰς τὴν μεταλαμπάδευσιν δηλονότι εἰς πάντας τοὺς λαοὺς τῆς γῆς τῶν εὐγενῶν καὶ ὑψηλῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀξιών τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἑλληνισμός, λαβὼν συνείδησιν τῆς ἐνότητος αὐτοῦ, ἀπέβη ἐνωρὶς ἔννοια ὑπερεθνικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ χαρακτῆρος. Κριτήριον διαιρέσεως ἀπ' ἀλλήλων Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἦτο πλέον οὐχὶ ἡ φυλετικὴ προέλευσις, ἀλλ' ὁ βαθμὸς πολλῶ μᾶλλον τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν ἰδεωδῶν καὶ τῶν ἀκολουθῶν τούτοις ἐπιδεικνυμένων ἐκάστοτε βιωτικῶν τρόπων καὶ συνθηκῶν. Πνευματικὸν κέντρον τῆς πανελληνίου ἐνότητος καὶ τῆς ἀνά σύμπασαν τὴν οἰκουμένην ἀκτινοβολίας τοῦ ἐνιαίου καὶ πανανθρωπίνου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἦσαν αἱ Ἀθῆναι, τὸ «δαίμόνιον πτο-

λίεθρον» τοῦ Πινδάρου, ἢ «Ἑλλάς τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Θουκυδίδου ἢ «τὸ πρυτανεῖον τῆς σοφίας» τέλος τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἰσοκράτης εἶναι ὁ εὐγλωττος κήρυξ τῆς ἀναγκαιότητος πλήρους τινὸς πολιτικῆς ἐνότητος τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν ἢ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου, ἕνα ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην εὐχερῆς καταστῆ ἢ καθυπόταξις καὶ ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν ἀπειροπληθῶν βαρβάρων λαῶν τῆς Ἀσίας. Ὀλίγον πρότερον ὁ Ὀλύνθιος ἱστορικὸς Καλλισθένης ἐθεώρει δυνατὴν τὴν πραγματοποίησιν τῆς παγκοσμίου ἀποστολῆς τῆς πανελληνίου ιδέας ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πατρὸς τοῦ Φιλίππου Ἀλεξάνδρου Α'. Παρὰ ταῦτα ὁ Φίλιππος τὸ πρῶτον ἐπραγματοποίησε τὴν πανελλήνιον ἐνότητα ἀναλώμασι τῶν τοπικῶν αὐτονομιῶν παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Δημοσθένους. Ἡ Ἀμφικτυονία ἀναδιωργανώθη εἰς ἐπίσημον καὶ ἀπαραβίαστον τόπον πανελληνίων ἀποφάσεων, ἡ δὲ Πέλλα κατέστη κέντρον πανελληνίου πολιτισμοῦ. Ἡ Θεία Πρόνοια εἰργάζετο οὕτω πρὸς τὴν διὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ προπαρασκευὴν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς Χριστόν.

Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐνίσχυσε τοὺς ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἰδρυθέντας πανελληνίους θεσμούς· διὰ τῆς ἐκστρατείας αὐτοῦ, ἥτις ἐχώρησεν ἀπὸ Πέλλης μέχρι τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ, ὕψωσεν ὁ υἱὸς τοῦ Φιλίππου τὴν ἔννοιαν τῆς «οἰκουμένης» εἰς θέσιν ἑλληνικῆς γεωγραφικῆς πραγματικότητος, ἐξεπολίτισε δὲ τὴν εὐρυτάτην ταύτην περιοχὴν μεταπυρσεύσας εἰς τοὺς βαρβάρους λαοὺς τῆς Ἀσίας τὸ ὑπέρτερον πνευματικὸν φῶς τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς κατέστη φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ ἀνὰ τὰ πέρατα τῆς γῆς. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου ἐξυψώθη ὑπεράνω φυλετικῶν καὶ ἔθνικῶν διακρίσεων καὶ ἤρθησαν αἱ παντοειδεῖς μεταξὺ τῶν λαῶν ὑφιστάμεναι ἀντιθέσεις. Ἡ κοσμοπολιτικὴ ἰδέα καὶ πίστις, ἥτις ἔκπαλαι οἰκεία ἦτο τῷ ἑλληνικῷ λογισμῷ, ἤχθη διὰ τοῦ μεγάλου ἐκείνου τέκνου τῆς Βορείου Ἑλλάδος εἰς στάδιον εὐτυχοῦς καὶ μεγαλειώδους πραγματοποιήσεως.

Κατὰ τὴν τῷ θανάτῳ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐπακολουθήσασαν ἑλληνιστικὴν περίοδον ἐπεξετάθη ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰς πολυαριθμούς οὐχὶ ἑλληνικὰς χώρας.

Ἀξιόλογοι εἶναι αἱ συνέπειαι καὶ ἐπιδράσεις τῆς ἑλληνικῆς κοσμοκρατορίας. Ἡ ἀμοιβαία πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ δράσις τῶν λαῶν κατέστη εὐχερῆς διὰ μέσου τινὸς γενικῆς συνεννόσεως· τὸ μέσον τοῦτο ἀπετέλει ἡ παγκόσμιος καταστάσα ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ «Κοινὴ» ἢ γλῶσσα αὕτη ἀπετέλει μέσον σαφοῦς συνεννόσεως πάντων τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῶν Γαδείρων καὶ τῆς Μασσαλίας ἐν τῇ Δύσει μέχρι τῆς Δαμασκοῦ καὶ τῆς Βαβυλῶνος ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐν ταῖς αὐλαῖς Ἰνδῶν ἡγεμόνων ἐδιδάσκοντο ἑλληνικὰς τραγωδίας, χάριν δὲ τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἀλεξανδρείας, οἵτινες ἀπέμαθον πλέον τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ ἑλληνιστὶ μόνον διελέγοντο, μετεφράζοντο ὑπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία. Τὰ βιβλία τῆς ΚΑ ἑλληνιστὶ τὸ πρῶτον ἐγράφησαν. Διὰ τῆς βοηθείας τῆς «Κοινῆς» ἀκόπως κατενόει τις τοὺς Ἑλληνας

ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς ἐν γένει καὶ πλουσίως ἀνελάμβανε τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν. Κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας ἦτο πλέον ἢ «Κοινὴ» παγκόσμιος γλῶσσα.

Ἡ πολιτικὴ τάσις τοῦ μητροπολιτικοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς παγκόσμιον ἐνότητα καὶ πρὸς ἐνιαίαν οἰκουμενικὴν τάξιν ἐνισχύετο καὶ ἐβοηθεῖτο ἐν τῷ πνευματικῷ μεταφυσικῷ πεδίῳ ὑπὸ τῆς ἐκ μέρους τῶν φιλοσόφων θεωρήσεως τοῦ σύμπαντος κόσμου ὡς ὄλου τινὸς ἐνιαίου διεπομένου ὑπ' ἀρχῆς τινος ὑπερτάτης. "Ἐν ὑπέρατον "Ὀν ἐδημιούργησε τὸν κόσμον. Εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ "ὄντος τούτου μετὰ πολλῆς ζέσεως καὶ νοσταλγίας ἐχάρει ἡ λαϊκὴ ψυχὴ ἐπιμόνως ἀναζητοῦσα λύτρωσιν τινα ἐκ τῶν δεινῶν τοῦ βίου καὶ εὐδαιμονίαν. Παρὰ πᾶσι τοῖς εὐ φρονοῦσι φυσικὴ πάντοτε ἦτο ἡ ἔμφασις ἐνὸς παντοκράτορος καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ. Ἡ πίστις εἰς ὑπέρθεόν τινα καὶ ὑπερκόσμιον ἀρχὴν τοῦ σύμπαντος κόσμου συνέχουσιν αὐτὸν εἰς ἐν ὑπὸ ἐνιαίας τάξεως διεπόμενον ὄλον κυριαρχεῖ ἐν τε τῷ λογισμῷ καὶ τῇ ψυχῇ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. "Ἡδη ἡ προομηρικὴ ὄρφικὴ θεολογία παρὰ τὸν πολυθεϊστικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα ἀπέληξεν ἐν τέλει εἰς τὴν παραδοχὴν ἐνὸς μόνου ἀνακτος τοῦ κόσμου, μεγάλου βασιλέως καὶ σοφοῦ, αὐτογενοῦς καὶ ἀοράτου πατρὸς κραταῖως ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ συνέχοντος τὰ σύμπαντα. Ἀληθὴς καὶ μέγας, ὑπέρχρονος, ἀθάνατος, αὐτοτελής, ἄρχων ἀπάντων, δεσπότης τοῦ κόσμου κ.οῦ. κ. εἶναι ὁ Θεὸς οὗτος τῶν ὄρφικῶν. «Πρωτόγονος» εἶναι ὁ Θεὸς οὗτος, ἀρχιγενὴς δηλονότι, οὐ πρότερον οὐδὲν ἐγένετο, ἀλλ' ἐξ οὐ τὰ πάντα ἐγένοντο. Ἐπικρατέστερον ὄνομα τοῦ Θεοῦ τούτου εἶναι: «Ζεὺς». Ἀπὸ τῆς προομηρικῆς ἐποχῆς ἔτι ἀνακύπτει καὶ ἡ πίστις εἰς ἐνιαίαν τινα παγκόσμιον καὶ ἀπαρέγκλιτον τάξιν λειτουργοῦσαν κατὰ σταθεροὺς, ἀναγκαίους, ἀναλλοιώτους καὶ ἀναποτρέπτους νόμους. Ἡ τάξις αὕτη, ἀπρόσωπος κατ' ἀρχὰς ἔννοια οὖσα, ἀνέλαβεν ὕστερον τὴν μορφήν τῆς «Μοίρας». Ἐν τῷ Ὀρφισμῷ ὕψιστος Θεὸς εἶναι ὁ καταλάμπων καὶ ἀκτινοβολῶν θεὸς τοῦ ἡλίου, «Φάνης». Ἐν τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ ἀπαντᾶ ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ὡς αὐτόφωτος καὶ φωτοδότου καὶ ἡ συνάρτησις τοῦ ἀσάρκου ἢ ἐνσάρκου Θεοῦ Λόγου, τοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὸν ἡλίον. "Ἡλιος τῆς δικαιοσύνης εἶναι ὁ Χριστός, ὅστις ἐφώτισε τοὺς ἐν σκότει κειμένους. Καὶ ἡ πυραμὶς τοῦ ὀμηρικοῦ πανθέου ἀποκορυφοῦται εἰς τὸν ἕνα τοῦτον καὶ ὕψιστον Θεὸν τῶν ὄρφικῶν, εἰς τὸν Δία πάλιν, ἀποτελοῦντα προσωποποίησιν τῆς ὑπερθέου ἐννοίας τοῦ ὕψιστου "ὄντος. Ἡ ἀνώνυμος ἔννοια τοῦ ἐνὸς ὕψιστου "ὄντος προβάλλει ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς θρησκευοῦσης συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀδίδακτος λαϊκὴ πίστις. Καὶ ὁ Θεὸς οὗτος τῆς ὀμηρικῆς θεολογίας νοεῖται ὡς βασιλεὺς ἀνάστων θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς πατὴρ ὑπερέχων θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς θεῶν ὑπατος καὶ ἄριστος, μέγας, ἀθάνατος, παντεπόπτης, σοφώτατος, πανταχοῦ παρὼν κ.οῦ. κ. Ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν περὶ ὕψιστου "ὄντος προομηρικῶν καὶ ὀμηρικῶν παραστάσεων κινεῖται καὶ ὁ Ἡσίοδος, καθ' ὃν ὁ Ζεὺς νοεῖται πάλιν ὡς ἀναξ καὶ βασιλεὺς, ὡς πατὴρ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς δίκαιος, πάνσοφος,

οὐ ἀνεξιχνίαστοι εἶναι αἱ βουλαί, κ. οὐ. κ. Οἱ Ἱωνες φιλόσοφοι αἰωροῦνται ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ κόσμου μεταξὺ μυθολογικῆς παραδόσεως καὶ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀνατείνοντες τὸ πνεῦμα αὐτῶν εἰς τὴν πρώτην τῶν ὄντων ἀρχὴν καὶ ἀποδίδοντες αὐτῇ ἰδιότητος προσιδιαζούσας ἀπολύτῳ τινὶ ἀύλῳ ἀρχῇ. Νοῦς τοῦ κόσμου εἶναι κατὰ Θαλῆν ὁ Θεός· ἄπειρος καὶ ἀναρχος, ἀγέννητος, ἀφθαρτος, ἀθάνατος καὶ ἀνώλεθρος εἶναι οὗτος κατ' Ἀναξίμανδρον. Καὶ ὁ Πυθαγόρας ἕνα τε καὶ μόνον ἐδίδασκε Θεόν, ἀρχὴν πάντων, φωστῆρα ἐν οὐρανῷ, νοῦν καὶ ψύχωσιν τῶν ὄλων, κίνησιν κύκλων ἀπάντων. Ὁ Θεὸς τοῦ Πυθαγόρου εἶναι ἢ ἐν τῷ σύμπαντι ἐνιαία οὐσία καὶ ἀρχὴ τῶν ὄντων ἀπάντων. Εἰς εἶναι ὁ ἀληθινὸς Θεός, ὁ κυβερνήτης τοῦ κόσμου, Θεὸς αἰώνιος, γόνιμος, ἀκίνητος, ἑαυτῷ ὅμοιος, τῶν ἄλλων διάφορος. Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος κατεπολέμησεν ἰσχυρῶς τὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὰς ἀναρμόστους τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Θεοῦ λαϊκῆς δοξασίας καὶ ἐστηλίτευσεν Ὀμηρόν τε καὶ Ἡσίοδον διὰ τὴν ἀπόδοσιν ὑπ' αὐτῶν τοῖς θεοῖς ἰδιοτήτων καὶ πράξεων ἀπαδουσῶν πρὸς τὸ Θεῖον. Εἰς εἶναι ὁ ὄντως Θεός, ἀθάνατος, ἄμορφος καὶ ἀπερινόητος, οὔτε κατὰ τὸ δέμας οὔτε κατὰ τὸ νόημα ὅμοιος τοῖς θνητοῖς. Καὶ ὁ Παρμενίδης νοεῖ ἀπόλυτόν τι ἐν ὄν, ἀγέννητον, ἀναρχον, ἀνώλεθρον κ.οὐ. κ. Ἐκ τῶν φυσικῶν φιλοσόφων ὁ Ἡράκλειτος περίφημος κατέστη διὰ τὴν ἀποφθεγματικὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ περὶ τῆς ἐνιαίας οὐσίας τοῦ κόσμου διὰ μέσου τῆς ἀειρῶς μεταβολῆς τῶν ἐγκοσμίων καὶ περὶ ὑπερτάτης τινὸς ἀρχῆς τοῦ παντός, ἐξ ἧς πηγάζει τὸ ἀνθρώπινον δίκαιον. Καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ποιεῖται λόγον περὶ παγκοσμίου τινὸς ἀρχῆς, ἣν ἐκδέχεται ὡς τὸν διὰ μέσου τοῦ σύμπαντος διήκοντα ἐνιαῖον γενικὸν νόμον. Ὁ Ἀναξαγόρας νοῦν κοσμοποιὸν τὸν Θεὸν ἐδέχετο. Καὶ οἱ σοφισταὶ πάντες ἰσχυρὰ πλήγματα κατήνεγκον κατὰ τῆς πολυθείας. Ὁ Πρωταγόρας ἀδιαφόρως διέκειτο ἔναντι τοῦ πολυθεϊσμοῦ τῆς λαϊκῆς πίστεως, ὁ δὲ Πρόδικος ἐθεώρει τοὺς θεοὺς ἀνυπάρκτους, προσωποποιήσεις ἀπλῶς στοιχείων καὶ ἀντικειμένων τῆς φύσεως χρησίμων καὶ ὠφελίμων ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τὰ αὐτὰ ἐπίστευε καὶ ἐδίδασκε καὶ ὁ Κριτίας· οἱ θεοὶ εἶναι ψευδές τι τῶν ἀνθρώπων ἐπινόημα, ἀνύπαρκτον δ' ἐν τῇ πραγματικότητι. Καὶ παρὰ τοῖς μεγάλοις τραγικοῖς ποιηταῖς τῶν Ἑλλήνων ἀποκορυפוῦται ὁ θρησκευτικὸς λογισμὸς εἰς τὴν περινόησιν ἐνὸς ὑπερτάτου Θεοῦ ὑπερκειμένου θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς τοῦ μόνου ὄντως ὄντος, τοῦ δημιουργήσαντος, συνέχοντος καὶ διακυβερνῶντος τὸ σύμπαν. Παρ' Αἰσχύλῳ Ζεὺς εἶναι οὐχὶ ὁ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν πατήρ, ὁ τῶν μακάρων πρῦτανις, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ πολλῶ μᾶλλον ἔκφρασις τῆς ἀνωδύμου, ἀνεικάστου καὶ ἀπροσδιορίστου ἐννοίας τοῦ ὑπερτάτου παγκοσμίου Θεοῦ, ὅστις ὑπέρκειται θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Ὁ Σοφοκλῆς κινεῖται μὲν ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς πατροφῆς πολυθεϊκῆς πίστεως, ἡ ἐνδόμυχος ὁμῶς θρησκευτικότης αὐτοῦ ὡθεὶ τὸν λογισμὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν ὑπέρθεον ἐννοίαν τοῦ ἐνὸς ὑψίστου ὄντος ὡς τοῦ μόνου Θεοῦ. Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ποιητοῦ ὑπέρκειται ὁ Θεὸς οὗτος τῶν πολλῶν θεῶν τῆς λαϊκῆς πίστεως· οὗτος εἶναι ἐν

ἀληθεία καὶ πραγματικότητι ὁ δημιουργὸς τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ φαινομένων· ὁ πολυθεϊσμός καὶ ἡ εἰδωλολατρεία μετὰ τῶν θυσιῶν καὶ πανηγύρεων αὐτῆς εἶναι προῖον πλάνης τῶν θνητῶν καὶ καταφύγιον αὐτῶν πρὸς παραμυθίαν καὶ ἀνακούφισιν ἀπὸ τῶν δεινῶν καὶ τῶν θλίψεων τοῦ βίου. Παρ' Εὐριπίδῃ ἡ κατὰ τοῦ πολυθεϊσμοῦ ἀρνητικὴ κριτικὴ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψεως ἀναλαμβάνει τὸν χαρακτήρα ἀνοικτίρμονος βιαιότητος ἐκσπῶσα εἰς δριμείας κατὰ τῶν θεῶν ἐκφράσεις καὶ ἀνασπῶσα ἐκ τοῦ βάθους τῆς λαϊκῆς ψυχῆς πρόρριζον τὴν εἰς θεοὺς πίστιν. Ὑψίστην περὶ Θεοῦ ἔννοιαν παρέχει ἡμῖν καὶ ὁ Πίνδαρος, ἥτις ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τοὺς ὑπερφυεῖς μονοθεϊστικούς λογισμούς τοῦ Αἰσχύλου. Μεταξὺ πάντων τῶν ἐμμόρφων θεῶν διακρίνει ὁ Πίνδαρος ἓνα μοναδικὸν ἄμορφον Θεόν, ὅστις τὰ πάντα δημιουργεῖ. Ὁ Ἡρόδοτος, εἰ καὶ ἀποφεύγει πάντα κριτικὸν ἔλεγχον τῆς λαϊκῆς πίστεως, αἴρεται ἐνίοτε εἰς περιγραφὴν ὑψίστου τινὸς καὶ ὑπερθέου ὄντος, ὅπερ διέπει τὰ πάντα ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ φύσει. Ὁ Θουκυδίδης ἀποφεύγει ἐκτενῶς πάντα συνδυασμὸν τῆς ἱστορικῆς περιγραφῆς μετὰ κρίσεων ἐπὶ θρησκευτικῶν θεμάτων. Ὁ Ἀριστοφάνης οὐχὶ σπανίως παρουσιάζει ἐν τοῖς διαλόγοις αὐτοῦ πρόσωπα ἀρνούμενα τὴν ὑπαρξίν θεῶν καὶ δὴ καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ Διός, κατασκώπτει δὲ καὶ παντοιοτρόπως διασύρει τοὺς θεοὺς. Ὁ Σωκράτης ἀνευ ἀρνήσεως τῆς νενομισμένης πολυθεϊστικῆς πίστεως ἐδέχετο τὴν ὑπαρξίν ἐνιαίας τινὸς νοερᾶς ἀρχῆς, ἥτις διακοσμεῖ καὶ διακυβερνεῖ τὰ πάντα. Ὑπέρτατός τις νοῦς εἶναι ὁ Ὑψίστος Θεός, ἀόρατος, πάνσοφος, παντοδύναμος, πανάγαθος, προνοῶν περὶ πάντων· ἡ λατρεία τοῦ ἀνωτάτου ὄντος εἶναι ἀνείδωλος, διότι ἄμορφον καὶ ἀνόνημον εἶναι τοῦτο. Ἐν συνεχείᾳ παρέχει ἡμῖν ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τὰς περὶ τοῦ ἀνωτάτου ὄντος ἰδέας τοῦ Πλάτωνος· ποιεῖται λόγον περὶ τῶν τρόπων ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὄντος καθ' ἑαυτό, περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῶν ιδιοτήτων τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς ἐνόητος ἢ τοῦ ἐνιαίου αὐτοῦ· ποιεῖται περαιτέρω λόγον περὶ τοῦ τρόπου ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ θεῶν καὶ ἀνθρώπων κατὰ τὰς ἐν αὐτῷ ἐνούσας ἰδέας. Ὁ ἐξ ἄκρας ἀγαθότητος δημιουργὸς καὶ πατήρ τοῦ σύμπαντος, ὁ ποιητῆς καὶ πατήρ τοῦ παντός, ὁ τοῦ καλλίστου τε καὶ ἀρίστου δημιουργός, εἰ καὶ νοητός, εἶναι κατὰ Πλάτωνα δυσεξιχνίαστος καὶ δυσερμήνευτος. Ὁ Πλάτων ἐθεώρει τὰς αἰωνίας πνευματικὰς ἀξίας ὡς τὸν παγκόσμιον παράγοντα, τὸν μοναδικὸν τύπον καὶ τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς παγκοσμίου ἠθικῆς τάξεως. Ὁ κόσμος τῶν «ιδεῶν» ἀποτελεῖ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ τούτῳ τὸν παγκόσμιον πνευματικὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἤχθη εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑψίστου ὄντος, τοῦ ὄντος ὄντος ἢ τῆς μᾶς ἀρχῆς τοῦ παντός ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κινήσεως, ἀνατρέχων εἰς τὸ ἀρχικὸν αἴτιον τῆς κινήσεως, εἰς τὸ πρῶτον κινουῦν. Τὸ πρῶτον τοῦτο κινουῦν ἀκίνητον ὃν κινεῖ τὸν κόσμον, καθ' ὅσον ὁ κόσμος τείνει πρὸς αὐτό, ὁρέγεται καὶ ἐρᾶται αὐτοῦ. Ἀσώματος, νοερός, ἀνευδεῆς, ἀτάγαθος, δύναμις μία κ. οὐ.κ. εἶναι κατ' Ἀριστοτέλην ὁ Θεός. Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς δικανικῆς

ρήτορείας ἐλλείπουσι μεταφυσικαὶ ἐξάρσεις καὶ φιλοσοφικαὶ πτήσεις εἰς ὑπερκοσμίους περιοχὰς πρὸς περινόησιν τοῦ ὑψίστου ὄντος. Ἐλαφρὰν ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ κανόνος τούτου παρατηροῦμεν παρ' Ἴσοκράτει. Παρ' αὐτῷ ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ πανθέου ἵσταται ὁ Ζεὺς, ταμίας τῶν ὄμβρων καὶ τῶν αὐχμῶν. Ἐν τῇ στωικῇ φιλοσοφίᾳ τὸναντίον προβάλλει ἡμῖν ἐναργέστερόν πως ὁ συνδυασμὸς τῆς περὶ ἑνὸς κόσμου ἐννοίας πρὸς τὴν πίστιν εἰς ἓνα Θεόν, εἰς μίαν θεϊκὴν οὐσίαν καὶ εἰς ἐνιαίαν τοῦ σύμπαντος κόσμου διακυβέρνησιν. Κατὰ τοὺς Στωικούς εἰς εἶναι ὁ ὄντως Θεός, ὁ ἀληθὴς Θεός, ἡ ψυχὴ, ὁ νοῦς, ὁ λόγος καὶ ὁ νόμος τοῦ κόσμου, ἡ Πρόνοια. Ὁ Θεὸς οὗτος ἀναλόγως τῆς πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φυσικὸν στοιχεῖον ἢ φυσικὸν φαινόμενον σχέσεως αὐτοῦ καὶ ἀναλόγως τῶν λειτουργιῶν καὶ ιδιοτήτων αὐτοῦ λαμβάνει ἐκάστοτε καὶ ἴδιον ὄνομα· ἐκ τῆς πολυωνυμίας ταύτης τοῦ κατ' ἑαυτὸν ἀνωόμενου ἑνὸς Θεοῦ προῆλθεν ἡ φαινόμενη πολυθεΐα. Ὁ Θεὸς εἶναι κατὰ τοὺς Στωικούς ὄν τι ἀθάνατον, λογικόν, τέλειον, κακοῦ παντὸς ἀνεπίδεκτον, ἀφθαρτος, ἀγέννητος, δημιουργὸς τῆς διακοσμήσεως, αἰδιος καὶ ἄμορφος, παγκρατὴς καὶ πάνδωρος. Ὁ Θεὸς δέον, ὅπως λατρεύηται οὐχὶ διὰ θυσιῶν καὶ ἱεροτελεστιῶν, ἀλλὰ διὰ πίστεως εἰς τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ ὡς κυβερνήτου τοῦ κόσμου καὶ διὰ καθαρότητος τῆς ζωῆς· δέον, ὅπως λατρεύηται οὐχὶ ἐν λιθίνοις ναοῖς, ἀλλ' ἀναος ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ἰδίου ἡμῶν στήθους καὶ ἐν μέσῳ τοῦ σύμπαντος, ὅπερ εἶναι ὁ μόνος ἄξιός τοῦ Θεοῦ ναός. Ἀντίστοιχος τῇ περὶ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ ἐννοίᾳ εἶναι παρὰ τοῖς Στωικοῖς ἡ ἐννοία τοῦ ἑνὸς κόσμου, οὐτινος διὰ μέσου χωρεῖ ἡ θεία νοερὰ οὐσία ἢ συνιστῶσα τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν τοῦ κόσμου καὶ περαιτέρω ἢ συνέχουσα τὸν κόσμον τοῦτον καὶ διακυβερνῶσα αὐτὸν θεία πρόνοια. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἐνοσάρκωσις τοῦ ἐν ἀγαστῇ ἀρμονίᾳ συνέχοντος τὸ σύμπαν παγκοσμίου νόμου, τῆς ὑπάτης ταύτης ἀρχῆς τοῦ κόσμου· ὑπὸ τοῦ θείου νόμου διεπόμενος ὁ κόσμος ἀποτελεῖ κράτος ἐνιαῖον ὑπὸ τὴν ὑψίστην αὐτοῦ ἔκφρασιν, κράτος παγκόσμιον. Καὶ ὁ Ἐπίκουρος ἐθεώρει τὸν Θεὸν μακάριον καὶ ἀφθαρτον. Εἷς εἶναι καὶ κατὰ Πλούταρχον ὁ ὄντως Θεός, τὸ ὄντως ὄν, αἰδιῆς καὶ ἀόρατος καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀγνός, αἰδιος καὶ ἀφθαρτος, ἀμετάβλητος καὶ ἀναλλοίωτος κ. οὐ. κ. Καὶ παρ' Ἐπικτήτῳ δεσπόζει ἡ ἐννοία τοῦ ἑνὸς Θεοῦ, παντεπισκόπου, πανταχοῦ παρόντος καὶ τῶν πάντων αἰσθητῶν λαμβάνοντος, πιστοῦ, ἐλευθέρου, εὐεργετικοῦ, μεγαλόφρονος. Παρὰ Λουκιανῷ ἀπεκορυφώθη ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ τοῦ ἀρχαίου πολυθεϊσμοῦ ἐκτραπεῖσα εἰς διακωμώδησιν καὶ ἀχαλίνωτον διαπόμπευσιν αὐτοῦ καὶ δηλοῦσα οὕτως ἐναργῶς τὴν ἐσωτερικὴν κρίσιν τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς θρησκείας καὶ τὴν τελείωσιν τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς πρὸς ὑποδοχὴν καὶ ἀνάληψιν τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Τοῦτο καταδεικνύει ὁ συγγραφεὺς διὰ μακρᾶς καὶ λεπτομερειακῆς ἀναλύσεως καὶ ἐρμηνείας πολλῶν διαλόγων τοῦ Λουκιανοῦ. Τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πάνθειον καὶ μετ' αὐτοῦ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θεοσεβείας ὑπέστη τόσον ἰσχυρὰ καὶ καιρῖα πλήγματα ὑπὸ τῆς ἀμειλίχτου κριτικῆς τοῦ Λουκία-

νοῦ, ὥστε πλήρως συντετελεσμένη πλέον νὰ θεωρῆται ἢ προοδοποίησις πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζει ὁ κ. Φιλιππίδης τὸ ζήτημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ὡς τοῦτο παρουσιάζεται ἡμῖν ἐν τῇ κλασσικῇ γραμματείᾳ. Ποιεῖται χρῆσιν ὁ συγγραφεὺς τῆς αὐτῆς καὶ ἐνταῦθα μεθόδου ἐρεύνης, ἧς καὶ κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν προηγουμένων προβλημάτων ἐποίησατο χρῆσιν, τῆς ἐκτενοῦς δηλαδὴ ἀναλύσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν οἰκείων χωρίων τῆς γραμματείας ταύτης ἐν συνδυασμῷ πάντοτε πρὸς τὰ πορίσματα, ἅτινα συνήγαγον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπειροπληθεῖς φιλόλογοι καὶ θρησκευολόγοι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀξία θαυμασμοῦ ὄντως εἶναι ἡ πληθὺς τῶν χωρίων τῆς ἀρχαίας γραμματείας, ἅτινα ἐπάγεται ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς, καὶ ἡ ἀχανὴς καὶ ἐμβριθεστάτη βιβλιογραφικὴ αὐτοῦ ἐνημερότης. Ἦδη ἐν τῇ ὀμηρικῇ ἀνθρωπολογίᾳ προβάλλει ἡ πίστις, ὅτι διὰ τοῦ θανάτου πλῆττεται κυρίως τὸ σῶμα, ἡ δὲ ψυχὴ, ἥτις διακρίνεται σαφῶς τοῦ σώματος, ἐξερχομένη τοῦ στόματος ἢ τῆς πληγῆς τοῦ θνήσκοντος ὡς καπνὸς ἢ σκιά ἢ ὡς ὄνειρον, χωρεῖ εἰς τὸν ἄδην καὶ ζῆ ἕκεί ὡς «εἰδωλον» τοῦ θανόντος, ἥτοι ὡς ὁμοίωμα αὐτοῦ, δυνάμενον, ὅπως ἀναγνωρίζεται καὶ ταυτίζεται μετὰ τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ. Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ὀμφικῆς ἀνθρωπολογίας τὸ πρῶτον ἐθεωρήθη τὸ σῶμα ὡς «οἶμα ψυχῆς», ἐν ᾧ αὐτὴ διατελεῖ τεθαμμένη ἐν τῷ παρόντι βίῳ ὡς ἐν περιβόλῳ ἢ δεσμοτηρίῳ. Ἀπήχησιν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις, τῷ Πλάτῳ, τῷ Φίλωνι καὶ ἄλλοις. Ἐκ τῶν φιλοσόφων ὁ Θαλῆς τὸ πρῶτον εἶπε τὴν ψυχὴν ἀθάνατον. Ὁ Ἀναξαγόρας ποιεῖται λόγον περὶ νοῦ καὶ περὶ ψυχῆς, θεωρεῖ ὅμως τοῦτον ὁ Ἀριστοτέλης ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀσαφῆ καὶ σκοτεινόν. Ὁ Παρμενίδης, ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Δημόκριτος ἐταυτίζον τὸν νοῦν μετὰ τῆς ψυχῆς. Ὁ Ἀναξιμένης ἐθεώρει τὴν ψυχὴν «ἀέρα» ἢ «ἀερώδη» ἢ «ἀερίαν» καὶ κατ' ἀκολουθίαν θεῖαν, ἐφ' ὅσον κατ' αὐτὸν ὁ ἀῆρ κυρίως ἀπετέλει τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τοῦ παντός. Καθ' Ἡράκλειτον ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὅλου θεοῦ-πυρός, ὅπερ πληροῖ τὸν κόσμον. Κατὰ τὸν Πυθαγόραν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου προὔφαστάσα τῆς ἐνσωματώσεως αὐτῆς ἐξέπεσέ ποτε ἐκ τοῦ κόσμου τῶν θεῶν καὶ ἐνεκλείσθη πρὸς τιμωρίαν ἐν τῷ σώματι. Χωριζομένη διὰ τοῦ θανάτου ἀπὸ τοῦ σώματος ἐπιστρέφει ἡ ψυχὴ μετὰ καθαρτήριόν τινα διαμονὴν ἐν Ἄδου εἰς τὰς ὑπερκοσμίους περιοχάς, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον προῆλθε, καὶ παραμένει ἐκεῖ μέχρι νέας τινὸς μετενσωματώσεως αὐτῆς. Ὁ Πλάτων τελεῖ κατ' ἀρχὰς ἀδιάφορος ἔναντι τῆς μεταθανάτου τύχης τῆς ψυχῆς· βραδύτερον ὅμως ἐν χρόνῳ ὀριμότητος διδάσκει ὁ φιλόσοφος οὗτος, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι καθαρὸν πνευματικὸν ὄν, ἀόρατος καὶ ἀειδής, ἀγένητος καὶ ἀδιάφθορος κ.ο.κ. Τὴν ψυχὴν ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς ἐξ ἄκρας ἀγαθότητος. Ὁ θάνατος εἶναι κατὰ Πλάτωνα λύσις καὶ χωρισμὸς ἢ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. Μετὰ θάνατον μεταβαίνει ἡ ψυχὴ οὐχὶ εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὸν ἄδην, ἀλλ' εἰς μέσον τι βασιλείον πρὸς καθαρισμόν ἀπὸ τῶν σφαλμάτων τῆς

γῆνης ζωῆς διὰ μετανοίας, εἴτα δὲ ἀνενσαρκοῦται. Ἡ ἀνενσαρκουμένη ψυχὴ ἐκλέγει ἢ ἰδίᾳ τὸ σῶμα, εἰς ὃ αὐτὴ θὰ εἰσέλθῃ, ἀναλόγως τῆς κατὰ τὴν προηγούμενην ἐπίγειον ζωὴν κτηθείσης ἰδιαιτέρας ὑφῆς τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἀναπτυχθεισῶν ἐκεῖ κλίσεων αὐτῆς. Τὸ σῶμα καὶ αἱ τούτου ἐπιθυμίαι, τὸ ζωογενὲς δηλονότι μέρος τῆς ψυχῆς, παύουσιν ὑφιστάμενα ἅμα τῷ θανάτῳ, ὅτε καὶ αἰθερῶς καθίσταται ἡ ψυχὴ καθαρὰ πάντων τῶν περὶ τὸ σῶμα κακῶν καὶ ἐπιθυμιῶν. Παρὰ ταῦτα καταλείπουσιν αὐταὶ αὐτῇ τὴν κλίσιν πρὸς νέαν μετὰ θάνατον μετενσωμάτων. Οὕτως ἡ ψυχὴ διανύει σειρὰν διαφορωτάτων ἐπιγείων διαδρομῶν μέχρι τῆς καθόδου εἰς ζῶα, ἅτινα διὰ τοῦτο νοοῦνται ὡς περικλείοντα ἀνθρωπίνης ψυχᾶς. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ψυχῆς ὁ διὰ τῶν ἀνενσωματώσεων τούτων ἐπιδιωκόμενος εἶναι ἡ λύτρωσις ἀπὸ τῶν παθῶν, ἀπὸ ἀκαθάρτων ἐπιθυμιῶν, ἀπὸ τῆς αἰσθησιακῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἐκ τούτων προερχομένης συσκοτίσεως τῆς νοητικῆς καὶ γνωστικῆς αὐτῆς δυνάμεως. Τούτων ἐπιτυγχανομένων ὑπὸ τῆς ψυχῆς βαθμιαίως ἀπαλλάσσεται αὐτὴ τῆς ἀνάγκης νέας ἐγκαθειρέξεως εἰς σῶμα καὶ χωρεῖ εἰς τὸ ὑπέρκοσμον βασιλείου τῆς αἰωνίας ὑπάρξεως. Μόνον οὕτως εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπαφὴ τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ βασιλείου τῶν καθαρῶν «ιδεῶν», μετὰ τῆς ὑψίστης «ιδέας» καὶ τοῦ ὑψίστου «ἀγαθοῦ», τοῦ Θεοῦ δηλονότι. Ἐφ' ὅσον ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου κεῖται τὸ βασιλείου τοῦ ὄντως ὄντος, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τελείου, ἔργον καὶ ἀποστολὴ ὑψίστη τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ πρὸς αὐτὸ τάσις αὐτῆς πρὸς λύτρωσιν ἑαυτῆς ἀπὸ τῆς ταραχῆς καὶ ἀπάτης τῶν αἰσθήσεων, παθῶν, ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς καθόλου προσκολλησεως αὐτῆς εἰς τὸ σῶμα. Ὁριμότης πρὸς θάνατον εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ τελείου φιλοσόφου. Ὁ θάνατος εἶναι οὐχὶ μόνον διάλυσις ψυχῆς καὶ σώματος, ἀλλὰ καὶ κτήσις ἐτι φρονήσεως, ἥτοι πλήρωσις τῆς ἀποστολῆς τῆς ψυχῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὡς φυσιολόγος μὲν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀσώματος καὶ ἄυλος ὀργανικῶς συνημμένη μετὰ τοῦ σώματος, ὡς μεταφυσικὸς δέ, ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ ἐνοικοῦσιν οὐ μόνον αἱ ζωοποιοὶ δυνάμεις τοῦ ἐνιαίου ψυχοσωματικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ζῶσά τις πνευματικὴ οὐσία ὑπερφυσικῆς ὑφῆς καὶ προελεύσεως, τὸ πνεῦμα, ὁ νοῦς, ἡ νοερά οὐσία τῆς ψυχῆς, δι' οὗ αὕτη νοεῖ καὶ σχηματίζει γνώμην. Θνήσκοντος τοῦ ἀνθρώπου οὐδαμῶς συνθίγεται καὶ ὁ νοῦς ἀλλὰ χωριζόμενος οὗτος τοῦ ψυχοσωματικοῦ ὀργανισμοῦ συνεχίζει τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ ἅτε ὡς θεία οὐσία ἀναρχος καὶ ἀφθորος ὢν. Μόνον νοῦ ἀθανασία ὑπάρχει. Ἐκ τῶν ποιητῶν ὁ Πίνδαρος θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς εἰδωλον ἐπιζῶν τῷ θνήσκοντι σώματι. Παρὰ Σοφοκλεῖ ὁ θανὼν ἀπέρχεται εἰς τὸν ἀποτρόπαιον ἄδην καὶ κεῖται ἐκεῖ οἰκῆτωρ τοῦ ἑρέβους, σκιά καὶ σποδὸς ἀνωφελής. Παρ' Εὐριπίδῃ ψυχῆς οὐδὲν τιμιώτερον εἶναι, διότι αὕτη εἶναι ὁ ἐν ἡμῖν Θεός. Μετὰ τὸν θάνατον ἐκάτερον τῶν συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου μεταβαίνει ἐκεῖσε, ὅθεν προῆλθεν, οὐδαμῶς ἀπολλύμενον, ἀλλ' ἀπλῶς μεταλλάσσον μορφήν, τὸ μὲν σῶμα εἰς τὴν μητέρα πάντων Γῆν, ἡ δὲ ψυχὴ εἰς τὸν οὐράνιον αἰθέρα, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θεότητος. Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς εἶναι ὁ

θάνατος χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. Κατὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον ἡ ψυχὴ οὔτε συναπόλλυται μετὰ τοῦ σώματος οὔτε εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐν τῷ παντὶ θείαν οὐσίαν, ὅθεν ἀπέρρευσε, οὔτε ζῆ ὡς αὐτοτελὴς αἰωνίως, διότι τοῦτο εἶναι ἴδιον μόνον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐπιδιαμένουσι μόνον αἱ ψυχαὶ τῶν σοφῶν, αἱ ἰσχυρότεραι, αἱ μεγάλαι ψυχαί, διατηροῦσαι τὴν προσωπικότητα αὐτῶν μέχρι τῆς μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου ἐκπυρώσεως, ἐν ᾧ τῶν λοιπῶν αἱ ψυχαὶ τῶν μὴ σοφῶν μεθιστάμεναι εἰς τὸν ἀέρα διαμένουσιν ἐν τῷ «περιέχοντι», ἦτοι ἐν τῷ «ἄλφ», τ. ἔ. ἀπόλλυνται ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ τοῦ παντός, ὅθεν ἀπέρρευσαν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ τίμιον καὶ μέγα καὶ εὐγενὲς συστατικὸν τοῦ ἀνθρώπου· ψυχαὶ θέλουσαι, ὅπως διατηρήσωσι τὸν χαρακτῆρα τοῦτον καὶ καταστῶσι μεγαλοπρεπεῖς, ὀφείλουσιν, ὅπως θεωρῶσι χαρὰν τῆς ζωῆς τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ὧν ἄνευ ἀποβαίνουσιν αὐταὶ διάκενοι, ἀγενεῖς καὶ κορασιώδεις. Κατὰ τὸν θάνατον χωρίζονται κατ' Ἐπίκουρον τὰ ψυχικὰ μόρια τῶν σωματικῶν· ἡ ψυχὴ χωριζομένη τοῦ σώματος διαλύεται ὑπὸ τοῦ ἀνέμου πρὸ τῆς διαλύσεως τοῦ σώματος. Ὁ ἄνθρωπος ἅμα τῷ θανάτῳ πάυει ὑπάρχων· αἰσθήσεις, αἰσθήματα, συναισθήματα, συνείδησις, τὰ πάντα ἐκλείπουσιν. Ἐντεῦθεν οὔτε φόβος πρὸ τοῦ θανάτου ἐπικρατεῖ παρὰ τοῖς Ἐπικουρείοις οὔτε πίστις εἰς μεταθανάτιον ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀνταπόδοσιν τῶν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ πεπραγμένων· οὐδεμία νοσταλγία πρὸς ἀθανάσιαν ὑφίσταται παρὰ τοῖς Ἐπικουρείοις, ἀλλ' ὄρεξις μόνον πρὸς ἀπόλαυσιν τῆς παρούσης ζωῆς. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἐπικουρείους οἱ κυνικοὶ φιλόσοφοι ἐμίσουν λίαν τὴν τῆς ἡδονῆς δύναμιν καὶ ἐθεώρουν τὴν ἡδονὴν νοσηρὰν κατάστασιν διδάσκοντες, ὅτι ἡ μεγίστη καὶ ἡ ὄντως ἡδονὴ ἐγκείται ἐν τῇ καταφρονήσει τῆς ἡδονῆς. Οὕτω θαυμαστῶς ἡ Θεία Πρόνοια παρεσκεύασε τὴν ἀνθρωπότητα εἰς Χριστὸν διὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅστις κατέστη ἔκτοτε οὐ μόνον δοχεύς, ἀλλὰ καὶ σπορεὺς τῆς νέας θρησκείας τῆς χάριτος.

Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται λόγον ὁ συγγραφεὺς περὶ τῶν θρησκειακῶν ἐπιδράσεων τῆς ἑλληνικῆς κοσμοκρατορίας διὰ τῆς ὡς συνήθως ἐπαγωγῆς πολυαριθμῶν χωρίων τῆς ἀρχαίας γραμματείας καὶ τῆς καταλλήλου ἀναλύσεως καὶ ἐρμηνείας τούτων ἐν ὅψει πάντοτε τῆς ἐκτενεστάτης ἐπὶ τοῦ ζητήματος διεθνoῦς βιβλιογραφίας. Ἡ Θεία Πρόνοια παρεσκεύασε τὴν ἑλληνικὴν οἰκουμένην εἰς Χριστὸν οὐχὶ διὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μόνον, ἥτις ἤρθη μέχρι περινοήσεως τοῦ ὑψίστου ὄντος ὄντος καὶ τῆς ἀληθείας περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάτασιν, ἥτις ἀπαραίτητος ἦτο, ἵνα ἡ ἀνθρωπότης οἰκειωθῇ τὸ μυστήριον τῆς πραγματικῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀποκάλυψιν ἐν τῷ μόνῳ ἱστορικῷ Θεανθρώπῳ Ἰησοῦ Χριστῷ τῶν ὑπερβατικῶν ἀληθειῶν, συνετέλεσαν πρὸς τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τὰ προχριστιανικὰ μυστήρια, ἅτινα παρεσκεύασαν ἐκλεκτὰς διανοίας καὶ ψυχὰς εἰς τὴν ἐν Χριστῷ μυστηριακὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν καὶ ζωὴν. Ὁ κ. Φιλιππίδης παρέχει ἡμῖν διὰ πολλῶν τὸν σκοπὸν τῶν μυστηρίων, τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς

τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐρμηνεύει τὰς ἀπὸ τῶν μυστηριακῶν τελετῶν ἐπιδράσεις. Παρὰ ταῦτα οὔτε ἡ φιλοσοφία διὰ τῆς νοερᾶς αὐτῆς ἀναδρομῆς πρὸς τὸ ἀναζητούμενον ὄντως "Ὅν οὔτε τὰ μυστήρια διὰ τῆς προσπαθείας πρὸς ἄμεσον ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ κατάρθουν, ὅπως ἐφιχθῶσι τοῦ ὑφίστου τούτου τελικοῦ αὐτῶν σκοποῦ. Τὸ δράμα τῆς μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ Θεοῦ ἀποστάσεως παρέμενε ἄλυτον· ὑφίστατο πάντοτε ἀτέρμων τις ἀγωνιώδης ἀναζήτησις τοῦ Ἄφθαστου, ἕως οὗ τὸ ἔλευσινον πῦρ ἐσβέσθη ὠχρηῶσαν πρὸ τοῦ ἐπιλάμψαντος ἀπὸ τοῦ Γολγοθᾶ φωτὸς καὶ ἡ εὐμολπος τοῦ ἱεροφάντου φωνὴ ἐπνίγη ὑπὸ τὰ κύματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ναζωραίου. Τὰ πάντα πλέον ἐπληρώθησαν φωτὸς, οὐρανὸς τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια. Ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται ἐν συνεχείᾳ λόγον περὶ τῶν θρησκευτικῶν στοιχείων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τοιοῦτό τι στοιχεῖον ἀποτελεῖ ἡ ἐπισκίσις τῶν θεῶν τῆς «πόλεως» ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης δυναμικότητος. Τὸ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ «πόλει» νόμῳ θεοσιμμένον κράτος τῶν θεῶν, ἡ ἐναντι αὐτοῦ δέσμευσις τῆς προσωπικῆς τοῦ πολίτου θεοσεβείας καὶ ἡ καθόλου πίστις εἰς τὸν οὐράνιον ὑπέρκοσμον ὑποχωροῦσι κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον πρὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀνθρωπίνης ἰσχύος, ἥτις εἶναι ὁ δυναμικὸς παράγων τῆς ἐποχῆς. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς ἐποχῆς ταύτης εὐρίσκει τὴν ἔκφρασιν αὐτοῦ ἐν τῇ θεᾷ «Τύχῃ», ἥτις φαίνεται καταλύουσα τὸ κράτος τῶν θείων δυνάμεων. Ἡ θεοποίησις τῆς «τύχης» ἀποτελεῖ σαφῆ παρέκκλισιν ἀπὸ τῆς «νενομισμένης» θρησκείας τῆς πόλεως. Θρησκευτικὸν στοιχεῖον τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀποτελεῖ περαιτέρω ὁ ἐξάνθρωπισμὸς τοῦ θεοῦ, δι' ἧς φράσεως νοεῖται ἡ ἐκδοχὴ τῶν τέως νομιζομένων θεῶν ὡς ἐπιγείων ἀντικειμένων προσωποποιηθέντων καὶ θεωθέντων λόγῳ τῆς χρησιμότητος αὐτῶν ἢ ὡς προῖστορικῶν κυρίως ἀνθρώπων, οἵτινες διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτῶν δράσιν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ πολιτισμοῦ ὑψηλὴν καὶ θείαν θέσιν κατέλαβον ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τῷ λογισμῷ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ θεοποίησις τοῦ βασιλέως περαιτέρω, ἡ ἐκδοχὴ δηλαδή αὐτοῦ ὡς θεοῦ, καὶ ἡ ἀπονομὴ αὐτῷ θείας λατρείας ἀποτελοῦσιν ἰδιορρυθμοὺς χαρακτῆρας τῆς θρησκείας τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τὸ ἀξιολογώτερον καὶ ἀξιομνημονευτότερον φαινόμενον τῆς ἑλληνιστικῆς θρησκείας ἀπετέλει ἡ λατρεία τῶν ἡγεμόνων. Ἐν Ἑλλάδι ἀναντιρρήτως ὑφίσταντο στοιχεῖα ὁμοιογενοῦς τινος λατρείας, ἰδίᾳ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς εὐκόλου καὶ ἐκτενοῦς προαγωγῆς πολλῶν ἐξεχόντων προσώπων εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἡρώων, παρὰ ταῦτα ὅμως οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ ὑφίσταται, ὅτι ἡ λατρεία τῶν ἡγεμόνων, ὡς αὕτη νῦν ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ καὶ τῇ Ἀσίᾳ, ἀποτελεῖ προῖον τῆς ἐν Ἀνατολῇ δεσποζούσης θεωρήσεως τῶν βασιλέων ὡς θεῶν. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου βασιλέως τῶν Περσῶν ἡξίωσε καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν τιμὴν τῆς προσκυνήσεως. Ἡ ἐν Ῥώμῃ ὑφισταμένη λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων ἀνταπεκρίνετο ἐκτενῶς τῇ ἑλληνιστικῇ λατρείᾳ τῶν ἡγεμόνων. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων κατέχει ἡ ὑπόθεσις αὕτη σοβαρὰν σημασίαν, διότι ἡ ὑψωσις ζώντων ἀνθρώπων εἰς τὴν θέσιν τῶν

θεῶν παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν παντοειδῶν θεωριῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν πηγὴν τῆς θρησκείας. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν καθόλου ἐνδοκοσμικὴν θεοκρατίαν ὁ Χριστιανισμὸς κηρύσσει, ὅτι τὸ πολίτευμα ἡμῶν ἐν οὐρανοῖς κυρίως ὑπάρχει, ἀρχηγὸν δὲ καὶ κύριον ἔχομεν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ἐνανθρωπήσαντα Θεὸν Λόγον, τὸν πρὸ αἰῶνων σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι ὑπάρχοντα ἓνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν τὸν ἐν Τριάδι. Τῇ παλαιᾷ ἐννοίᾳ τῆς «πόλεως» ἀντιστοιχεῖ πλέον κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους ἡ εὐρυτάτη, ἡ παγκόσμιος κοινωνικὴ ἐννοια τῆς «οἰκουμένης», ἐννοια κοσμοπολιτικῆ, ἥτις περιλαμβάνει ὅλον τὸν τότε γνωστὸν κόσμον, ὅστις ἐνεφορεῖτο ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ νέα αὕτη οἰκουμενικὴ ἀντίληψις καὶ ἱστοριογεωγραφικὴ πραγματικότης ἀπετέλεσε φυσικῶς τε καὶ ἀβιάστως τὸ εὐρύτατον ἐνιαῖον πεδῖον προσγειώσεως καὶ ἐπικρατήσεως τῆς στωικῆς κοσμοθεωρίας, καθ' ἣν ὁ κόσμος ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ πάντων βασιλέως διεπόμενος ἀποτελεῖ ἐνιαῖον παγκόσμιον κράτος, οὗ διὰ μέσου χωρεῖ ἡ μία θεία νοερά οὐσία καὶ πρόνοια συνεχόουσα καὶ διακυβερνώσα διὰ τοῦ νόμου τὸν κόσμον εἰς ἐνιαίαν λογικὴν παγκόσμιον τάξιν ἀνεξαρτήτως φυλετικῶν καὶ θρησκειακῶν διακρίσεων. Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας ῥητέον, ὅτι ὁ τέως ἀτομικὸς χαρακτήρ τῆς θρησκευτικότητος αὐτῶν ὁ προσιδιάζων τῇ ἀτομιστικῇ αὐτῶν ἰδιοσυγκρασίᾳ πλατειάζεται νῦν λόγῳ τῆς εἰς τὸ οἰκουμενικὸν κράτος ἐντάξεως τοῦ μητροπολιτικοῦ ἑλλαδικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς δημιουργηθείσης κοσμοπολιτικῆς συνειδήσεως καὶ προσφέρεται ἀκάλυπτος πλέον παντοίαις ἐπιδράσεσι τῶν ἀνατολικῶν θρησκευμάτων· οὕτως ἐκβαρβαρίζεται οἶονεὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ θρησκεία ἐξανατολιζομένη καὶ ἀποχρωματιζομένη. Ἀπὸ τῆς κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους ἐν τῷ οἰκουμενικῷ ἑλληνικῷ κράτει συνυπάρξεως πολλῶν θρησκευμάτων προῆλθεν ὁ θρησκειακὸς «συγκρητισμὸς», ἥτοι σύνδεσις τις καὶ μεῖζις ποικίλων θρησκειακῶν μορφῶν, ἀντιλήψεων καὶ θεσμῶν.

Ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐμβριθείας ἐρευνᾷ καὶ μελετᾷ ὁ Καθηγ. κ. Φιλιππίδης τὰς ἀνθρωπιστικὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὴν «οἰκουμένην», τὸ πνεῦμα δηλονότι τῆς ἰσάνθρωπίας καὶ φιλαλληλίας, ὅπερ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους ὡς ἥπια καὶ εὐφρόσυνος αὐρα ἐπνευσεν ἀπὸ τῶν εὐγενῶν περιοχῶν τῆς ἀνωτέρας ψυχῆς καὶ τῆς ὑπερτέρας οὐσίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οὐ μόνον ἡμβλύθη καὶ ἐξέλιπεν αὐτομάτως ἡ διάκρισις («Ἑλλήνων») ἀπὸ τῶν «βαρβάρων», ἀλλὰ πλὴν τῶν φυλετικῶν καὶ θρησκειακῶν ἀντιθέσεων ἡμβλύθησαν ἔτι καὶ ἀπεχρωματίσθησαν καὶ αἱ κοινωνικαὶ ἀντιθέσεις ἀναχωνευθεῖσαι ἐν τῇ ἀνθρωπιστικῇ χοάνῃ τῆς ἑλληνικῆς εὐγενείας. Ἡ ἀνὰ τὸν κόσμον ἐπικρατοῦσα νῦν νέα ἀνθρωπιστικὴ πνοὴ ἐπηρέασε βαθύτατα τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς κοινωνικὰς ἀρχάς, αἵτινες ἤρξαντο διέπουσαι τὸν κόσμον καὶ τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται ὁ κ. Φιλιππίδης εὐρύτατον λόγον περὶ τῶν

δούλων καὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας ἐν τῇ κλασικῇ γραμματείᾳ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔκρινε τὴν δουλείαν ἀναγκαίαν ἐν τῷ τομεῖ τῆς κοινωνικῆς συντηρήσεως καὶ φυσικῇ· ἀποτολμᾷ μάλιστα ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐξομοίωσιν τῶν δούλων πρὸς τὰ κατοικίδια ζῷα καὶ πρὸς τὰ ἄψυχα ὄργανα. Ὁ Πλάτων περαιτέρω καὶ ὁ Εὐριπίδης ποιοῦνται λόγον περὶ τῶν δούλων ὑποτιμητικῶς. Πρῶτος ὁ σύγχρονος τοῦ Ἀριστοτέλους ποιητῆς Φιλῆμων ἐξήνεγκε τὴν γνώμην, ὅτι ὁ δοῦλος οὐδαμῶς παύει ἄνθρωπος ὢν. Ὁ Σωκράτης οὐδαμῶς ἀποκλείει παρὰ τοῖς δούλοις τὴν δυνατότητα τῆς μορφώσεως. Ἐπὶ Λυκούργου ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐπὶ Δημοσθένους ἐν Ἀθήναις ἐλήφθησαν νομοθετικὰ μέτρα προστασίας τῆς ζωῆς τῶν δούλων, μέτρα ἰσονομίας καὶ ἰσηγορίας δούλων καὶ ἐλευθέρων. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν Στοὰν πᾶς ἄνθρωπος εἴτε δοῦλος εἴτε ἐλεύθερος εἶναι φύσει πολίτης. Κατὰ Σενέκαν πάντες εἴμεθα μέλη τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σώματος. Κατὰ τὸν Ἐπίκτητον δοῦλος ἐκ φύσεως εἶναι μόνον ὁ στερούμενος λόγου, δηλαδὴ τὸ ζῷον, οὐχὶ δὲ ὁ ἄνθρωπος. Κατὰ ταῦτα ἡ παγκοσμιότης τοῦ οἰκουμενικοῦ ἔλλητισμοῦ καὶ ἡ ἐναντι τοῦ νόμου καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἀδιάκριτος ἰσότης τῶν ἀνθρώπων ἀνεξαρτήτως φύλου, φυλῆς, θρησκευματος, καταγωγῆς, τάξεως καὶ οἰκονομικῆς ἢ κοινωνικῆς ἢ ἄλλης καταστάσεως ὑπῆρξαν συνθήκαι ἀπρόσφοροι πρὸς δουλείαν καὶ προωδοποίησαν τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατάργησιν αὐτῆς. Κατὰ ταῦτα διὰ τῶν ὑψηλῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν προπαρεσκευάσθη ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας ὁ Ἑλλητισμός, ὅπως καταστῆ ὑποδοχεὺς καὶ φορέας, εὐαγγελιστῆς καὶ ἀπόστολος τῆς παγκοσμίου θρησκείας τοῦ Χριστιανισμοῦ.

II

Περὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ποιεῖται λόγον ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ Imperium Romanum. Αὐγούστου μοναρχήσαντος ἐπὶ τῆς γῆς ἐπαύσατο ἡ πολυαρχία τῶν ἀνθρώπων, ἐνανθρωπήσαντος δὲ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ κατηργήθη ἡ πολυθεία τῶν εἰδώλων. Ὑπὸ μίαν βασιλείαν ἐγκόσμιον αἱ πόλεις ἐγένοντο, μᾶ δὲ δεσποτεία θεότητος τὰ ἔθνη ἐπίστευσαν. Συντελεσται τῆς ἐνότητος τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, δι' ἧς τὰ μάλιστα ἐξυπηρετήθη ὁ Χριστιανισμός, ἦσαν ἡ ὀργάνωσις, ἡ ἐνότης τῆς διοικήσεως ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοπικὴν αὐτονομίαν, ἡ ἐνότης δικαίου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοπικὴν δοσιδικίαν, ἡ ἐνότης κρατικῆς λατρείας ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἀνεξιθρησκείαν, ἡ ἐνότης μέσων διεθνοῦς συναλλαγῆς, οἶον νομισμάτων, μέτρων καὶ βαρῶν, εὐρύτατον δίκτυον ὀδικῶν καὶ θαλασσίων συγκοινωνιῶν, τὸ πνεῦμα τέλος τῆς παγκοσμιότητος τοῦ κράτους, ὅπερ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐκληροδότησε τῷ Ῥωμαϊκῷ καὶ περαιτέρω τῷ ἀπὸ τῆς συνθέσεως τῶν δύο τούτων πολιτισμῶν προελθόντι ἑλληνορρωμαϊκῷ πολιτισμῷ τῆς ἐποχῆς τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἐν συνεχείᾳ ἀναπτύσσει ὁ κ. Φιλιππίδης διὰ πολλῶν τὸ θέμα τῆς δια-

μορφώσεως τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς οὐ μόνον κατέστη κτῆμα τοῦ νέου κυριάρχου κράτους, τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους δηλονότι, ἀλλὰ καὶ ἐπέδρασεν ἀναπλαστικῶς ἐπ' αὐτὸ ἰσχυρότατα καὶ ἐκυριάρχησεν αὐτοῦ εἰς χρῶμα, βάθος καὶ οὐσίαν. Οὕτω προῆλθεν ὁ ἑλληνορρωμαϊκὸς πολιτισμὸς. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς τῆς Ἀνατολῆς κυριαρχήσας τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικτύου οὐδέποτε ἔπαυσεν εἰσδύων πρὸς ἀνατολὰς δεχόμενος μὲν ἐκεῖθεν ἐπιδράσεις, ἐπικρατῶν ἕμως τελικῶς πανταχοῦ. Τὸν ἑλληνιστικὸν πολιτισμὸν διαδέχεται ὁ ῥωμαϊκός, ὅστις διεμορφώθη εἰς ἑλληνορρωμαϊκὸν πολιτισμὸν μετὰ τῶν στοιχείων ἐκείνων τῆς κυριαρχίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ στοιχείου· ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα παρέμεινε γλῶσσα τῆς Ἀνατολῆς, ἐν ᾧ ἡ λατινικὴ καθιερώθη ὡς γλῶσσα τῆς Δύσεως. Διὰ τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ τοῦ μέχρις Αὐγούστου συγκλείεται ἡ ἑλληνιστικὴ περίοδος καὶ ἄρχεται πλεόν ἡ περίοδος τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, καθ' ἣν διαμορφοῦται ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς. Ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐξῆς ἡ τέως πολιτικὴ ἐνότης ὑφίσταται πλεόν ἀποκλειστικῶς ὡς ἐνότης ἐν Χριστῷ καὶ ὁ κόσμος διακρίνεται ἐφεξῆς εἰς Χριστιανούς καὶ οὐχὶ Χριστιανούς.

Χαρακτηριστικὰ τῆς ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ζωῆς μικρὸν πρὸ Χριστοῦ ἦσαν τὸ συναίσθημα κρατικῆς εὐημερίας, ὅπερ ἐθεμελιεῖτο ἐπὶ τῆς ὑλικῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ψυχικῆς αὐτοῦ λόγω τῆς παγκοσμίου εἰρήνης εὐχαριστήσεως, καὶ ἡ ἐν τῷ κράτει ἐν γένει παρουσιαζομένη ἡμῖν ἰδιόρρυθμος βιωτικὴ μορφολογία. Ἐνταῦθα ποιεῖται μακρὸν λόγον ὁ κ. Φιλιππίδης διὰ πολλῶν περὶ τῆς περὶ τοῦ πλοῦτου διδασκαλίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καθ' ἣν ὁ πλοῦτος, πνευματικὸς τε καὶ ὑλικός, εἶναι οὐχὶ σκοπός, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκδαπανᾶται πρὸς ἀπόκτησιν καὶ ἀποταμίευσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ μέσον πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθόν· ὁμιλεῖ περὶ τοῦ οικογενειακοῦ βίου, περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς κατὰ τὴν μεγάλην διεθνῆ κίνησιν τοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ, περὶ φιλίας, περὶ δούλων, περὶ ἐργοδοτῶν καὶ ἐργατικοῦ προβλήματος καὶ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἰδανικῆς καὶ ὀριστικῆς λύσεως αὐτοῦ. Ἡ φυσικὴ τροφὸς τοῦ ἐργαζομένου εἶναι ἡ περιοχὴ, ἐν ἣ καὶ ὑπὲρ ἧς οὗτος ἐργάζεται· ἀπὸ τῆς περιοχῆς ταύτης δέον, ὅπως συντηρῆται ὁ ἐργαζόμενος πλήρως, λαμβάνων μισθὸν ἄξιον τῆς ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένης ἐργασίας. Φυσικὴ καὶ ἀβίαστος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ διενεργουμένη λύσις αὕτη τοῦ ἐργατικοῦ προβλήματος· διασφαλίζει αὕτη τὴν ἐνάλληλον ἰσόρροπον σχέσιν τῶν δύο ἐπὶ τοῦ προκειμένου παραγόντων, ἐργασίας δηλονότι καὶ ἐργάτου· ἀποκλείει προσφυγὴν εἰς τὴν βίαν ὡς μέσον λύσεως τοῦ ἐν λόγω κοινωνικοῦ προβλήματος· θεσπίζει τὴν ἰσότητά ἀφετηριῶν ἐκκινήσεως παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις, τονίζει ἕμως, ὅτι ἡ ἰσότης τεματίων, ἥτοι τῶν ἀπὸ τῆς ἐργασίας προερχομένων ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν ἀπολαυῶν, εἶναι ἀνέφικτος καὶ ἀδύνατος, διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι οὐχὶ κατ' ἴσον τόνον ἐργάζονται οὐδ' εἶναι ἡ ἀπόδοσις τῆς ἐργασίας αὐτῶν ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς ἡ αὐτή· θεωρεῖ τὴν ἐργασίαν

ὡς ἀξίαν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀποκρούει πᾶσαν ἀξίωσιν τῶν ὀκνηρῶν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ ἄρτου τῆς καθημερινῆς συντηρήσεως. Ἀπὸ τούτων καταφαίνεται, πόσον ἀντικρυς ἀντίθετος εἶναι ἡ χριστιανικὴ λύσις τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος τῆς ἐργασίας καὶ ἀμοιβῆς ἐναντι τῶν βιαιοτήτων, τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν ἀνεκπληρώτων ὑποσχέσεων τῆς κολάσεως τοῦ κομμουνισμοῦ, ἐν ἧ κατεξυτελλίζεται ἡ ἀνθρωπινὴ ἀξιοπρέπεια, οἱ δὲ ἄνθρωποι, ὑπὲρ ὧν ὁ Χριστὸς ἀπέθανεν, ἵνα ὦσιν ἐλεύθεροι, θηήσκουσιν ὑπὸ τὸ πέλμα τῆς πλέον σκληρᾶς δουλείας καὶ ὑπὸ τὰ ἀμείλικτα πλήγματα τῶν ὀργάνων τῆς βίας. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται ἐνταῦθα ὁ κ. Φιλιππίδης λόγον περὶ οἰκιῶν, κλινῶν καὶ κραββάτων, περὶ ἀρίστου, φωτισμοῦ, ἐνδυμασίας, ψυχαγωγίας, κακοποιῶν, γραμμάτων, γραφῶν, βιβλίων καὶ περὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ 24ώρου. Πάντα ταῦτα παρέχει ἡμῖν ὁ συγγραφεὺς ἐν ὄψει κυρίως τῶν οἰκείων ἐκθέσεων τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἐν συνεχείᾳ ἀναπτύσσει ὁ συγγραφεὺς τὸ θέμα τῆς ποινῆς τῆς σταυρώσεως καὶ ἀναλύει κριτικῶς τὰς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ τῇ πρώτῃ χριστιανικῇ γραμματείᾳ ὑφισταμένας οἰκείας πληροφορίας. Ὑψηλὸς καὶ διμερῆς ἦτο ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου, ἡ δὲ χριστιανικὴ παράδοσις φέρει αὐτὸν συνιστάμενον ἀπὸ ξύλων τεσσάρων δένδρων : κέδρου, κυπαρίσσου, φοίνικος καὶ ἐλαίας. Ἡ σταύρωσις τοῦ Κυρίου ἐγένετο δι' ἀναρτήσεως καὶ καθηλώσεως. Ἐκτοτε ὁ σταυρὸς ἀπὸ ξύλου ἀτιμώσεως καὶ φρίκης κατέστη πολυδύναμος δύναμις, βέλος ἀόρατον, φάρμακον ἄυλον, πηγὴ λυσίπυονος, ἀνονείδιστος δόξα· κατέστη σύμβολον εὐλογίας καὶ ἀγάπης, δύναμις ἀδυνάτων, ἀνεσις θλιβομένων, ζώντων τίμιον ἐγκαλλώπισμα, νεκρῶν σύντροφος, ἀνόμων νόμος, βασιλέων κόσμημα, ἱερέων μεγαλοπρέπεια, μαρτύρων ἀγλαΐσμα, ὁμολογητῶν καύχημα, ἐκκλησίας θεμέλιον καὶ κόσμος. Ἐρευνᾷ ἐν συνεχείᾳ ὁ συγγραφεὺς τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς προρωμαϊκῆς ἐξελίξεως τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς σταυρώσεως παρ' Αἰγυπτίοις, παρ' Ἰσραηλίταις, παρὰ Πέρσαις, παρὰ Μήδοις, παρ' Ἕλλησι, παρὰ Ταύροις, παρὰ Τρωσὶ, παρὰ Φοίνιξι καὶ παρὰ τοῖς δυτικοῖς τέλοιοις λαοῖς, ἐπαγόμενος ἐκάστοτε ἐκ τῆς ἀρχαίας γραμματείας πληθύν παραδειγμάτων τῆς φρικτῆς ταύτης καὶ ἀπανθρώπου ποινῆς. Ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἡ ἱστορία τῆς σταυρώσεως παρουσιάζει ἡμῖν ἀφθονίαν περιπτώσεων, δότι περὶ τῆς ποινικῆς αὐτῆν πράξεως ἔχομεν ἀφθονωτέρας ἢ παρὰ τοῖς λοιποῖς λαοῖς μαρτυρίας. Πρόδρομοι τῆς σταυρώσεως θανατικαὶ ποιναὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἦσαν ἡ ἀφ' ὑψηλοῦ βράχου, ἐν Ῥώμῃ δὲ ἡ ἀπὸ τῆς Ταρπηίας πέτρας κατακρήμνισις, ἡ διὰ πελέκεως περαιτέρω, διὰ τῆς furca ἢ διὰ τοῦ patibulum θανάτωσις. Furca ἐκαλεῖτο τριγωνικὴ τις σύνθεσις τριῶν ξύλων, ἧς ἐποιοῦντο οἱ ἄνθρωποι χρῆσιν ἐν τοῖς ἀγροκτημασιν αὐτῶν πρὸς στήριξιν τοῦ ἀξονος ἀζεύκτων τροχοφόρων. Τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀθῶον τοῦτο ἀγροτικὸν ἀντικείμενον ἀποτελεῖ τὸ προχειρότερον μέσον τιμωρίας τῶν δούλων τῆς ὑπαίθρου· κατ' ἀρχὰς ἡ ad furcam damnatio ἦτο οὐχὶ θανατικὴ ποινή, ἀλλ' εἶχε διαπομπευτικὸν μόνον, χλευα-

στικόν, ἀτιμωτικὸν ἢ πειθαρχικὸν ἀπλῶς χαρακτηῖρα· τὸ θῦμα sub furca vinctum καὶ κύπτον ὑπὸ τὸ βάρος αὐτῆς ὡς furcifer διεπομπεύετο καὶ ἐξετίθετο γέλωσι καὶ χλευασμοῖς. Πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἀτιμώσεως συνεδύασθη ἢ ad furcam damnatio μετὰ βραβδισμῶν καὶ μαστιγώσεως, ἥτις ἐπὶ περιπτώσεων σοβαρῶν ἐγκλημάτων διήρκει μέχρι θανατώσεως τοῦ μαστιγούμενου. Διὰ τῆς ποινῆς ταύτης ἐτιμωροῦντο οὐ μόνον δοῦλοι, ἀλλὰ καὶ οἱ προσβάλλοντες τὴν τιμὴν τῶν Ἑστιάδων παρθένων Ῥωμαῖοι πολῖται καὶ οἱ ὑπὸ τῆς συγκλήτου περαιτέρω ὡς δημόσιοι ἐχθροὶ ἐπικηρυττόμενοι ἀνώτατοι ἀξιώματουχοι. Ἡ furca ἀντικαθίστατο ἐν ταῖς πόλεσιν ὑπὸ τοῦ patibulum, ἐπιμήκους τινὸς δηλονότι ξύλου, δι' οὗ οἱ ἀρχαῖοι Ῥωμαῖοι καὶ τινες τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἠσφάλιζον ἐνδοθεν καὶ ὕπισθεν τὰς θύρας καθ' ἅπαν τὸ πλάτος αὐτῶν. Τοιοῦτό τι ξύλον ἐτίθεσαν ἐπὶ τῆς ῥάχεως τοῦ θύματος, τοὺς δ' ἑκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ ξύλου τεταμένους βραχίονας αὐτοῦ συνεῖχον κατὰ τὰ ἄκρα δι' ἰσχυρῶν δεσμῶν κύπτον τὸ θῦμα ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ξύλου καὶ ἀνηλεῶς μαστιγούμενον ὑπέκυπτε πολλάκις τῷ θανάτῳ. Τὴν ποινὴν ταύτην διεδέχθη παρὰ Ῥωμαίοις ἡ ποινὴ τῆς ἀπὸ δένδρου τινὸς ἀναρτήσεως τοῦ θύματος, ἀρχαῖοτατος τοῦτο τύπος σταυρώσεως. Ἡ ποινὴ αὕτη ἦτο κατ' ἀρχὰς οὐχὶ θανατικὴ, ἀλλ' εἶχεν ἀπλῶς τὸν χαρακτηῖρα μεταθανατίου τινὸς ἐπιτάσεως τῆς δι' ἄλλου τινὸς τρόπου γενομένης θανατώσεως· ἔχομεν δηλαδή ἐνταῦθα ἀνάρτησιν τοῦ ἤδη τεθνηκότος. Ἄλλ' ἤδη παρὰ τοῖς κλασικοῖς παρατηρεῖται σύγχυσις μεταξὺ τῆς ἀναρτήσεως τοῦ ἤδη τεθανατωμένου καὶ τῆς πραγματικῆς σταυρώσεως, ἥτοι τῆς διὰ σταυροῦ θανατώσεως. Κατ' ἀρχὰς ἡ σταύρωσις παρὰ Ῥωμαίοις ἀπαντᾷ ἡμῖν ὡς αὐθαίρετος βιαιοπραγία τῶν ἰσχυρῶν κατὰ τῶν ἀδυνάτων, κατὰ μικρὸν ὅμως ἐκράτησεν ὁ νόμος, ὅστις ἐπέβαλλε τὴν σταύρωσιν ὡς θανατικὴν πλέον· ποινὴν ἐν ὀρισμέναις περιπτώσεσι καὶ διέγραφε τὰς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς ταύτης ἀπαιτούμενας προϋποθέσεις, ἥτοι αὐστηράν διατύπωσιν τῆς ἐνοχῆς, διαταγὴν θανατώσεως, ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν ταύτης κ.ο.κ. Σικοπὸς τῆς σταυρώσεως ἦτο ὁ συνδυασμὸς σφοδροτέρων κατὰ τὸ δυνατὸν πόνων μετὰ μείζονος κατὰ τὸ δυνατὸν ἐξευτελισμοῦ. Κατὰ τὸ ποινικὸν δίκαιον καὶ τὴν στρατιωτικὴν ποινικὴν νομοθεσίαν τῶν Ῥωμαίων ἐπεβάλλετο ἡ σταύρωσις ὡς θανατικὴ ποινὴ τοῖς ἱεροσύλοις κυρίως, τοῖς καθ' οἰονδήποτε τινα δηλαδή τρόπον προσβάλλουσι θεότητά τινα, τοῖς δούλοις, τοῖς μετὰ δόλου συντάσσουσιν, ὑπεξαιροῦσιν, ἀντικαθιστῶσιν ἢ παραβιάζουσι διαθήμας, ταῖς ἐκπαρθενευομέναις ἢ ἀτιμαζομέναις ἐν γένει γυναῖξί καὶ τοῖς ἐκκιναιδιζομένοις ἀνδράσι, τοῖς ὑπαιτίοις θανάτου γυναικὸς συνεπιεία ἐκτρώσεως ἢ πόσεως φίλτρου, τοῖς παραβιάζουσι τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὁσια τινος ἢ ἀποκαλύπτουσι ἀπόρρητα πρὸς δυσφήμισιν, βλάβην καὶ ἐκβιασμόν τινος, τοῖς ἐνόχοις ἐσχάτης προδοσίας δι' ἐγκλημάτων καθαρπτομένων τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος καὶ ἐξουσίας, τοῖς εὐσημοτέροις τῶν ληστῶν, τοῖς στρατιώταις ἐπὶ περιπτώσεων ἀμελείας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν, τοῖς

αἰχμαλωτιζομένοις ἐχθροῖς, Ῥωμαῖοις πολίταις εἰς βαρύτατα ἐγκλήματα περιπεσοῦσι κ.οῦ.κ. Πάντα τούτα ἐκτίθεται ἡμῖν ὁ κ. Φιλιππίδης δι' ἐπαγωγῆς ἀπειραρίθμων χωρίων ἐκ τῆς κλασικῆς γραμματείας καὶ ἐμβριθεστάτης τούτων φιλολογικῆς καὶ νομικῆς διασαφήσεως καὶ ἐρμηνείας. Οἰκείαι εἰκόνες προσηρημέναι ἐν τέλει τοῦ βιβλίου καθιστῶσιν ἐναργεστέραν τὴν περιγραφὴν. Ὁ ἀρχαιότατος σταυρὸς ἦτο μονόκερος, ξύλον δηλαδὴ ὑψηλὸν καθέτως εἰς τὸ ἔδαφος πηγνύμενον, συνήθως ὑψηλὸς κορμὸς δένδρου (*crux simplex*). Δύο εἰδῶν σταυρώσεις ἐπὶ τοῦ μονοξύλου τούτου σταυροῦ μαρτυροῦνται, ὁ «ἀνασκολοπισμός» δηλονότι καὶ ἡ «ἀνασταύρωσις». Κατὰ τὸν «ἀνασκολοπισμόν» τὸ ἐπὶ τῆς ἄνω κορυφῆς αὐτοῦ σκοπίμως αἰχμηρὸν ὄν μονόξυλον εἰσепήγνυτο διὰ τοῦ ὑπογαστρίου εἰς τὰ ἐντόσθια τοῦ θύματος καὶ δι' ἰσχυρῶν πληγμάτων πελέκεως διεπερονᾶτο διὰ τῶν σπλάγγων καὶ τῆς θωρακικῆς χώρας, ἕως οὗ ἐξήρχετό που ἐκ τοῦ ἄλλου ἄκρου, τοῦ θώρακος ἢ τῆς βράχειας, ἔπειτα δ' ἐπήγνυτο καὶ ἑστρεοῦτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ δίκην ὀβελίου ἀνεσκολοπισμένου ἢ διεκπεπερονημένου θύματος. Ἡ φλόγωσις τῶν ἐντέρων καὶ ἡ δριμύτης τῶν πόνων ἐπέφερον ταχέως τὸν θάνατον. Κατὰ τὴν «ἀνασταύρωσιν» ἀνηρτᾶτο ἢ καθηλοῦτο τὸ θῦμα ἐπὶ τοῦ μονοξύλου σταυροῦ. Κατὰ ταύτην ὁ σταυρούμενος ἄλλοτε μὲν ἀνηρτᾶτο νεκρὸς, θανατωθεὶς δηλαδὴ πρότερον δι' ἄλλου τινὸς τρόπου, ὅτε ἡ «ἀνασταύρωσις» ἀπετέλει ἐπίτασιν ἀπλῶς τῆς συντελεσεμένης ἤδη θανατώσεως καὶ ἐγένετο πρὸς παραδειγματισμὸν μόνον τῶν θεατῶν, ἄλλοτε δὲ ζῶν, ἵνα ἀποθάνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ βραδεῖ θανάτῳ. Μεταγενεστέραν ἐξέλιξιν τοῦ σχήματος τοῦ σταυροῦ ἀποτελεῖ ὁ σχῆμα T ἔχων σύνθετος σταυρὸς συγκροτούμενος ἐξ ἑνὸς καθέτου ξύλου καὶ ἑνὸς ὀριζοντίου. Τὸ νέον τούτο σχῆμα σταυροῦ ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ὀλίγον πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, προῆλθε δὲ ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ κυρίως σταυροῦ, δηλαδὴ τοῦ, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, καθέτου ξύλου, ἀναρτήσεως καὶ προσαρμογῆς τοῦ *patibulum*, ὅπερ ἔφερον ἐπὶ τῶν μαστιγουμένων ὤμων αὐτοῦ τὰς χεῖρας ἔχων ἐπ' αὐτοῦ ἐκτάδην προσδεδεμένας ὁ εἰς τὸν ἔξω τῆς πύλης τῆς πόλεως (*extra portam*) κείμενον τόπον τῆς ἐκτελέσεως ὀδηγούμενος *cruciatius*. Κατὰ ταῦτα ὁ νέος ὄντως τρόπος τοῦ σταυροῦ ὑπὸ σχῆμα T ἀπετέλει σύνθεσιν τοῦ *crux simplex* μετὰ τοῦ *patibulum* (*crux patibulata*). Τῷ νέῳ τούτῳ σχήματι τοῦ σταυροῦ προσαρμόζεται νέος τρόπος σταυρώσεως· ὁ ἀναρτώμενος οὐδαμῶς πλέον προσεδεῖτο, ἀλλὰ καθηλοῦτο πολλῶ μᾶλλον ἐπ' αὐτοῦ· ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου σκέλους τοῦ σταυροῦ τούτου ἐξετείνοντο αἱ χεῖρες τοῦ θύματος στερεοῦμεναι ἐπὶ τῶν ἄκρων ἑκάτερα δι' ἑνὸς ἡλίου· καὶ οἱ πόδες καθηλοῦντο ὁμοίως ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου δι' ἑνὸς ἡλίου ἀμφοτέροι ἢ δι' ἑνὸς ἡλίου ἑκάτερος τούτων κεχωρισμένως. Τὸ ὕψος τοῦ σταυροῦ ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὴν κοινωνικὴν θέσιν τοῦ σταυρουμένου, πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν βαθμὸν τέλος τοῦ ἐπιδικωμένου παραδειγματισμοῦ. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς

ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἐξαγγελίαν τῆς περὶ σταυρώσεως διοικητικῆς ἢ δικαστικῆς ἀποφάσεως διὰ τῆς πρὸς τὸν κατηγορούμενον ἀπευθυνομένης διαταγῆς : *Ibis in cruce*, ἐπηκολούθει ἡ προσταυρωτικὴ μαστίγωσις διὰ τοῦ «φραγγελλίου», μαστιγὸς τινος δηλονότι ἀποτελουμένης ἐκ λεπτῶν καὶ εὐλυγίστων φυτικῶν ῥάβδων ἢ δερματίνων ἱμάντων, ὧν ἐπὶ τοῖς ἄκροις προσεδέοντο μικρὰ γωνιωτὰ τεμάχια ὁστοῦ ἢ μολύβδου. Μετὰ τὴν ἐπὶ τόπου μαστίγωσιν ὠδηγεῖτο ὁ σταυρωθησόμενος διὰ μέσου τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως ἀκαλύπτῳ κεφαλῇ, γυμνὸς καὶ αἰμόφυρτος ὑπὸ συνεχῆ καὶ αὖθις πλήγματα μαστίγων καὶ ὑπὸ τὴν χλεύην τοῦ ὄχλου. Ὁ σταυρωθησόμενος ἔφερον ἅμα αὐτὸς οὗτος εἶτε ὀλόκληρον τὸν σταυρὸν εἶτε τὸ ἐν μόνον σκέλος αὐτοῦ καὶ δὴ καὶ τὸ ὀριζόντιον συνηθέστερον (*patibulum*) μετὰ τεταμένον ἐπ' αὐτοῦ καὶ προσδεδεμένων τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Κατὰ κρατῆσαν ἔθος ἐπὶ πάσης δημοσίας ποινῆς ἀνηρτᾶτο ἀπὸ τοῦ τραχήλου τοῦ καταδίκου καὶ ἐφέρετο ἐπὶ τοῦ στῆθους αὐτοῦ δελτίον, ἐφ' οὗ ἀνεγράφετο τὸ ἔγκλημα αὐτοῦ πρὸς προφύλαξιν οὕτω καὶ προειδοποίησιν τῶν θεατῶν πρὸ τῶν συνεπειῶν ὁμοίου τινὸς ἐγκλήματος. Ὡς τόπος τῆς σταυρικῆς ἐκτελέσεως ὀρίζετο περιοχὴ τις ἐξω τῆς πόλεως συνήθως κειμένη. Ὅτε ἡ τὸν ἀποτροπισμὸν διεγείρουσα φρικτὴ αὕτη πομπὴ κατέληγεν εἰς τὸν τόπον τῆς σταυρώσεως, εὕρισκετο ἐκεῖ προσπεπηγῶς ἢ ἐπήγνυτο κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὁ κυρίως σταυρὸς, ὁ μονοσκελὴς δηλαδὴ σταυρὸς, τὸ κάθετον ξύλον τοῦ καθ' ἡμᾶς σταυροῦ, ὑψηλὸς κορμὸς δένδρου ἀκατέργαστος ἢ κατειργασμένος. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐπὶ τοῦ καθέτου ἀπλοῦ μονοξύλου σταυρώσεως, ὅτε οἱ οἰκεῖοι ὑπάλληλοι καὶ ὑπηρεταὶ ἔφθανον εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως ταύτης, ἀπεδέσμευον τὸ θῦμα ἀπὸ τῆς *furca* ἢ τοῦ *patibulum*, ποινῶν προηγουμένων τῆς σταυρώσεως. Ἐκατέρωθεν τῶν ποινῶν τούτων συνεδυσθή ἀλληλοδιαδόχως μετὰ τῆς σταυρώσεως ὡς προστάδιον ταύτης. Ἐν συνεχείᾳ ἐκάλυπτον τὴν κεφαλὴν τοῦ θύματος, ἐγύμνον αὐτὸ ἐντελῶς παντός, ὅπερ τοῦτο εἰσέτι ἔφερον ἐφ' ἑαυτοῦ, προσέδεον ἀκολούθως πάλιν χεῖρας καὶ πόδας αὐτοῦ, ἵνα μὴ διαφύγη, καὶ τέλος ἀνύψουν αὐτὸ τῇ βοθηθείᾳ σχοινίων ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου. Ἐπὶ τοῦ ξύλου τούτου ἢ προσέδεον χεῖρας καὶ πόδας τοῦ θύματος ἢ καθήλουν αὐτὰ ἢ συνέδουν τὰς χεῖρας τεταμένας πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀνεκρέμων τὸ θῦμα ἀπὸ τοῦ ἄρμου τῶν χειρῶν αὐτοῦ καθηλοῦντες ἢ προσδέοντες ἐπὶ τοῦ ξύλου ἢ ἀφιέντες κρεμαμένους τοὺς πόδας αὐτοῦ ἀλλήλοις προσδεδεμένους. Βραδύτερον, ὅτε ὁ μονοσκελὴς σταυρὸς, τὸ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δηλαδὴ παγίως πεπηγὸς κάθετον ξύλον, συνεδυσθή μετὰ τοῦ ὀριζοντίου ξύλου, τοῦ *patibulum*, ἢ σταύρωσις διενηργεῖτο κατὰ τινα διάφορον τρόπον. Ἄντι τῆς ἀποδεσμεύσεως τοῦ θύματος ἀπὸ τοῦ *atibulum* καὶ ἀνύψωσεως εἶτα αὐτοῦ ἄνευ τοῦ *patibulum* ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου, ὡς τοῦτο τέως ἐγίνετο, συνανυψοῦτο τὸ θῦμα ὁμοῦ μετὰ τοῦ *patibulum* μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ἄκρου τοῦ καθέτου ξύλου τῇ βοθηθείᾳ σχοινίου προσδεομένου ἐπὶ τούτῳ ἐπὶ τῶν δύο ἄκρων τοῦ *patibulum* καὶ ξυλίνης περόνης ἢ

περονῶν, ἦτοι ἐνὸς ἢ πλείονων διχαλωτῶν ἀνυψωτῆρων, δι' ὧν ὑποδεχόμενοι τὸ patibulum ἢ τὸ σχοινίον ἐντὸς τῶν σχισμῶν τῆς περόνης ἀπετίθεντο τὸ μέσον αὐτῶν εἰς σχισμικὸν ὑποδοχέα ἢ σχισμικὸν κοίλωμα ἐπὶ τούτῳ ἐγγεγλυμμένον ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πεπηγμένου καθέτου ξύλου· οὕτως ἀνυψούμενον τὸ patibulum μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ προσδεδεμένου θύματος καὶ ἀποτιθέμενον κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἄνω τμήματος, τῆς κορυφῆς δηλαδὴ τοῦ καθέτου ξύλου, παρεῖχε τὸ σχῆμα Γ· αἱ χεῖρες τοῦ οὕτως ἀναρτηθέντος ἢ ἔμενον, ὡς ἦσαν, προσδεδεμένα ἐπὶ τοῦ patibulum ἢ προσηλοῦντο· ἀνακρεμάμενον τὸ patibulum ἀπὸ τοῦ σχοινίου ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου ἐπέπιπεν ἐπ' αὐτοῦ διασταυρούμενον ὀλίγον κατωτέρω τοῦ ἄνω ἄκρου αὐτοῦ· ἐν τῇ θέσει ταύτῃ τῆς διασταυρώσεως ἐστερεοῦτο τὸ patibulum ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου ἢ συνδούμενον μετ' αὐτοῦ διὰ σχοινίου ἢ ἐπὶ τὸ ἀσφαλέστερον συνηλούμενον μετ' αὐτοῦ, ἦτοι στερεούμενον μεθ' ἡλῶν, μεθ' ὃ ἀφηρεῖτο τὸ ἐπ' ἀναρτήσει βοθητικὸν σχοινίον ἅτε περιττὸν πλεόν και ἀπέμενεν οὕτως ὁ σταυρὸς μόνον μετὰ τοῦ ἐσταυρωμένου. Τὸ νέον τοῦτο σχῆμα εἶχε καὶ ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐπειδὴ ἡ μετὰ τοῦ θύματος συνανύψωσις τοῦ patibulum ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἄκρως δυσχερὴς ἦτο λόγῳ τοῦ μεγάλου βάρους, ἀπεδέσμευον τὸ θῆμα ἀπὸ τοῦ patibulum καὶ ἀνήρτων αὐτὸ μόνον ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου προσδέοντες αὐτὸ διὰ σχοινίων, ἵνα μὴ διαφύγῃ· ἀκολούθως ἀνύψουν καὶ ἐστερέουν ἐπὶ τοῦ καθέτου ξύλου τὸ patibulum, ἐπὶ δὲ τοῦ οὕτω σχηματιζομένου διξύλου σταυροῦ προσηλοῦντο αἱ μὲν παλάμαι ἐπὶ τῶν ἄκρων τοῦ ὀριζοντίου ξύλου, οἱ δὲ πόδες ἐπὶ τοῦ καθέτου. Πρὸς ἀποφυγὴν ἐνδεχομένης ἀποσχίσεως τῶν καθηλωμένων ἄκρων λόγῳ τῶν σπασμῶν τοῦ δεινῶς ἀλγοῦντος σώματος προσεδέοντο ἐνίοτε ταῦτα, εἰ καὶ καθηλωμένα, καὶ διὰ σχοινίου. Ὑποποδίου μετὰ καθηλωμένων τῶν ποδῶν ποιοῦνται μνεῖαν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας· ἡ χρῆσις τούτου εἶναι παρὰ ταῦτα ἱστορικῶς οὐχὶ βεβαία. Τὴν ἐκτέλεσιν τῆς σταυρώσεως παλαιότερον μὲν ἀνελάμβανον οἱ δοῦλοι, βραδύτερον δὲ οἱ ῥαβδούχοι καὶ οἱ δῆμιοι· Ῥωμαῖος ἀξιωματικὸς ἐπέβλεπε ταύτην. Φρικτοὶ ἦσαν οἱ πόνοι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Κυρίαν αἰτίαν ἐπελεύσεως τοῦ θανάτου ἀπέτελει ἡ παρὰ φύσιν θέσις τοῦ σώματος, ἢ ἐκ ταύτης ἀνώμαλος καὶ τεταραγμένη κυκλοφορία τοῦ αἵματος, οἱ τρομεροὶ πόνοι τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς καρδίας, ἢ ἐξασθένεισις τῆς καρδίας καὶ ἡ ἀκαμψία τῶν σκελῶν. Τὸ ὅλον θέαμα ἦτο ἀπαίσιον. Ῥητέον ἐπὶ τούτοις, ὅτι ἡ μαστίγωσις ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἢ στίξις γραμμάτων ἐπὶ τοῦ μετώπου διὰ πεπυρακτωμένου σιδήρου, ἢ μαστίγωσις ἢ οἱ κεντρισμοὶ κατὰ τὴν διαδρομὴν, οἱ διάφοροι τρόποι τῆς ἐκτελέσεως τῆς κυρίως σταυρώσεως, αἱ κατ' αὐτὴν γινόμεναι αὐθαιρεσίαι, ἢ στροφή λ.χ. τοῦ καταδίκου πρὸς τὸν ἥλιον, ἀφόρητον τοῦτο ἐν ὥρᾳ θέρους ἐν τόποις μεσημβρινοῖς, καὶ μυρία ἄλλαι λεπτομέρειαι ἦσαν οὐχὶ ἐπιταγαὶ νόμου, ἀλλ' ἐπινοήσεις πολλῶν μάλλον τοῦ δήμου, αὐθαιρετοὶ ἐπιτάξεις τοῦ μαρτυρίου. Ὁ Ῥωμαῖκὸς νόμος ἐξέχωρει τῷ δῆμῳ καὶ τοῖς συνεκτελεστοῖς τῆς σταυρώσεως τὰ ἐνδύματα τοῦ σταυρου-

μένου. Ταφή τῶν ἐσταυρωμένων ἀπηγορεύετο· ἡ ταφή παρείχετο ἐντίμοις μόνον ἀνθρώποις· οἱ ἐσταυρωμένοι ἔμενον ἀνακρεμάμενοι μέχρις ἀποσυνθέσεως γινόμενοι πολλάκις τροφή τῶν ὀρνέων· φρουρὰ ἐτίθετο πάντοτε πρὸς φύλαξιν τοῦ ἐσταυρωμένου. Ἡ ἄδεια τῆς ἀποκαθλώσεως τοῦ Ἰησοῦ ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐν Παλαιστίνῃ ἐκ σεβασμοῦ ἔναντι τῆς τοπικῆς ἐορτῆς τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν οἰκειῶν διατάξεων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου. Ἀπέραντον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τὸ ἀρχαῖον γραμματολογικόν ὕλικόν, ἐκτενεστάτη δὲ ἡ οἰκεία βιβλιογραφία τῶν νεωτέρων χρόνων, παρὰ ταῦτα ἡμῶς ὁ ἐξοχος συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου διὰ τῆς ἀπαραμιλλου αὐτοῦ ἐγκυκλοπαιδικῆς σοφίας καὶ ἐπιστημονικῆς ἐμβριθείας δεόντως ἐδάμασε πηγὰς τε καὶ βοηθήματα καὶ μεγαλοφυῶς ἀνεχώνευσε ταῦτα ἐν τῇ χοάνῃ πρωτοτύπου καὶ ἐκτάκτως λαμπρᾶς φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς συνθέσεως καὶ περιγραφῆς. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως ἐπὶ τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον παντοία ὀρολογικὴ σύγχυσις ἐπικρατεῖ ἐν ταῖς πηγαῖς, ὥστε ἀνά πᾶν βῆμα νὰ ἀπαιτῆται ὑψίστη τοῦ λογισμοῦ συγκέντρωσις καὶ προσοχὴ πρὸς ἀνέυρεσιν μὲν τοῦ ἀληθοῦς, ἀπόρριψιν δὲ τοῦ ἀνακριβοῦς καὶ ἐσφαλμένου.

III

Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Πολιτισμοῦ.

Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ διενεργεῖ ὁ συγγραφεὺς ἀνασκόπησιν τινα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Παλαιστίνης (722 π.Χ.—41 μ.Χ.). Ἐν ὄψει τῆς οἰκείας παλαιότερας τε καὶ νεωτέρας γραμματείας ποιεῖται ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς λόγον περὶ τῆς Ἀσσυριεῖου καὶ Βαβυλωνεῖου αἰχμαλωσίας, περὶ τῆς Περσικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐν συνεχείᾳ κυριαρχίας ἐν Παλαιστίνῃ, περὶ παραδόσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ τῷ Μ. Ἀλεξάνδρῳ, περὶ τῆς ἐν Γαριζεῖν τῆς Σαμαρείας ἰδρύσεως ἐπὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ναοῦ, περὶ τῆς ἔναντι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀγνωμοσύνης τῶν Σαμαρειτῶν, περὶ τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοὺς Πτολεμαίους καὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ', περὶ τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας, περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τὴν ζωὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, περὶ τῆς κατὰ τοῦ θρησκευτικοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Παλαιστίνης Ἰουδαϊκῆς ἀντιδράσεως, περὶ τῶν Μακκαβαίων καὶ τέλος περὶ τῶν Ἀσμοναίων. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται λόγον ὁ συγγραφεὺς περὶ τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Πάρθων, περὶ τῆς ἀνακαταλήψεως τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ περὶ τοῦ Μεγάλου Ἡρώδου (37—4 π.Χ.). Ὁ Ἡρώδης ἀνῆκεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν συμμάχων καὶ φίλων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ βασιλέων. Ἐν Παλαιστίνῃ ἐμισεῖτο ὡς προδότης. Ἀπέθανεν οἰκτρῶς βασανισθεὶς (4 π.Χ.). Ναοὶ τοῦ αὐτοκράτορος, «Καίσαρεῖα» ἢ «Καيسάρεια» καλούμενοι, θέατρα, ἀμφιθέατρα, στάδια, ἵππδρομοί, νέαι πόλεις, μεγαλοπρεπεῖς βασιλικὸν ἀνάκτορον ἐν Ἱερουσαλὴμ μετὰ κήπων, ὕδραγωγείων καὶ περιπάτων καὶ

ἄλλα ἦσαν ἔργα τοῦ Ἑρώδου. Ἦτο οὗτος ζηλωτὴς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Οἱ ἀνώτατοι κρατικοὶ λειτουργοὶ ἦσαν Ἕλληνες. Τὸ Μέγα Συνέδριον ἀπεψιλώθη πάσης σημασίας. Οἱ ἀρχιερεῖς ὑπ' αὐτοῦ διοριζόμενοι καὶ παυόμενοι ἦσαν ὁμοίως ζηλωταὶ καὶ λάτρεις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐχθροὶ τῶν Φαρισαίων. Προέκυψεν ἀντίδρασις τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἑρώδου, παρὰ ταῦτα ὁμοῦς κατέπνιξεν οὗτος αἱματηρῶς φαρισαϊκὴν ἐπανάστασιν, καλ' ἦν ἀπετολήθη νάφαιρεθῆ ἓκ τῆς θύρας τοῦ Ναοῦ ὁ χρυσοῦς ῥωμαϊκὸς ἀετός. Δι' ἀκαταμαχῆτων τεκμηρίων καταδεικνύει ὁ κ. Φιλιππίδης ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος τὸ 750 ἀ. κ. Π. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται οὗτος λόγος περὶ τοῦ Ἀρχελάου, βασιλέως Ἰουδαίας, Σαμαρείας καὶ Ἰδουμαίας (ἄ.π.Χ.—β.μ.Χ.), περὶ τῆς ἀμέσου ἐξαρτήσεως τῆς Ἰουδαίας ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν, περὶ τῆς διοικήσεως, τοῦ στρατοῦ κατοχῆς, τῆς δικαιοσύνης, τῆς δημοσιονομίας, τῶν ἐναλλήλων σχέσεων ῥωμαϊκῶν καὶ Ἰουδαϊκῶν ἀρχῶν, τῆς Ἰουδαϊκῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἰουδαίων ἐν τῷ θρησκευτικῷ αὐτῶν βίῳ καὶ τέλοσ περὶ τοῦ Ποντίου Πιλάτου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προκατόχους αὐτοῦ, οἵτινες ἤσκησαν ἐβραϊόφιλον πολιτικὴν, ὁ Πιλάτος προσέβαλεν ἐπανειλημμένως τὴν θρησκευτικὴν τῶν Ἑβραίων εὐθιξίαν καὶ προυκάλεσεν ἄλλεπαλλήλους ἐξεγέρσεις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, μέχρις οὗ ἀνακλιθῆις εἰς Ῥώμην ἠτύοκτόνησεν ἢ ἐξετελέσθη.

Ἐν συνεχείᾳ γίνεται ἐν τῷ τμήματι τούτῳ λόγος περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἐν Παλαιστίνῃ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν περίοδον καὶ δὴ καὶ περὶ τῆς χώρας πρῶτον καὶ τοῦ πληθυσμοῦ ταύτης. Ἀγρόται καὶ ἀλιεῖς ἦσαν κυρίως οἱ κάτοικοι τῆς Παλαιστίνης. Ἐπιτόπιος γλῶσσα ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ ἦτο ἡ ἀραμαϊκὴ, παρὰ ταῦτα εὐρεῖα χρῆσις ἐγένετο, μάλιστα δὲ ὑπὸ τῶν μεμορφωμένων, τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης. Πολλὰ περὶ τοῦ πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου, οἷον ἑλληνῶνυμοι πόλεις, ἑλληνικὴ λατρεία καὶ ἑλληνικὰ ἑορταί, μαρτυροῦσιν ἐναργῶς εὐρυτέραν τιὰ ἐπὶ τὴν Παλαιστίνην ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦτο μαρτυροῦσι περαιτέρω ἑλληνοῤριζοὶ ἢ ἑλληνογενεῖς ἐβραϊκαὶ λέξεις ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ δικαίου, τῆς στρατιωτικῆς ὀρολογίας καὶ τῆς ψυχαγωγίας, κτίρια περαιτέρω, εἰδωλοσυργία, μουσικὴ, κοβεία, ἢ γραφὴ, ἢ ἐμπορία, ἢ Ἰουδαϊκὴ κυριωνυμία καὶ ἢ ἑλληνικὴ τέλος μετὰφρασις τῶν Ὁ. Παρὰ ταῦτα διετηρεῖτο περαιτέρω ἐπιμόνως τὸ Ἰουδαϊκὸν τοπικὸν χρῶμα τῆς χώρας, ὅπερ ὠφέλιτο οὐ μόνον τῇ Ἰουδαϊκῇ συνειδήσει, ἀλλὰ καὶ τῷ μίσει παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις παντός ξένου. Ὁ Ἰουδαϊσμός ἀντέδρα κατὰ τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν καθόλου ἐπιδράσεων, διότι οἱ Ἰουδαῖοι ἀπέκρουον τὴν εἰδωλολατρείαν, ὁ δ' ἐθνικὸς ἔθεωρεῖτο ἀκάθαρτος ἄτε οὐχὶ τῶν τὰς καθαρτηρίους διατάξεις τοῦ λευίτικοῦ. Τὴν Ἰουδαϊκὴν κοινωνίαν συνεχρότουν οἱ νομομαθεῖς ἢ οἱ λόγιοι τῆς Γραφῆς, οἵτινες ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἱερεῖς ἤσχαλοῦντο περὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ Νόμου. Οὗτοι καλοῦνται ἐν τῇ ΚΔ «γραμματεῖς».

Ὁ λαὸς ἐτίμα αὐτοὺς διὰ τῶν προσφωνήσεων: «ραββουνεὶ», «κύριε», «διδάσκαλε», «ἐπιστάτα» κ.ο.κ. Περιεχόμενον τῆς ὑπ' αὐτῶν παρεχομένης ἐκπαίδευσως ἦτο ἡ ἀπὸ μνήμης μετάδοσις τῆς ἱερᾶς παραδόσεως, σκοπὸς δὲ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἡ διὰ μνήμης διατήρησις τῆς παραδόσεως ταύτης. Ἄλλην τινὰ τάξιν τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινωνίας συνεκρότουσιν οἱ «Φαρισαῖοι». Οὗτοι ἦσαν λεπτολόγοι καὶ αὐστηροὶ τηρηταὶ τοῦ Νόμου, περιφρονηταὶ δὲ τῶν ἀπολαύσεων καὶ ἀνέσεων. Βάσις τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἦτο ἡ προφορικὴ παράδοσις, ἣν ἀνῆγον μέχρι τοῦ Μωυσέως καὶ ἐθεώρουσιν ὡς ἰσόκυρον τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ. Ὑπάρχει Θεία Πρόνοια, τάξις δηλαδὴ πραγμάτων καθωρισμένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἥς ἡ διαφυγὴ ἀδύνατος εἶναι παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος· μεταξύ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχουσιν ὄντα πνευματικὰ ἀνώτερα μὲν τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι, κατώτερα δ' αὐτῶν, οἱ κακοὶ καὶ κακοποιοὶ δαίμονες. Οἱ Φαρισαῖοι ἐτήρουν πλήθος λατρευτικῶν διατυπώσεων καὶ συνίστων βίον σεμνὸν καὶ αὐστηρὸν, παρὰ ταῦτα ἡ εὐσέβεια αὐτῶν ἦτο ἐπιφανειακὴ μόνον καὶ ἐξωτερικὴ, οὗ ἕνεκα ἡ ἔννοια τοῦ ὀνόματος τοῦ «Φαρισαίου» ἀνέλαβε τὴν σημασίαν τοῦ «ὑποκριτοῦ». Ὁ Ἰησοῦς κατέκρινε μὲν τὴν ὑποκρισίαν καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν, συνίστα ἕμῳ συμμόρφωσιν πρὸς τὰς παραγγελίας αὐτῶν. Οἱ «Σαδδουκαῖοι» ἦσαν ἀντίποδες τῶν «Φαρισαίων» καὶ δραστηκώτατοι πολέμιοι τούτων. Οὗτοι ἐδέχοντο ὡς ὑποχρεωτικὸν μόνον τῶν γραπτῶν Νόμον καὶ ἀπέρριπτον τὴν ἐκ μακραιωνος παραδόσεως ἐρμηνείαν καὶ περαιτέρω διαμόρφωσιν τοῦ Νόμου ὑπὸ τῶν νομομαθῶν· ἠρνοῦντο τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, τὴν εἰμαρμένην καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς· ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ οὐδὲν οὗτοι ἀσώματον πνεῦμα παρεδέχοντο. Οἱ «Ἐσσαῖοι» ἀπετέλουσιν εἰδὸς τι μοναχικοῦ τάγματος. Ἐδίδασκον αὐστηρὰν μέχρις ὑπερβολῆς ἠθικὴν ἀγωγὴν καὶ ἀσκησιν πρακτικῶν ἀρετῶν· ἀπετέλουσιν οἰονεὶ ὁμάδα πρακτικῶν φιλοσόφων. Ἐν τε ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς χωρίοις ἔξωσιν οἱ «Ἐσσαῖοι» ὁμοῦ ἐν ἰδίῳ οἴκῳ τοῦ τάγματος. Ὁ βουλόμενος, ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὸ τάγμα αὐτῶν, ἐδοκιμάζετο πρότερον ἐπὶ ἓν ἔτος, ἵνα διαγνωσθῇ ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ καὶ ἡ δυνατότης ἐξοικειώσεως πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ τάγματος. Τὰ μέλη τοῦ τάγματος συνέδεε μεταξύ αὐτῶν ἰσχυρῶς ἡ ἄνευ ὄρων κοινοκτημοσύνη, ἥτις ἴσχυε παρ' αὐτοῖς ὡς θεσμός. Αἱ περιουσίαι τῶν εἰς τὸ τάγμα εἰσερχομένων καθίσταντο κτῆμα αὐτοῦ. Ἦσαν οἱ «Ἐσσαῖοι» βέλτιστοι ἄνδρες τὸν τρόπον. Ἀπέρριπτον ἐντελῶς τὸν γάμον καὶ ἀπέκρουον τὴν δουλείαν· τὸν Θεὸν ἐθεώρουσιν παντὸς ἀγαθοῦ αἴτιον, ἀναίτιον δὲ κακοῦ· ὡς οἱ «Φαρισαῖοι», ἐτίμων καὶ οὗτοι ἐν ὑψηλῷ βαθμῷ τὸν Νόμον καὶ τὸν Μωυσέα· ὑπερλεπτολόγοι ἦσαν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς τηρήσεως λατρευτικῶν ἐθιμοτυπιῶν· ἐτέλουσιν κοινὰ θυσιαστήρια δεῖπνα παρασκευαζόμενα ὑπὸ τῶν ἱερέων συμφώνως ταῖς καθαρτηρίοις αὐτῶν διατάξεσιν· ἐδίδασκον, ὅτι τὸ σῶμα εἶναι φθαρτὸν, ἡ δὲ ψυχὴ ἀθάνατος· αἱ ψυχαὶ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύουσι ζωῆς ἐν τόπῳ πέρα τοῦ Ὠκεανοῦ, ἐνθα οὔτε βροχὴ οὔτε χιὼν οὔτε καύσων ὑπάρχει, ἀλλ' ἦπιος καὶ γλυ-

κὺς πάντοτε ζέφυρος· ταῖς ψυχαῖς τῶν κακῶν προορίζεται σκοτεινὴ τις καὶ παγερὰ γωνία, ἔνθα αὐταὶ παραδίδονται ἀκατάπαυστοις βασάνοις καὶ αἰωνία τιμωρία. Λατρεῖακοὶ λειτουργοὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἦσαν ὁ ἀρχιερεὺς», ὅστις ἦτο κεφαλὴ τοῦ ὅλου ἱερατείου καὶ συνεκέντρον ἐν ἑαυτῷ ἱερατικὴν ἅμα καὶ πολιτικὴν ἐξουσίαν, οἱ «ιερεῖς», γινῶσται καὶ φρουροὶ τοῦ Νόμου, οἱ «λευῖται», λατρεῖακοὶ λειτουργοὶ δευτέρας σειρᾶς, οἱ «στρατηγοί», οἱ ἐξέχοντες δηλαδὴ τῶν «ιερέων» καὶ «λευϊτῶν», οἵτινες ἀπετέλουν τὴν ἀστυνομικὴν δύναμιν τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ τὸν «στρατηγὸν τοῦ Ἱεροῦ», καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπιτελοῦντες ἐν τῷ Ναῷ κατωτέρας ὑπηρεσίας. Τῶν ἡγετῶν, τοῦ βασιλέως δηλονότι, τοῦ ἱερατείου, τῶν νομομαθῶν, τῶν Φαρισαίων κ.ο.κ., διεκρίνετο ὁ λαός, ὁ «ὄχλος» κατὰ τὴν ΚΔ, οἱ «ὄχλιοι». Τὰς τοπικὰς ἰουδαϊκὰς ἀρχὰς συνεκρότουσιν οἱ «πρεσβύτεροι» ἢ «γερουσία», ἧτις ἐξεπροσώπει τὴν κοινότητα ἐν πάσαις ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς, οὐ ἔνεκα ἤσκει καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν, οἱ «κριταὶ» ἢ «γραμματεῖς», οἵτινες εἶχον εἰδικώτερον πῶς τὸ ἔργον τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, ἢ «βουλή», ὑπερτάτη τοπικὴ ἀρχὴ ἔχουσα διοικητικὴν, δικαστικὴν καὶ ἀστυνομικὴν δικαιοδοσίαν, «συνέδρια» ἔχοντα δικαστικὴν ἐξουσίαν καὶ δὴ καὶ εἰδικώτερον τὸ «Μέγα Συνέδριον». Ὁ συγγραφεὺς παρέχει ἐνταῦθα διὰ πολλῶν τὴν ἱστορίαν τοῦ «Μεγάλου Συνεδρίου», τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰς ἀρμοδιότητας τῶν μελῶν αὐτοῦ, τὰς ἀρμοδιότητας τοῦ προέδρου αὐτοῦ, τὰς σχέσεις τοῦ «Μ. Συνεδρίου» πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐξουσίαν, τὸν χρόνον καὶ τόπον συνεδριάσεων αὐτοῦ καὶ τὴν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν δίκης τινὸς συντελουμένην διαδικασίαν. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται μακρὸν λόγον ὁ κ. Φιλιππίδης περὶ τῆς «Διασπορᾶς», ὑφ' ἣν νοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ἔξω τῆς Παλαιστίνης ἀνὰ σύμπασαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην κατεσπαρμένων Ἑβραίων, περὶ τῶν αἰτίων, τῶν κυρίων ἐδρῶν καὶ τῆς κοινοτικῆς ὀργανώσεως τῆς «Διασπορᾶς», περὶ τῆς θέσεως τῶν ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων ἐν τῷ ἑλληνορωμαϊκῷ κράτει καὶ περὶ τῆς θρησκευτικῆς τέλους ζωῆς τῆς «Διασπορᾶς». «Προσῆλυτοι» ἐλέγοντο ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου προερχόμενοι καὶ ἔχοντες ἀνωτέραν περὶ Θεοῦ ἰδέαν εὕρισκον ταύτην ἐν τῇ ἀνεικονίστῳ κυρίως καὶ ἀνειδώλῳ λατρείᾳ τοῦ Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐκεῖνοι πάλιν, οἵτινες ἐπιμόνως ἀνεζητοῦν ἠθικὴν καὶ εὐτυχὴ ζωὴν καὶ εἰκλύοντο ἐν γένει πρὸς τὰ τὰς ἐσωτερικὰς λυτρωτικὰς νοσταλγίας τοῦ ἀνθρώπου δεόντως ἱκανοποιοῦντα ἀνατολικά θρησκευτά. Τὰς ἱεράς ἢ ἀγίας «Γραφάς» συγκροτοῦσιν ὁ «Νόμος», ἢ «Πεντάτευχος» δηλονότι, καὶ τὰ προφητικὰ καὶ ἱστορικὰ βιβλία. Ἡ ἐξωβιβλικὴ ἰουδαϊκὴ γραμματεία ὑποδιαιρεῖται εἰς τὴν «Παλαιστίνειον» καὶ τὴν «Ἑλληνιστικὴν» γραμματείαν. Ἡ «Παλαιστίνειος» γραμματεία διακρίνεται εἰς «Ραββινικὴν» καὶ «Ταλμουδικὴν» γραμματείας, εἰς «Ἱστορικὴν», «Λυρικὴν» ἢ «Ψαλμικὴν», «Παροιμιακὴν», «Προφητικὴν ἢ Ἀποκαλυπτικὴν», εἰς τὴν ἀπὸ τῆς «Ἱερᾶς Παραδόσεως» προερχομένην καὶ τέλος εἰς τὴν «Μαγειακὴν». Τὴν «Ἑλληνιστικὴν» γραμματείαν συγκροτοῦσιν αἱ

μεταφράσεις τῶν Γραφῶν, ἡ ἐπεξεργασία καὶ συμπλήρωσις τῆς βιβλικῆς γραμματείας, ἔργα ἱστορικοῦ, ἐπικοῦ, δραματικοῦ, φιλοσοφικοῦ καὶ πολεμικοῦ χαρακτῆρος καὶ ἔργα τέλος ἰουδαϊκῆς προπαγάνδας δρώσης ὑπὸ εἰδωλολατρικὸν προσωπεῖον. Ἐν συνεχείᾳ ἀναπτύσσει ὁ συγγραφεὺς διὰ πολλῶν τὰ τῆς θείας λατρείας παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. Περιγράφει τὸν ἐν Ἱερουσαλήμ Ναὸν τοῦ Σολομῶντος καὶ τὰς τρεῖς μεγάλας ἐορτάς τῶν Ἰουδαίων, τὸ Πάσχα δηλονότι, τὴν Πεντηκοστὴν καὶ τὴν Σκηνοπηγίαν, καὶ παρέχει ἐν συνεχείᾳ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας καὶ ἐναργείας τὸ ἰουδαϊκὸν μνηολόγιον. Τὸ ἀκολουθοῦν τμήμα ἀναφέρεται εἰς τὴν «συναγωγὴν» ἢ «προσευχὴν» (προσευχητήριον). Γίνεται λόγος ἐν αὐτῷ περὶ τῆς ἀτομικῆς θρησκευτικότητος τῶν Ἰουδαίων συνισταμένης εἰς καθαρμὸν τοῦ σώματος διὰ τῆς περιτομῆς, εἰς τήρησιν ἐντολῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν τροφήν, εἰς προσευχὰς καὶ τὴν μελέτην τέλους τοῦ Νόμου, περὶ τοῦ κυρίου σκοποῦ τῶν σαββατιαίων συγκεντρώσεων ἐν τῇ «συναγωγῇ», τῆς κοινῆς προσευχῆς δηλονότι καὶ τῆς ἀναγνώσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Νόμου, περὶ τῶν «συναγωγῶν» ὡς θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν κέντρων, περὶ τῶν σπουδαιότερων τῶν «συναγωγῶν», περὶ τῶν κτιρίων αὐτῶν καὶ τῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῶν ὑφισταμένης διατάξεως, περὶ τῆς ὀργανώσεως αὐτῶν καὶ τέλος περὶ θείας λατρείας. Αὕτη συνίστατο ἐκ τῆς ἀπαγγελίας τοῦ «ἀκούσματος», ἦτοι τοῦ «ἀναγνώσματος», ἐκ τῆς προσευχῆς, τῆς ἀναγνώσεως τῆς «Γωρά», τῆς «Πεντατεύχου» δηλονότι, τῆς ἀναγνώσεως τῶν Προφητῶν, τοῦ κηρύγματος, τῆς εὐλογίας καὶ τῆς λατρείας μ.μ. τοῦ Σαββάτου. Ἐν συνεχείᾳ γίνεται λόγος περὶ τοῦ νομοτελοῦς τυπικισμοῦ. Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῷ σχολείῳ καὶ τῇ «συναγωγῇ» ἦτο ἡ ἐκμάθησις τοῦ Νόμου καὶ ἡ μετὰ ζήλου ἀπαρέγκλιτος ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ἐν τῇ ζωῇ. Κατὰ τὸ Σάββατον ἀπηγορεύετο ἡ ἐργασία. Πλῆθος καθαρτηρίων διατάξεων ὑφίστατο ἐν ταῖς Γραφαῖς. Τρία ἦσαν τὰ ἐμβλήματα, ἅτινα εἰς τὴν μνήμην παντὸς νομοταγοῦς Ἰσραηλίου ἀνεκάλουν τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐναντι τοῦ Θεοῦ, τὰ «κράσπεδα», θύσανοι δηλονότι ἐξ ἐρίου κυανοῦ ἢ λευκοῦ ὑακίνθου, οὓς ἔδει, ὅπως φέρῃ πᾶς Ἰσραηλίτης ἐν τοῖς τέσσαρσιν ἄκροις τοῦ ἐπενδύτου αὐτοῦ, τὸ «θυραῖον» ἢ «ἐπίθυρον κυτίον», ὕπερ ἀνηρτᾶτο ἐπὶ τῆς ἐξωθύρας ἢ τῶν θυρῶν τῶν δωματίων δι' ἐνὸς μικροῦ εἰληταρίου ἐκ περγαμνῆς φέρον ἀναγεγραμμένας περικοπὰς ἐκ τοῦ «Δευτερονομίου», καὶ τὰ «φυλακτήρια», περιβραχιόνια δηλονότι καὶ ἐπιμετώπια περιάπτα θεωρούμενα ὡς ἀποτρεπτικά τοῦ κακοῦ. Τὰ ἀκολουθοῦντα τμήματα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν θεολογίαν καὶ ἀγγελολογίαν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἔσχατα αὐτοῦ, εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πίστις εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεὸν παρέμεινε πάντοτε ἡ βᾶσις τῆς ἰουδαϊκῆς πίστεως. Λαϊκωτέρα καὶ ἐκδηλωτέρα ἐν τῇ Κ.Δ. εἶναι ἡ ἰουδαϊκὴ ἀγγελολογία καὶ ἡ δαιμονολογία. Κατὰ τὴν ἀνθρωπολογίαν τῆς «Γενέσεως» ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ σώματος ὕλικου καὶ ἐκ πνευματικοῦ τινος καὶ ἀύλου

στοιχείου, ὅπερ εἶναι ὁ παράγων τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ ἐκπορεύεται ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὁ πόνος, ἡ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος ὑπῆρξαν συνέπειαι τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας. Αἱ ψυχὰὶ ἐπιζῶσι τῷ θανάτῳ, διότι ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς ζώντων. Ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται εἰκὼν τοῦ Θεοῦ καὶ βασιλεὺς τῆς δημιουργίας. Μέγα προνόμιον αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐλευθερία, κύριον δὲ μέσον ἐξίλασμοῦ εἶναι ἡ μετάνοια. Ἐν συνεχείᾳ γίνεται εὐρὺς λόγος περὶ τῆς «μεσσιακῆς» προσδοκίας ἐξ ἐπόψεως Ἰουδαϊκῆς, περὶ τῶν προδρόμων τοῦ Μεσσοῦ, περὶ τῶν ὀνομάτων, τῆς προελεύσεως, τῶν ιδιοτήτων καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ κόσμου, τῆς γενικῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς τελικῆς κρίσεως.

Μεγαλειώδης καὶ ἀπαράμιλλος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Φιλιππίδου παρεχομένη ἡμῖν ἐν συνεχείᾳ ἀνάλυσις, ἐρμηνεία καὶ περιγραφή τῆς λεγομένης «δίκης» τοῦ Ἰησοῦ Χοιστοῦ. Τὴν πλουσιωτάτην οἰκείαν βιβλιογραφίαν μετὰ πολλῆς ἀκριβείας παρέχει ἡμῖν ὁ συγγραφεὺς, ἦν οὗτος μέχρι τῶν μικροτάτων λεπτομερειῶν ἐμελέτησε καὶ ἤλεγξεν, παρὰ ταῦτα ὅμως τὰ ἀκαταμάχιστα πορίσματα αὐτοῦ συνάγει οὗτος ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης κυρίως, τῆς θείας ταύτης καὶ ἀδιαψεύστου πηγῆς. Ἐν πρώτοις περιγράφει ὁ κ. Φιλιππίδης τὰ πρόδρομα τοῦ δράματος γεγονότα, τὴν ὑπερφυᾶ γέννησιν τοῦ Σωτῆρος, τὴν προσκύνησιν τῶν μάγων, τὴν σφαγὴν τῶν νηπίων, τὴν περιτομὴν τοῦ Βρέφους τῆς Μαρίας, τὴν ἐν τῷ ναῷ διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ, τὴν ἀναγγελίαν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τὴν ἐπὶ τὸν βαπτιζόμενον Ἰησοῦν ἐπέλευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὰ κηρύγματα καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ. Πάντες θαυμάζουσιν ἐπὶ τοῖς λόγοις τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ φήμη αὐτοῦ ἐξέρχεται εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν καὶ διαπλοῦται ἐπὶ τὴν Συρίαν, ὅθεν καταφθάνουσι πρὸς θεραπείαν οἱ ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχόμενοι. Τὰ θαύματα ἐπαυξάνουσι καθ' ἑκάστην τὴν δύνάμιν καὶ ἐπιβολὴν τοῦ Ἰησοῦ ἔναντι τοῦ λαοῦ, ἐν ᾧ ἐκ παραλλήλου ἀτονεῖ ἡ δύναμις καὶ ἐπιρροὴ τῶν Ἑβραίων προυχόντων. Κατὰ τὸν γάμον ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας μετατρέπεται τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον. Καθαρίζεται ὁ λεπρός, θεραπεύεται ὁ παραλυτικὸς δοῦλος τοῦ ἑκατοντάρχου καὶ ἡ πενθερὰ τοῦ Πέτρου ἐκ τοῦ συνέχοντος αὐτὴν πυρετοῦ, θεραπεύονται δαιμονιζόμενοι, ἐπιτιμῶνται οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα καὶ ἡ τρικυμία μεταβάλλεται εἰς γαλήνην. Πάντα ταῦτα προκαλοῦσι σύγκρουσιν τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὴν μοχθηρίαν τῶν Ἑβραίων λογίων. Ἐπακολουθοῦσι νέα θαύματα, ἀνίσταται ἐκ νεκρῶν ἡ θυγάτηρ τοῦ ἀρχισυναγώγου· θεραπεύεται ἡ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν αἰμορροοῦσα γυνή, δύο τυφλοὶ καὶ κωφὸς δαιμονιζόμενος. Ἡ φήμη τοῦ Ἰησοῦ διαπλοῦται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Οὕτω διαμορφοῦνται δύο ρεύματα, τὸ ρεῦμα δηλονότι τοῦ εὐεργετουμένου λαοῦ, ὅστις κραυγάζει ὑπὲρ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τὸ ρεῦμα τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος, τῶν γραμματέων δηλαδή, τῶν ἀρχιερέων, τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οἵτινες πάντες ἀπειλητικῶς ἐξεγείρονται κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ μειοῖ

ἐκάστοτε τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν παρὰ τῷ λαῷ. Ἀντιλεγόμενον σημεῖον καθίσταται ὁ Ἰησοῦς, περὶ ὃ ἐρίζουσιν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ, οἱ ὅπαδοί δηλαδὴ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου, οἱ μισοῦντες δηλαδὴ καὶ ἀρνούμενοι αὐτόν. Ὁ Ἰησοῦς διενεργεῖ ἀπτόητος νέα θαύματα· θεραπεύει νοσοῦντας, τυφλοὺς, χαλοὺς, κωφοὺς, δαιμονιζομένους· οἱ ὄχλοι ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ πεπιθόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον περὶ τῆς μεσσιακῆς αὐτοῦ ιδιότητος. Ἡ μεταξὺ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἑβραϊκῆς ἡγεσίας ἀντίθεσις διαρκῶς δέξνεται. Ἡμέραν τινὰ καυτηριάζει ἐν τῇ συναγωγῇ τὴν σκληροκαρδίαν τῶν Ἑβραίων λογίων καὶ νομοδιδασκάλων, ἣν ἐπεδείξαντο οὗτοι ἔναντι τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἱστορίας αὐτῶν. Οἱ ἐν τῇ συναγωγῇ ὄντες ἀκούοντες ταῦτα ἀνέστησαν καὶ ἐξέβαλον τὸν Ἰησοῦν ἔξω τῆς πόλεως καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὄφρους τοῦ ὄρους, ἐφ' οὗ εὐρίσκετο ἡ πόλις, ἵνα κατακρημνίσωσιν αὐτόν· ὁ Ἰησοῦς ὅμως διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο. Ἐχομεν ἐνταῦθα τὴν πρώτην σύγκρουσιν Ἑβραίων καὶ Ἰησοῦ ἐν αὐτῇ τῇ συναγωγῇ καὶ τὴν πρώτην φονικὴν ἀπόπειραν τῶν Ἑβραίων προυχόντων κατὰ τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ συγγραφεὺς ἐπάγεται ἐν συνεχείᾳ διάφορα ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, τὰς ἀποπείρας συλλήψεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τὴν πρόρρησιν αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐπικειμένου θανάτου αὐτοῦ, τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου, τὰς νικηφόρους συζητήσεις τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τῶν κακοβούλων καὶ φθονερῶν Ἑβραίων λογίων, τὴν ἀπόφασιν τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἀρχιερέως, ἵνα δόλω κρατήσωσι τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀποκτείνωσιν αὐτόν, τὸν μυστικὸν δεῖπνον. Ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐν ὄψει πάντοτε τῆς ΚΔ περιγράφει ὁ συγγραφεὺς τὰ γεγονότα τῆς συλλήψεως τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ κήπῳ τῆς Γεθσημανῆ ἐν ὥρᾳ νυκτός, τὴν ἀγωγὴν αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως Ἄννα, τὴν ὑπὸ τούτου διενεργηθεῖσαν ἀνεπίσημον προανάκρισιν τοῦ Ἰησοῦ, καθ' ἣν οὗτος ἄγει τὸν ἀρχιερέα ἐπανειλημμένως εἰς ἀμηχανίαν, καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀγωγὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐνώπιον τοῦ Μ. Συνεδρίου. Σειρὰ παρανομιῶν συνετελέσθη ὑπὸ τοῦ Μ. Συνεδρίου. Ἡ συνεδρία ἐγένετο ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἀρχιερέως Καϊάφα, ἀντὶ τὸ γίνῃ αὕτη ἐν τῷ νεομισμένῳ τόπῳ, τῇ Βουλῇ δηλονότι ἢ Βουλευτηρίῳ κειμένῳ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ναοῦ· ἡ συνεδρία ἐγένετο ἐν καιρῷ νυκτός, ἐν ᾧ κατὰ τὸ ἔθιμικὸν δίκαιον τῶν Ἑβραίων αἱ δίκαι ἔδει, ὅπως ἀρχωνται κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῆς ἡμέρας καὶ τερματίζωνται πρὸ τῆς ἐσπέρας· ἡ σύγκλησις τοῦ Μ. Συνεδρίου ἐγένετο ἄνευ τῆς ἐπὶ ῥωμαϊκῆς κατοχῆς ἀπαιτουμένης ἀδείας τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἐπιτρόπου· ἐπρόκειτο κατὰ τὴν δίκην ταύτην, ὅπως μὴ ἀπονεμηθῇ δικαιοσύνη, ἀλλ' ὅπως ἀπαγγελθῇ πολλῶν μᾶλλον προσειλημμένη ἤδη καὶ προεσχεδιασμένη θανατικὴ ἀπόφασις· οὐδεμία ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπηγγέλθη κατηγορία, ὡς τοῦτο κατὰ τὸ Ἰουδαϊκὸν δίκαιον ἀπῆρτετο· μόλις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συνεδρίας ὁ Καϊάφας ἀπαγγέλλει τὴν κατηγορίαν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ψευδῶς λέγει περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι εἶναι ὁ Μεσσίας καὶ υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ἔλειπον μάρτυρες, ἀναζητήσις δὲ μαρτύρων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διαδικασίας ἦτο ἐνέργεια ἀντικανονικὴ ἢ ἀλόγητος

παρεποιήθη διὰ τῆς ἐπαγωγῆς καταθέσεων ψυδομαρτύρων. Ὁ συγγραφεὺς διασαφεῖ ἐνταῦθα, τί ἐννοεῖ ὁ Ἰησοῦς καὶ τί ἐννοεῖ ὁ ἀρχιερεὺς ἐν σχέσει πρὸς τὸν τίτλον τοῦ «Μεσσίου». Ὡς «Μεσσίαν» ἀνέμενεν ὁ ἐβραϊκὸς λαὸς ἰσχυρὸν τινα ἐπίγειον βασιλέα ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου Δαυὶδ, ὅστις ἀνδρεῖος ὢν πολεμιστῆς ἔργον θὰ εἶχεν, ὅπως κατατροπώσῃ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἰσραὴλ· ὡς «Μεσσίαν» ἀνέμενεν ὁ ἐβραϊκὸς λαὸς τὸν «υἱὸν τοῦ Θεοῦ» ὑπὸ τὴν ἐννοίαν, ἣν περὶ αὐτοῦ εἶχον οἱ διῶκται τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι δηλαδὴ ὁ «Μεσσίας» χριόμενος βασιλεὺς, βασιλεὺς κοσμικὸς, καθίστατο οἶονεὶ θετὸς υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ὁ Ἰησοῦς ὅμως οὔτε «Μεσσίας» οὔτε «υἱὸς τοῦ Θεοῦ» ἦτο ὑπὸ τὴν κοσμικὴν ἐννοίαν, ἣν ἀπέδιδον αὐτῷ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐράνιος βασιλεὺς καὶ πραγματικὸς υἱὸς τοῦ Θεοῦ, «υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου». Ἐπὶ τῇ βάσει ἀντιμαχομένων ψευδομαρτυριῶν ἄνευ δίκης καὶ παρὰ τὰς διατάξεις αὐτοῦ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ δικαίου ἀπηγγέλθη κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ Μ. Συνεδρίου ἡ θανατικὴ καταδίκη. Τὴν πρωίαν τῆς προσεχοῦς ἡμέρας Παρασκευῆς μετήχθη ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τοῦ Καϊάφα πρὸς τὸν Πιλάτον, ἵνα οὕτως ἐξ ὑπολογισμοῦ ἐνδεχομένης ἀντιδράσεως τοῦ ὄχλου ἀποφευχθῆ ἢ διὰ λιθοβολισμοῦ κατὰ τὸν Νόμον ἐγκρίσει πάντοτε τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς θανάτωσις τοῦ Ἰησοῦ, ἐμπλακῆ δὲ ὁ Ῥωμαῖος ἡγεμὼν εἰς τὰ φονικὰ σχέδια τῶν συνέδρων. Πρὸς τοῦτο ἐξυφάνθη νῦν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἄλλη ψευδὴς κατηγορία πολιτικοῦ πλέον χαρακτῆρος, ὅτι δηλαδὴ οὗτος εἶναι ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας, ἅτε οὐχὶ ἀναγνωρίζων τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν ἐπὶ τῆς χώρας κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ὁ Ἰησοῦς λοιπὸν ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου! Μετ' ἐξόχου δικονομικῆς ἐμβριθείας καὶ βαθυτάτου θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ περιγράφει, ἐρμηνεύει καὶ ἐλέγχει ὁ συγγραφεὺς τὴν νέαν ἀνάκρισιν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου ἀρχοντος. Οἱ Ἑβραῖοι ἤρξαντο κατόπιν σχετικῆς ἐρωτήσεως τοῦ Πιλάτου κατηγοροῦντες τοῦ Ἰησοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ, ὅτι οὗτος διέστρεφε δῆθεν τὸ ἔθνος αὐτῶν καὶ ἐκώλυε τὴν ἀπόδοσιν φόρων τῷ Καίσαρι καὶ ὅτι ἔλεγε τέλος, ὅτι εἶναι Χριστὸς βασιλεὺς. Πᾶσαι αἱ κατηγορίαι καταδείκνυνται ψευδεῖς. Ὁ Πιλάτος δηλοῖ τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι οὐδεμίαν ἐν τῷ Ἰησοῦ αἰτίαν εὕρισκει. Οἱ Ἑβραῖοι διαμαρτύρονται ἐντόνως καὶ ἐκτοξεύουσι κατὰ τοῦ Ἰησοῦ σωρείαν κατηγοριῶν. Ὁ Πιλάτος εὕρισκει διέξοδον ἐκ τῆς δυσκόλου θέσεως ἐν τῇ ἀποστολῇ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν τετράρχην τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδην τὸν Ἀντύπαν διαμένοντα τότε ἐν τῷ πλησίον τοῦ Πραιτωρίου μικρῷ ἀνακτόρῳ. Ἡ πρὸς τὸν Ἡρώδην ἀνάπεμψις τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ Πιλάτου ἀπέληξε λόγῳ ἐλλείψεως παρὰ τῷ ἐξάλλῳ τετράρχῃ τῆς ἀπαιτουμένης ψυχραιμίας εἰς ἀντιδικονομικὸν χλευασμὸν τοῦ κατηγορουμένου καὶ ἐπανάπεμψιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πιλάτον. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἀντιπαράστασιν τοῦ Ἰησοῦ προτείνει ὁ Πιλάτος τοῖς Ἑβραίοις, ὅπως παιδεύσας αὐτὸν ἀπολύσῃ, ἐφ' ὅσον οὐχὶ ἔνοχος ἀπεδείχθη. Ἐνταῦθα δεόντως καταδείκνυται ἡ ἀνακολουθία τῆς προτάσεως ταύτης, ἐφ' ὅσον ὁ ἀθῶος μὲν οὐδαμῶς παιδεύεται, ὁ ἔνοχος δὲ οὐδαμῶς ἀπολύεται. Ἐν συνεχείᾳ ὁ κ. Φιλιππίδης ἀσχολεῖται διὰ πολλῶν περὶ τὴν

ἔρευναν καὶ διασάφησιν τοῦ θέματος ἐκείνου τοῦ μηνύματος τῆς συζύγου τοῦ Πιλάτου: «Μηδὲν σοὶ καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ' ὄναρ δι' αὐτόν». Δι' ἐπανειλημμένων πρὸς τὸν ὄχλον ἐρωτήσεων, τίνα ἐκ τῶν δεσμιῶν ἀπολύσῃ, ἐπειράτο ὁ Πιλάτος, ὅπως ἀπολύσῃ τὸν Ἰησοῦν, ὅμως ἡ προσπάθεια αὐτῆ ἀπέτυχε, διότι ὁ ὄχλος ἐζήτηι ἐπιμόνως τὴν θανάτωσιν τοῦ Ἰησοῦ. Ἐπακολουθεῖ ἡ μαστίγωσις, δι' ἧς καταδείκνυνται ἐναργῶς ἡ εὐθύνη τοῦ Πιλάτου καὶ ὁ αὐτεξουτελισμὸς αὐτοῦ, διότι ἐπέτρεψε τὴν διενέργειαν ταύτης κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, εἰ καὶ κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀνακρίσεως ἐπέισθη περὶ τῆς ἀναιτιότητος αὐτοῦ. Ἐπακολουθεῖ ἡ τρίτη φάσις τῆς ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου διαδικασίας, οἱ ἐμπαιγμοὶ καὶ νέα ἀντιπαράστασις Πιλάτου καὶ Ἑβραίων. Οἱ στρατιῶται πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκον τῇ κεφαλῇ τοῦ Ἰησοῦ καὶ περιέβαλον αὐτὸν ἱμάτιον πορφυροῦν καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν καὶ ἔλεγον: «Χαῖρε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» καὶ ἔδιδον αὐτῷ ραπίσματα. Μετὰ ταῦτα πάλιν ὁ Πιλάτος ἐξελθὼν τοῦ οἰκήματος εἰς τὸν ἐξώστην λέγει τῷ μαινομένῳ ὄχλῳ ἄπαξ ἔτι, ὅτι οὐδεμίαν τῶν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐκτοξευθεισῶν κατηγοριῶν εὗρεν εὐσταθοῦσαν καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν περὶ πλήρους ἀναιτιότητος αὐτοῦ ἀπόλυτον καὶ ἀνεπιφύλακτον βεβαιότητα τῆς δικαστικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως. Λόγω τῆς ἀμαχίτου ἐπιμονῆς τοῦ ὄχλου, ὅπως θανατωθῇ ὁ Ἰησοῦς, παραδίδει τοῦτον αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν. Λίαν ἀκριβὴς εἶναι ὁ ἐπακολουθῶν χρονικὸς καθορισμὸς τῶν γεγονότων.

Ἐν τῷ **δευτέρῳ μέρει** τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου γίνεται λόγος περὶ τῶν «πανθηρησκειακῶν προϋποθέσεων τῶν γεγονότων τῆς Καινῆς Διαθήκης».

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ μέρους τούτου ἐρευνᾶται τὸ θέμα τοῦ «μονοθεϊσμοῦ ἐν πολυθεϊσμοῖς», τ. ἔ. τοῦ ἀπὸ τῆς παραδεισίου προπρωτικῆς καιαστάσεως ἐν τοῖς μυχιατάτοις βάθεσι τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς διατηρηθέντος ἀρχικοῦ ἀποκαλυπτικοῦ μονοθεϊσμοῦ διαπιστουμένου ἐν τῇ διαφοροτρόπως ἐκδηλουμένη νοσταλγικῇ ἀνατάσει τῆς πολυθεϊστικῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὸν ἀρχικὸν αὐτῆς Θεόν, τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ τὸ θέμα περαιτέρω τῆς «παγκοσμίου προσδοκίας Θεοανθρώπου Λυτρωτοῦ», τ. ἔ. τῆς ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἀναμονῆς καθόδου τοῦ ἐνός τούτου καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐν ἀνθρώποις ὑπὸ μορφήν ἀνθρωπίνην ὡς Θεοανθρώπου. Μονοθεϊκὴ θρησκεία πρὸ Χριστοῦ ἦτο μόνον ἡ θρησκεία τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ, ἡ ἑβραϊκὴ θρησκεία. Ὁ συγγραφεὺς παρέχει ἐνταῦθα τὰς διαφόρους παρ' Ἑβραίοις ἐνδείξεις τοῦ ἀνώνυμου Θεοῦ, ὀνόματα τούτου ἀπαντῶντα ἐν τῷ ἐνικῷ μόνον ἀριθμῷ. Αἱ ἐνδείξεις αὗται τοῦ Θεοῦ εἶναι κυρίως οὐχὶ ὀνόματα αὐτοῦ δι' αὐτῶν ἐμφαίνει ἀπλῶς ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ὡς τὸν ὄντως ὄντα, ὡς τὸν ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχοντα, ὡς τὴν Αὐτοουσίαν καὶ πηγὴν πάσης ὑπάρξεως, ὡς τὴν Αὐτοζωὴν καὶ πηγὴν πάσης ζωῆς, ὡς τὸν ὄντως ὑπάρχοντα ἐν ἀντιθέσει

πρὸς τοὺς ἄλλους θεοὺς τοὺς οὐχὶ ὑπάρχοντας. Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τοῦ ἔργου αὐτοῦ ποιεῖται εἰδικώτερον ὁ καθηγητῆς κ. Φιλιππίδης λόγον:

I

Περὶ τοῦ μονοθεϊσμοῦ ἐν πολυθεϊσμοῖς.

Παρ' αὐτοῖς ἔτι τοῖς πρωτογόνοις ἢ κατὰ φύσιν ζῶσι λαοῖς ἀπαντῶσιν ἡμῖν οὐ μόνον μονοθείζουσαι ἐκδηλώσεις, ἀλλὰ καὶ ἐκδηλος ἔτι μονοθεϊσμός. Τῇ πρὸς τὸ ὕψιστον Ἐν τάσει τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὀφείλεται ἡ πίστις τῶν πρωτογόνων εἰς τὴν ὑπερδύναμιν «μάννα». Ἐτέρα μονοθείζουσα ἐκδήλωσις παρὰ τοῖς πρωτογόνοις εἶναι ὁ λεγόμενος «προπατοροθεϊσμός», ἡ πίστις δηλαδή εἰς Θεὸν προπάτορα τῶν ἀνθρώπων, δημιουργόν, διαμορφωτὴν καὶ κύριον τοῦ παντός κ.ο.κ. Παρὰ λαοῖς ἀκραίων καὶ ἀπομεμονωμένων περιοχῶν τῆς ὕδρογειοῦ σφαίρας διεπιστάθη θρησκευτικῶς ἢ ὑπαρξίς ἐκδήλου μονοθεΐζουσης πίστεως, πίστεως δηλαδή εἰς ἓν ὕψιστον Ὅν, ὅπερ ἀμορφον εἶναι ἢ ἀνθρωποειδὲς μὲν, ἔχον ὅμως τι πέρα τῆς συνήθους ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἢ λευκόν τι καὶ ἀπαστράπττον πυρφόρον φῶς. Ἄνεικόνιστος καὶ ἀνείδωλος εἶναι ἢ λατρεία αὐτοῦ. Τὰ διάφορα ὀνόματα τοῦ ὕψιστου τούτου Ὅντος ἐκφαίνουσι κυρίως τὰς ἐν τῇ φύσει λειτουργίας αὐτοῦ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ εἶναι τὸ ὕψιστον Ὅν ἀνώνυμον. Αἰωνιότης, παγγνωσία, ἀγαθότης, ἠθικότης, παντοδυναμία κ.ο.κ. εἶναι αἱ ἰδιότητες αὐτοῦ. Τοιαύτη τις πίστις ἀπαντᾷ ἡμῖν παρὰ τοῖς Πυγμαλίοις καὶ πρωτογόνοις λαοῖς τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Αὐστραλίας, τῆς Ὠκεανίας, τῆς Νέας Ζηλανδίας καὶ τῆς προκολομβιανῆς Ἀμερικῆς. Ἐν Κίνα ἀπαντᾷ ἡμῖν εὐρύτατα ἡ πίστις εἰς ἓν μόνον ὕψιστον Ὅν καὶ δὴ καὶ εἰδικώτερον ἐν τῷ «Ταοῖσμῳ» τοῦ Λαο-τσέ, ἐνθα δεσπόζει ἡ περὶ τοῦ Ταὸ ἔννοια, ἥτις ὁμοία εἶναι τῇ πλατωνικῇ ἐννοίᾳ περὶ τοῦ ὄντως Ὅντος, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ λαϊκῇ θρησκείᾳ, παρὰ Κομφουκίῳ, ὅστις ἐν τοῖς μυχιατάτοις βάθει τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μονοθείζει, ἐν τῷ μετακομφουκίῳ πολυθεϊσμῷ καὶ παρὰ τῇ λοιπῇ τέλος πνευματικῇ ἡγεσίᾳ τῆς χώρας ταύτης. Καὶ παρ' ἑτέροις ἀσιατικοῖς λαοῖς ἀπαντᾷ ἡμῖν ἡ πίστις αὕτη, οἷον παρὰ Μασσαγέταις καὶ Σκύθαις, παρ' Ἰακώταις (Προτούρκοις), παρὰ Μογγόλοις, παρὰ Τουγκουσοῖς, παρὰ Σαμογέδαις καὶ Ἰάπωσιν. Ὅμοίως ἀπαντᾷ ἡμῖν ἡ πίστις αὕτη παρὰ Χαμίταις, παρὰ χαμιτικοῖς λαοῖς τῆς Ἀφρικῆς, παρὰ Κουσίταις, παρ' Αἰγυπτίοις, παρὰ σημιτικοῖς περαιτέρω λαοῖς, Βαβυλωνίοις δηλονότι, Ἀσσυριοῖς, Χαναναίοις, Ἀραμαίοις, Μωαβίταις καὶ Ἀμμωνίταις, Ἀραψι. Πᾶσαι αἱ οἰκεῖαι πληροφορίαι βεβαιοῦνται καὶ διασαφοῦνται ἐνταῦθα διὰ τῆς ἐπαγωγῆς πλουσιωτάτων γραμματολογικῶν καὶ ἱστορικῶν τεκμηρίων καὶ διὰ τῆς παραπομπῆς εἰς τὴν ἀπέραντον ἐπὶ τοῦ προκειμένου βιβλιογραφίαν τῶν νεωτέρων χρόνων. Καὶ παρὰ τοῖς ἀρίστοις λαοῖς δεσπόζει ἡ ἐννοια τοῦ ἐνὸς ὕψιστου Ὅντος. Παρὰ τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἀρίστοις τῆς λεγομένης Ἰνδογερμανι-

κῆς ἢ Ἰνδοευρωπαϊκῆς οἰκογενείας πρὸ τοῦ ἐπιμερισμοῦ αὐτῆς εἰς ἐπὶ μέρους λαοὺς καὶ θρησκευόμενα ὑπὲρ τὸ πλῆθος τῶν θεῶν ὑψοῦται κυρίαρχος ἡ ἔννοια τοῦ «Οὐρανίου Ὄντος», ἀμόρφου καὶ ἀνωνύμου, προσωπικοῦ, παμφώτου Θεοῦ ὡς τοῦ μόνου ἀνωτάτου Ὄντος. Ἡ πίστις εἰς ἕνα ὑψιστον Θεὸν διήκει ὁμοίως διὰ μέσου πάντων τῶν Ἰνδικῶν θρησκευμάτων. Ἀπαντᾷ αὕτη ἡμῖν ἐν τῷ Βεδισμῷ, ἐν ᾧ ὡς τὸ ὑπέρτατον ὄντως Ὄν νοεῖται ἢ ἐν τῇ μιᾷ θείᾳ Οὐσίᾳ ἐνυπάρχουσα Δύναμις, ἣτις ἀποκαλύπτεται ἐν τῷ αἰωνίῳ Νόμῳ, τῇ διδασκαλίᾳ δηλ. περὶ τοῦ θείου θελήματος, ἐν τῇ φυσικῇ καὶ ἠθικῇ τάξει τοῦ σύμπαντος, ἐν τῇ λατρείᾳ ἔθιμοτυπία κ.ο.κ.· περαιτέρω ἀπαντᾷ αὕτη ἡμῖν ἐν τῷ Βραχμανισμῷ, ἐν ᾧ ὁ ὑψιστος Θεὸς θεωρεῖται αἰώνιος καὶ Εἷς, δημιουργὸς παντὸς ὑπάρχοντος, ὅμοιος σφαῖρα ἄτε ἀνευ ἀρχῆς καὶ τέλους ὢν κ.ο.κ., ἐν τῷ Χινδουισμῷ, ἐν ᾧ εἷς ὑψιστος Θεὸς ὑπάρχει, ᾧ οἱ ἄνθρωποι λατρεύουσιν ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, καὶ ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ τέλος Βουδδισμῷ, ὅστις δέχεται μίαν ὑπερτάτην αἰωνίαν Οὐσίαν, ἀθύπαρκτον, αὐτογενῆ καὶ πάμφωτον ὡς τὸ ὑψιστον Ὄν. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ προζωροαστρικῇ θρησκείᾳ τῶν Ἰρανίων ἀπαντᾷ ἡμῖν μονοθεΐζουσα ἔξαρσις τοῦ Αἰωνίου ὡς τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, τοῦ ζῶντος πατρός, τοῦ φωτὸς βασιλέως, τοῦ κυριάρχου πάντων τῶν βασιλείων. κ.ο.κ. Σαφστερά μονοθεΐζουσα ἐκδήλωσις ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ Ἰρανικῇ θρησκείᾳ τῆς προζωροαστρικῆς περιόδου εἶναι ἡ λαϊκὴ ἀνάτασις πρὸς τὸν θεὸν τοῦ φωτὸς, τὸν Μίθραν, ὅστις νοεῖται ὡς παντογνώστης καὶ πανάγαθος καὶ περιγράφεται ὡς ἀλάθητος κυρίαρχος τοῦ κόσμου. Ἡ ἐν τῇ Ἰρανικῇ θρησκείᾳ μονοθεΐζουσα πίστις ἔσχε τὴν πλήρη αὐτῆς ἐκδήλωσιν ἐν τῇ μονοθεϊκῇ μεταρρυθμίσει τοῦ Ζωροάστρου (βον αἰ. π.Χ.), καθ' ὃν μία μόνον λατρεία εἶναι ἡ ἀληθινή, ἡ τοῦ θεοῦ Ἀχούρα Μάζδα, τοῦ λευκοῦ καὶ παμφώτου, τοῦ πανσόφου καὶ παναγάθου Κυρίου, ὅστις εἶναι ὁ δημιουργὸς, ὁ συντηρητὴς καὶ ὁ κριτὴς τοῦ κόσμου. Ὁ θεὸς οὗτος ἀνακηρύσσεται ὑπὸ τοῦ Ζωροάστρου ὡς ὁ μόνος Θεὸς τῆς κρατικῆς θρησκείας τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἐν συνεχείᾳ περιγράφει ὁ κ. Φιλιππίδης διὰ πολλῶν τὰς μονοθεϊστικὰς ιδέας ἄλλων λαῶν. Παρὰ τοῖς Χεττίταις μεταξὺ τῶν πολλῶν αὐτῶν θεῶν ὑψιστος ἔθεωρεῖτο ὁ θεὸς τῆς καταγίδος, εἶτα ἀνυψώθη ὑπὲρ αὐτὸν εἰς τὴν ὑψίστην θεὰν τοῦ Κράτους ἡ θεὰ τοῦ Ἥλιου, ἡ «Βουρουσέμου», «βασίλισσα τοῦ χεττιτικοῦ κράτους». Ἐκ τοῦ θείου τούτου ζεύγους προῆλθεν ὁ θεὸς «Ἥλιος». Ὑψιστος θεὸς τῆς παναρχαιοτάτης περὶ τὸν Δωδωναῖον χῶρον πρωτοελληνικῆς περιόδου ἦτο ἡ ἀνώνυμος ἔννοια τοῦ ἑνὸς Θεοῦ (Δεῦς), οὐρανίας πηγῆς τοῦ φυσικοῦ, πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ φωτός. Τὴν πρὸς τὸν μονοθεϊσμὸν τάσιν ἐνίσχυσεν ἡ φιλοσοφικὴ ζήτησις ἰδίᾳ διὰ τῆς προσπαθείας, ὅπως ἀπαλλάξῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν οὐχὶ θεοπρεπῶν ἐνδείξεων τῆς λαϊκῆς θρησκείας. Ἀπὸ τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐξῆς μέχρι τοῦ Πλουτάρχου ἡ προσπάθεια πρὸς περινόησιν τοῦ ὑψίστου Ὄντος καὶ πρὸς προσδιορισμὸν αὐτοῦ καθίσταται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συστηματικὴ ἢ θεολογικὴ ὀρολογία καθίσταται οὕτω πλουσιωτέρα. Ἡ μονο-

θεΐζουσα φιλοσοφικὴ ἀνάτασις κατέστη κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων λίαν ἰσχυρά, σχεδὸν κοινὴ πίστις. Καὶ ἡ μοναρχικὴ μορφή τοῦ κράτους συνετέλεσε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν μεγάλῳ βαθμῷ εἰς τὴν σύλληψιν τῆς εἰκόνης τοῦ ἐνιαίου σύμπαντος τοῦ κυβερνωμένου ὑπὸ ἐνὸς Θεοῦ. Ἡ φιλοσοφία διὰ τῆς στροφῆς αὐτῆς πρὸς τὰς βασικὰς ἀρχὰς περὶ τῆς ὑπεροχῆς καὶ πανταχοῦ παρουσίας τοῦ ὄντως ὄντος, τοῦ Θεοῦ ὡς δημιουργοῦ, κυβερνήτου καὶ προνοητοῦ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων παρεσκεύασε τὸ ἔδαφος πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ μονοθεΐζουσα τῶν Ἑλλήνων τάσις κατέστη ἐντονωτάτη κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐν Χριστῷ ἐνανθρωπήσεως τοῦ ἀπ' αἰώνων μετὰ πολλῆς νοσταλγίας ἀναζητουμένου ἐνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἀνάλογοι ὑπῆρξαν αἱ περὶ ὑψίστου ὄντος θρησκευτικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν Ῥωμαίων ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ τῷ ἑλληνικῷ Διὶ ἀντιστοιχοῦντος ταύτωνόμου θεοῦ Juppiter ὡς θεοῦ τοῦ φωτός, διαδόχου τοῦ παλαιοῦ οὐρανοῦ παμφώτου θεοῦ τῆς θρησκείας τῶν πρωτοαρίων λαῶν, τῶν Γερμανῶν περαιτέρω, τῶν Κελτῶν, τῶν Λεττονῶν, τῶν Σλαύων. Ἡ ἐν τοῖς πολυθεϊκοῖς θρησκευμασιν ἰσχυρὰ μονοθεϊστικὴ ἐκ διαισθήσεως πίστις καὶ μονοθεϊστικὴ ἀνάτασις εὔρε τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς καὶ ἐν τῷ λεγομένῳ «Ἐνοθεϊσμῷ» ἢ «Καθενοθεϊσμῷ». Διὰ τῶν ὄρων τούτων καλεῖται τὸ ἐν πολυθεϊκοῖς θρησκευμασιν μεμαρτυρημένον φαινόμενον ἐκεῖνο, καθ' ὃ ὁ προσευχόμενος ἀπευθύνεται ἐκάστοτε πρὸς ἓνα καὶ μόνον ἐκ τῶν πιστευομένων πολλῶν θεῶν τῆς θρησκείας αὐτοῦ, ὃν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην τῆς προσευχῆς νοεῖ ὡς τὸν μόνον Θεὸν καὶ πρὸς ὃν μόνον κατευθύνει τὴν σκέψιν αὐτοῦ. Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ παρὰ τοῖς πρωτογονωτάτοις λαοῖς καταπληκτικὸν τοῦτο φαινόμενον σαφῶς μονοθεΐζουσης ἀνατάσεως ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς παρὰ πᾶσι τοῖς πολυθεϊκοῖς λαοῖς πολυτρόπως μονοθεΐζούσας ἢ μονοθεϊκὰς ἐκδηλώσεις μόνον ὧδε ἐξηγεῖται, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἀφετηριακὸς τύπος τῆς ἀνθρωπίνης θρησκευτικότητος ὑπῆρξεν ὁ μονοθεϊσμός, ἢ αὐταποκάλυψις τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις τοῦ ἐνὸς Θεοῦ. Ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἢ ἀφετηριακοῦ μονοθεϊσμοῦ τοῦ βιβλικῶς ἀποκεκαλυμμένου καὶ ἐπιστημονικῶς ἐπιμαρτυρουμένου ἐξέπεσε μὲν ὁ ἄνθρωπος εἰς πολυθεϊσμούς διαφόρων τύπων, οὐδέποτε ὅμως ἀπέβαλεν οὗτος μακρὰν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὸ πανάρχαιον βίωμα τῆς πρώτης αὐτοῦ θρησκείας, τὸ φῶς τοῦ ἐνὸς μόνου ὄντως Θεοῦ καὶ τὴν ἀνάμνησιν τῆς παραδεισίου καταστάσεως τῆς μετ' αὐτοῦ κοινωνίας. Ἡ πανανθρωπίνη θρησκευτικότης διέγραψε κύκλον χωροῦντα ἀπὸ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ διὰ μέσου τῶν πολλῶν θεῶν πρὸς τὸν ἓνα πάλιν Θεόν. Ἡ προπρωτικὴ περίοδος τοῦ ἀρχικοῦ μονοθεϊσμοῦ σαφέστατα μαρτυρουμένη παρ' οἷς ἐπέβησε πρωτογονωτάτοις λαοῖς ἦτο ἀνείδωλος καὶ ἀνεικόνιστος· ἡ ἀληθὴς περὶ τοῦ ἐνὸς μόνου Θεοῦ ἔννοια ἀποκλείει τὴν ἀπόδοσιν αὐτῷ μορφῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν εἰδωλουργικὴν ἢ ἄλλην ἀπεικόνισιν αὐτοῦ ἐν τῇ τέχνῃ, ἀποκλείει δὲ περαιτέρω καὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτῷ ὀνόματος. Τὴν περίοδον ταύτην διεδέχθη ἡ μεταπρωτικὴ περίοδος πολυθεϊσμοῦ, εἰδω-

λουργίας ἢ εἰδωλοτεχνίας καὶ εἰδωλολατρείας διαφόρων τύπων, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἔρπετων. Τῆς πτώσεως ἐκείνης καὶ τῶν μεταπτωτικῶν περιστατικῶν, ἤτοι τῆς ριζικῆς μεταβολῆς τῆς ἀρχικῆς παραδεισίου καταστάσεως, ἀπηχῆσεις διεσώθησαν ἐν πᾶσι τοῖς ἔπεσι καὶ ἐν πάσαις ταῖς παραδόσεσι τῶν ἀρχαίων λαῶν. Τὴν μεταπτωτικὴν περίοδον συγκλείει ἡ τῶν πολλῶν θεῶν καὶ τῶν εἰδώλων αὐτῶν καταργησις καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν ἀρχικόν, τὸν ἀφετηριακὸν μονοθεϊσμόν. Τοὺς διαφόρους τύπους τοῦ πολυθεϊσμοῦ θεωρητέον ὡς καρπούς, ἐκδηλώσεις καὶ ἀποδείξεις συγχρόνως τῆς ἀγωνιώδους ζητήσεως τοῦ ἐνὸς Θεοῦ ἐν τῷ σκότει τῆς μακρᾶς περιόδου τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ ἐνὸς τούτου Θεοῦ μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς εἰς αὐτόν, μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν ἀρχικὸν μονοθεϊσμόν, οὗ τὴν ὑπαρξιν μαρτυροῦσι πᾶσαι αἱ μονοθεῖζουσαι ἐν πολυθεϊσμοῖς ἐκδηλώσεις, ἀπὸ τῆς ἀπονομῆς σεβασμοῦ πρὸς ἓν ὕψιστον Ὁν παρὰ πρωτογονωτάτοις λαοῖς μέχρι τοῦ «ἀγνώστου» Θεοῦ τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ πλήρης πραγματοποίησις τῆς παγκοσμίως νοσταλγουμένης καὶ προσδοκωμένης ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθοῦς θρησκείας. Ἡ περὶ Θεοῦ ἀποκάλυψις τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῆς ἐνσάρκου ἐπὶ γῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι διὰ τοῦτο ἡ μόνη ἀληθής. Τὸ περιεχόμενον τοῦ Χριστιανισμοῦ εὐρίσκει τὴν πλήρη αὐτοῦ ἱστορικὴν ἔκφρασιν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ἐν τοῖς λόγοις καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, ὅμως τοῦτο καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον εἶναι ὑψωμένον ὑπεράνω τῆς ἱστορικῆς περιόδου τοῦ ἐπιγείου βίου τῆς Προσωπικότητος τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Ἰησοῦς μόνον ἦτο ἡ ὑψίστη πλήρης ἱστορικὴ πραγματοποίησις τῆς θείας δυνάμεως τῆς ἀγάπης ὡς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὡς σκοποῦ καὶ περιεχομένου τῆς θρησκείας. Ὁ Χριστιανισμὸς μετέχει μὲν τῆς ἱστορίας διὰ τῆς Προσωπικότητος τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ Προσωπικότητι ταύτῃ ἐσαρκώθη τὸ ὑπέροχον καὶ ὑπεριστορικὸν πλήρωμα τῆς Θεότητος καὶ σεσαρκωμένος ὑμνεῖται καὶ δοξάζεται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Θεὸς Λόγος Ἰησοῦς ὡς ἐν ἑαυτῷ ἔχων καὶ ἀποκαλύψας τὸ ὅλον πλήρωμα τῆς θείας Οὐσίας. Ἡ ἀλήθεια τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ κείται ὑπὲρ τὴν ἱστορίαν καὶ ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον τοῦ Ἀπολύτου καὶ Αἰωνίου.

II

Περὶ παγκοσμίου προσδοκίας Θεανθρώπου Αὐτρωτοῦ.

Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ἐρευνᾷ ὁ κ. Φιλιππίδης τὸ θέμα τῆς παγκοσμίου προσδοκίας ἐνανθρωπήσεως τοῦ μετὰ πολλῆς νοσταλγίας ἀναζητουμένου ἐνὸς ὑψίστου Θεοῦ, τοῦ μόνου ὄντως Θεοῦ, ὡς τῆς μόνης ἐναπομενούσης καὶ διὰ τοῦτο ἐλπιζομένης λύσεως τοῦ πανανθρωπίνου δράματος: τοῦ χωρισμοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἐν τῇ θρησκευτικῇ ἱστορίᾳ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος ἡ Θεανθρω-

πικὴ προσδοκία, προσδοκία παγκόσμιος, προβάλλει ὡς ἀναγκαία καὶ λογικὴ συνέπεια τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως γνωρίσῃ τὸν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀναζητούμενον ἓνα Θεὸν αὐτοῦ καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ, ἦτοι λυτρωθῇ. Ἐν τῇ παγκοσμίῳ θεανθρωπικῇ προσδοκίᾳ ἀποκορυφοῦται ἔνθεν μὲν ἡ διαιώνιος μονοθεϊκὴ ἢ μονοθεΐζουσα ἀνάτασις τῆς ἀνθρωπότητος, ἐτέρωθεν δὲ ἡ διακαὴς λυτρωτικὴ νοσταλγία αὐτῆς· διὸ καὶ ἡ θεανθρωπικὴ προσδοκία προβάλλει ἀπὸ τῆς θρησκευούσης καὶ ἀλυτρώτου ψυχῆς τῶν προχριστιανικῶν λαῶν ὡς πανανθρώπινον αἴτημα, ὡς ἡ μόνη ἀπομένουσα λύσις τοῦ ἀνθρώπινου δράματος. Μικρὸν κατὰ μικρὸν διεμορφώθη ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος ἡ προσδοκία τῆς εἰς τὴν γῆν καθόδου τοῦ Θεοῦ ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἐπανόδου τῆς χρυσῆς ἐποχῆς τῆς ἀρχαϊκῆς παραδεισίου καταστάσεως.

Ὁ συγγραφεὺς παρέχει ἐνταῦθα ἐν συνεχείᾳ ἀντιπροσωπευτικὰς ἐκδηλώσεις τῆς θεανθρωπικῆς προσδοκίας. Ἐν Κίνα ἡ θεανθρωπικὴ προσδοκία προβάλλει ἀπὸ τοῦ 7^{ου} π.Χ. αἰῶνος ὡς προσδοκία τοῦ «Ἁγίου» ἀπὸ τῆς Δύσεως, οὗ τὴν ἔλευσιν νοσταλγεῖ ὁ Κομφούκιος καὶ οἱ ἄλλοι ἐπιφανεῖς λόγιοι τῆς ἀπεράντου ταύτης χώρας. Ἐν Βαβυλωνίᾳ προσεδόκων τὴν ἔλευσιν σωτῆρός τινος καὶ λυτρωτοῦ. Παρὰ τοῖς ἀρίοις λαοῦς ἐν εὐρείᾳ ἐκτάσει ἀπαντᾷ ἡμῖν τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς θεανθρωπικῆς προσδοκίας. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ σημετικά θρησκευόμενα, ἐν οἷς κυριαρχεῖ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ δέος ἐναντι τοῦ φοβεροῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀπροσπελάστου Θεοῦ, τὰ ἄρια θρησκευόμενα παρουσιάζουσιν ἡμῖν ἐκδηλον τὴν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐπικοινωνίαν καὶ οἰκειότητα· ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην καλοῦνται ταῦτα ἐν τῇ θρησκευοιολογικῇ ὀρολογίᾳ «θεανθρωπικά». Πανταχοῦ τῆς Ἰνδικῆς γραμματείας δεσπόζει τὸ μεστὸν νοσταλγίας συναίσθημα προσδοκίας λυτρωτοῦ τινος. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξεν ἐν τῇ γῆ χρυσῇ τις περίοδος ὑψίστης ἀνθρωπίνης εὐτυχίας καὶ ἠθικῆς τελειότητος· οἱ ἄνθρωποι ἐγίνωσκον ἓνα μόνον Θεὸν καὶ τούτῳ μόνον ἐλάτρευον, ἦσαν ἀγαθοί, ἠθικοί, ἐλεύθεροι σφαλμάτων, ἀμαρτιῶν, ἐπιθυμιῶν καὶ ἀσθενειῶν, ἡ γῆ ἤτο εὐφροωτάτη καὶ πλουσία εἰς ἄριστα βρώσιμα προϊόντα, εἰς καρποὺς καὶ εἰς ἀνθησιν. Ἄλλ' ἐπέρχεται ἡ ἀμαρτία εἰς τὸν κόσμον καὶ μετ' αὐτῆς ἡ ἀσθένεια, ἡ βραχυζωία, ἡ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος. Οἱ ἄνθρωποι καθίστανται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κακίους· ἐκπίπτουσιν εἰς ἀπιστίαν, λησμοσύνην τοῦ Θεοῦ, ἀδικίαν καὶ διαφθοράν. Φοβεραὶ καταστροφαὶ καὶ θεομηνίαι προμηνύουσι τοῦ κόσμου τὸ τέλος, μεθ' ὃ ἀναμένεται ἡ ἔλευσις σωτῆρος τοῦ κόσμου, ὅστις θὰ πραγματοποιήσῃ τὴν λύτρωσιν καὶ θὰ ἀνεγκαινίσῃ τὴν ἀρχέγονον χρυσὴν ἐποχὴν. Ἐν τῷ Βεδισμῷ, τῷ ἀρχαιοτάτῳ δηλαδὴ Ἰνδικῷ θρησκευέματι, ἐν τῷ Μαχαύανα Βουδδισμῷ, τῷ μεταγενεστέρῳ δηλαδὴ καὶ ἐξειλιγμένῳ Βουδδισμῷ, ἐν τῷ Θιβητικῷ Βουδδισμῷ, ἐν τῷ Χινδουισμῷ δεσπόζει εὐρέως τὸ συναίσθημα τῆς θεανθρωπικῆς προσδοκίας. Τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐν τῇ θρησκευτικῇ γραμματείᾳ τῶν

Ἰρανίων. Κατὰ τινὰ ἐποχὴν θὰ ἀναφανῆ βασιλεύς, ὅστις θὰ ἀποκαταστήσῃ πάλιν τὸν ἀγαθὸν νόμον. Οὗτος ἀγωνιεῖται ὡς ὑπέρμαχος τῆς ἀληθείας καὶ τῆς τάξεως τῶν πραγμάτων. Ἄλλ' ἡ θεανθρωπικὴ προσδοκία ἐναργέστερον ἐκδηλοῦται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι κυρίως. Ἡ ἐγγύτης καὶ ἡ διάλληλος ἐξοικείωσις θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἀποτελεῖ τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας. Ὁ Πυθαγόρας ἐθεωρεῖτο ὡς σωματοποίησις θεοῦ τινος. Παρ' Αἰσχύλῳ, Προμ. 772 κέξ. προλέγει ὁ δεσμώτης ἥρωας, ὅτι ὁ λυτρωτῆς αὐτοῦ ἔσται τὸ τέκνον, ὅπερ θὰ γεννηθῆ ἔκ τῆς παρθένου Ἰοῦς καὶ τοῦ Θεοῦ υἱὸς παρθένου καὶ Θεοῦ, ἦτοι Θεάνθρωπος, ἔσται ὁ λυτρωτῆς τοῦ Προμηθέως. Κατὰ τὸν Σωκράτη ἡ προσεχὴς κάθοδος τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου ἦτο τόσον ἀναγκαία, ὥστε ἔδει, ὅπως προσδοκᾶται αὕτη μετ' ἀνεπιφυλάκτου βεβαιότητος. Ἡ βεβαιότης αὕτη ὑπεκκαίει καὶ μεγαλύνει τὴν παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἀσίγητον νοσταλγίαν πρὸς ἐνατένισιν τοῦ Θεανθρώπου λυτρωτοῦ ὡς τοῦ προσδοκωμένου πραγματικοῦ ἱστορικοῦ Θεανθρώπου. Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὁμοίως ἐναργῆς καὶ ἐκτενὴς εἶναι ἡ θεανθρωπικὴ προσδοκία. Ὁ Κικέρων, De divin. II 54,110 ἀναφέρει, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τῶν Σίβυλλῶν χρησμοὶ εἶχον ἀναγγεῖλαι τὴν ἔλευσιν βασιλέως τινός, ὃν ὤφειλον, ὅπως ἀναγνωρίσωσιν οἱ θέλοντες, ὅπως σωθῶσι, προβλέπει ἐποχὴν, καθ' ἣν πανταχοῦ θὰ κυβερνᾷ τοῦ λοιποῦ εἰς Διδάσκαλος καὶ Κυρίαρχος, ὁ Θεός. Οὐδαμῶς, λέγει, εἶναι ἀδύνατον, ὅπως κατέλθῃ ὁ Θεός ἐξ οὐρανοῦ, ὅστις θὰ ἐπισκεφθῆ τοὺς ἀνθρώπους καὶ θὰ ἀναστραφῆ μετ' αὐτῶν ὡς Θεάνθρωπος. Ἐν τῇ Δ' τῶν Ἐκλογῶν αὐτοῦ (41 π.Χ.) στ. 4 κέξ. ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐγγίζουσαν λῆξιν τῶν χρησμῶν προλέγει ὁ Βεργίλιος τὴν γέννησιν Παιδός, δι' οὗ τῷ κόσμῳ νέα θὰ ἀνατελεῖ γενεά. Ὁ Παῖς οὗτος θὰ ἐνσαρκώσῃ ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν κ.ο.κ. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐν λόγῳ, ὃν ἔγραψε πρὸς τοὺς Πατέρας τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐρμηνεύει τὴν ἐν λόγῳ «ἐκλογὴν» τοῦ Βεργιλίου ὡς μεσσιακὴν πρόρρησιν. Τέλος ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ, τ.ε. ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς Π. Διαθήκης, ἔχομεν πλέον οὐχὶ ἀπλῆν θεανθρωπικὴν προσδοκίαν, ἀλλ' ἀποκάλυψιν τῆς προαιωνίου βουλῆς τοῦ Θεοῦ προαγγέλλουσαν καὶ προβεβαιούσαν διὰ πλήθους προφητειῶν τὴν μέλλουσαν ἐπιφάνειαν τοῦ Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ καὶ προδιαγράφουσαν τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἐνταῦθα παρέχει ὁ συγγραφεὺς ἐκ τῶν Γραφῶν μακρὰν σειρὰν χριστολογικῶν χωρίων καὶ μεσσιακῶν προφητειῶν καὶ ἐρμηνεύει διὰ πολλῶν τὸν χριστολογικὸν χαρακτῆρα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἄξιον θαυμασμοῦ εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ ἀνέμενον οἱ μὲν λαοὶ τῆς Δύσεως καὶ τοῦ μεσογειακοῦ χώρου ἐξ ἀνατολῶν, οἱ δὲ λαοὶ τῆς ἀπῶ Ἀνατολῆς ἐκ δυσμῶν οὕτως, ὥστε πάντων τὰ ὄμματα καὶ αἱ προσδοκίαι συνέκλινον ἐκεῖ που πρὸς τὴν Παλαιστίνην, ὅθεν ἀνεμένετο τὸ φῶς τῆς λυτρώσεως, ἡ κατὰ σάρκα γέννησις τοῦ προσδοκωμένου Θεανθρώπου.

III

Περὶ τοῦ πληρώματος τῆς μονοθεϊκῆς ἀναζητήσεως, τῆς παγκοσμίου θεανθρωπικῆς προσδοκίας καὶ τῆς πανανθρωπίνης λυτρωτικῆς νοσταλγίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τῷ μόνῳ ἱστορικῷ Θεανθρώπῳ Λυτρωτῇ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ τμήματος τούτου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐκπλήρωσεως τῆς προσδοκίας Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ ὡς λύσεως τοῦ πανανθρωπίνου δράματος, περὶ τῆς ὄντως λυτρώσεως διὰ τοῦ μόνου ὄντως Λυτρωτοῦ, τοῦ ἐν Χριστῷ ἐνανθρωπήσαντος μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ τοῦ ἀπ' αἰῶνος ἀναζητουμένου. Μετὰ σπανίου θρησκευτικοῦ πάθους καὶ λυρισμοῦ περιγράφει ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς τὸ θέαμα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὸ μὲν ἀνατεινούσης καὶ ἀναβλεπούσης εἰς τὸν οὐρανὸν πρὸς τὸν ἀναζητούμενον ἕνα Θεὸν αὐτῆς, τὸ δὲ περισκοπούσης τὴν γῆν καὶ καθηλούσης τὸ βλέμμα πρὸς σημεῖον μέσον μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἵνα ἴδῃ τὴν ἐκεῖ που πραγματοποιήσιν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Προδοκωμένου. Ἄγγελος τέλος τοῦ Θεοῦ πρωτοστάτης οὐρανόθεν ἐπιστάς εὐαγγελίζεται τῇ ἀπὸ Ναζαρέτ Πανάγνῳ Παρθένῳ τὸ μέγα γεγονός τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἀγνῶν καὶ ἀμολύντων αὐτῆς σαρκῶν καὶ αἱμάτων. Διὰ τοῦ ὄντως Θεανθρώπου τελεσιουργεῖται νῦν ἡ ὄντως λύτρωσις, ἵνα οἱ ἄνθρωποι πάντων τῶν αἰῶνων ἀνακτήσωμεν τὴν εἰς ἡμᾶς ἀνήκουσαν υἰοθεσίαν, ἵνα καταστῶμεν δηλαδὴ καὶ αὐθις υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς ποτε ἐν τῷ παραδείσῳ πρὸ τῆς πτώσεως. Νῦν μόνον τὸ πρῶτον ἠνώθησαν τὰ τέως διεστῶτα, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἐν τῷ Θεανθρώπῳ Ἰησοῦ. Μετ' ἐξόχου λεκτικοῦ κάλλους καὶ βαθυτάτης θρησκευτικῆς κατανόξεως περιγράφει ὁ συγγραφεὺς τὸ ὑπερφυῆς τοῦτο γεγονός ἐν ὄψει πάντοτε τῶν οἰκείων χωρίων τῆς Γραφῆς.

Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται ἐνταῦθα λόγον ὁ κ. Φιλιππίδης περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ μόνου ἱστορικοῦ καὶ μόνου ὄντως Θεανθρώπου ἀπὸ τῶν ἐξωχριστιανικῶν φανταστικῶν ἢ πλασματικῶν καὶ ἀνυπάρκτων θεανθρώπων παριστάντων ἀπλᾶς τὴν προϋποτιθέμενον τοῦ Προδοκωμένου. Αἱ μορφαὶ δῆθεν λυτρωτῶν ἐν τοῖς ἐξωχριστιανικοῖς θρησκευέμασι εἶναι καθαρῶς μυθικαὶ μορφαί, ἐπινοήματα τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας, δι' ὧν ἐκδηλοῦται ἡ παγκόσμιος θεανθρωπικὴ προσδοκία, προϋποτιπώσεις τοῦ προσδοκωμένου Θεανθρώπου. Ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἐνανθρωπήσας Θεὸς Λόγος, εἶναι ὁ μόνος πραγματικὸς ἱστορικὸς Θεάνθρωπος. Ἐντεῦθεν ἡ ἰδιοτυπία τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐν τοῖς ἄλλοις θρησκευέμασι πλασθέντες θεάνθρωποι ἀποτελοῦσιν ἀπλᾶς φανταστικὰς ἐκδηλώσεις τῆς μετὰ νοσταλγίας ἀναμενομένης παρουσίας τοῦ Θεοῦ ἐν ἀνθρώποις, ἥτις μόνον ἐν Χριστῷ ἐγένετο πραγματικότης. Ἡ διαφορὰ τῶν φανταστικῶν θεανθρώπων ἀπὸ τοῦ μετὰ πολλῆς νοσταλγίας ἀναμενομένου πραγματικοῦ Θεανθρώπου ἐγκρίεται ἐν τῷδε τῷ σημείῳ κυρίως,

ὅτι δηλαδὴ ὁ πραγματικὸς Θεάνθρωπος, ὁ μοναδικός, εἶναι αὐτὸς μόνος ἱστορικός, εἶναι Προσωπικότης ἀνήκουσα εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, ἥτις νέον νόημα ἀναλαμβάνει· ὁ Χριστὸς ἀποκαλύπτει τὸ ὅλον σχέδιον τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τοῦ κόσμου ἐν τῷ ἱστορικῷ πεδίῳ.

Πλήρης συμφωνία ὑφίσταται μεταξὺ τοῦτο μὲν τῆς περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου διδασκαλίας τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς Δογματικῆς, τοῦτο δὲ τῶν πορισμάτων τῆς θρησκευολογικῆς ἐρεῦνης. Κατὰ τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀποκάλυψιν καὶ τὰς συμφώνους ταύτῃ παραδόσεις τῶν λαῶν οἱ πρωτόπλαστοι ἡμάρτησαν ἔναντι τοῦ δημιουργοῦ αὐτῶν Θεοῦ, ἤτοι παρέβησαν ἀπαγορευτικὴν τινὰ ἐντολήν, ἣν ἔθετο αὐτοῖς ὁ Θεός, ἵνα λάβωσι συνείδησιν τῆς λειτουργίας τῆς μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἐλευθερίας αὐτῶν, ἥτις μετὰ τῆς λογικῆς ἰκανότητος συναποτελεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδωρημένην τῷ ἀνθρώπῳ δυάδα χαρισμάτων, δι' ἧς οὗτος διακρίνεται τῶν λοιπῶν ὄντων ὡς «κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ» πλασθεὶς. Διὰ τῆς παραβάσεως ταύτης ὁ ἄνθρωπος ἐκουσίως ἀπεμάκρυνεν ἑαυτὸν τοῦ Θεοῦ· ἔκτοτε αὐτὸς καὶ αἰ μετ' αὐτὸν γενεαί, κληρονομήσασαι τὴν ἐνοχὴν καὶ τὰς συνεπείας αὐτῆς, ἐν αἷς καὶ ὁ θάνατος, διετέλεσαν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀμαρτίας, κεχωρισμένοι τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ «προπατορικοῦ ἀμαρτήματος». Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ὑπῆρξεν ὁ ἔνοχος, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ἡ ἀνθρωπότης σύμπασα συνένοχος ἐγένετο τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος, εἶναι προφανές, ὅτι ἔδει, ὅπως ἀνθρωπὸς τις πάλιν ἀποκαταστήσῃ τὴν διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου γενομένην καθολικὴν ζημίαν, ὅπως ἐνεργήσῃ δηλαδὴ οὕτως, ὥστε σύμπασα ἡ ἀνθρωπότης νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἐνοχῆς τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος καὶ ἀνασυνδεθῇ καὶ ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀνακτῶσα τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς παραδείσιον κατάστασιν τῆς ζωῆς, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀθανασίας. Ὅμως οὐδεὶς κοινὸς ἄνθρωπος ἠδύνατο, ὅπως ἐπιτελέσῃ τηλικούτον ἔργον πανανθρωπίνης ὀλκῆς, ἄτε βαρυνόμενος ὑπὸ τῶν συνεπειῶν τῆς πτώσεως καὶ ἀμαρτωλὸς οὕτως ὢν· οὐδ' ἑαυτὸν ἠδύνατο, ὅπως σώσῃ κοινὸς τις ἄνθρωπος, πολλῶν δ' ἔλαττον τὴν ἀνθρωπότητα· θνητὸς αὐτὸς πῶς θὰ ἠδύνατο, ὅπως ἄρῃ καὶ καταργήσῃ τὴν κυρίαν συνέπειαν τῆς ἀμαρτίας, τὸν θάνατον; Ἐνοχος ἀθῶον οὐ ποιεῖ! Ἐδει ἄρα, ὅπως πρὸς ἐπιτελέσειν τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου ὑπάρξῃ ἀνθρωπὸς τις ἀναμάρτητος, ὅστις ἀπῆλλαγμένος ὢν τῆς ἐνοχῆς τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος, ἤτοι ἀθῶος αὐτὸς, θὰ ἠδύνατο, ὅπως ἀναλάβῃ ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ βάρος τῆς πανανθρωπίνης ἐνοχῆς καὶ προσενέγκῃ ἑαυτὸν ἱλαστήριον θυσίαν ὑπὲρ πάντων τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο τὸ μέγιστον κοσμοϊστορικὸν ἔργον τῆς πανανθρωπίνης λυτρώσεως καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπαναγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν, εἰς τὴν καθόλου παραδείσιον προπρωτικὴν κατάστασιν τῆς ζωῆς, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀθανασίας, ἐτελεσιουργήθη ὄντως διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐν τῇ θεανθρωπικῇ προσωπικότητι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ κ. Φιλιππίδης παρέχει ἡμῖν ἐνταῦθα ἐν συνεχείᾳ τὴν σημασίαν

τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν κυριωτέρων ἐπωνυμιῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸ ὄνομα: «Ἰησοῦς» («σωτήρ») ἐδόθη τῷ σαρκωθέντι Θεῷ Λόγῳ οὐχὶ ὑπ' ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἐντεταλαμένου διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῇ Παναγίᾳ Παρθένῳ καὶ τῷ μνήστορι Ἰωσήφ, ὅπως οὕτω καλέσῃσι τὸν ἐκ ταύτης καὶ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου Τεχθισόμενον. Τὸ ὄνομα: «Χριστός» εἰλημμένον ἐκ τῆς ΠΔ ἀποτελεῖ ἐλληνικὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἑβραϊκοῦ ὀνόματος: «Μασσίαχ», ὅπερ μεταγράφεται ἐλληνιστὶ ὡς: «Μεσσίας». Τὸ ὄνομα τοῦτο ἀποδίδεται ἐν τῇ ΠΔ ἀρχιερεῦσι, βασιλεῦσι καὶ προφήταις, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῷ μέλλοντι λυτρωτῇ τοῦ κόσμου· ἐν τῇ ΚΔ ἀποδίδεται τὸ ὄνομα τοῦτο τῷ σαρκωθέντι Θεῷ Λόγῳ Ἰησοῦ ὡς τῷ ἁγίῳ Πνεύματι κεχρισμένῳ μεγίστῳ Ἀρχιερεῖ, ὡς τῷ Βασιλεῖ τῶν βασιλέων καὶ Κυρίῳ τοῦ κόσμου παντὸς καὶ τῶν αἰώνων καὶ ὡς τῷ μεγίστῳ τῶν Προφητῶν. Τὸ συχνότατα πρὸς ἔνδειξιν τοῦ Κυρίου μνημονευόμενον ὄνομα: «Ἰησοῦς Χριστός» προβάλλει ἐν τῇ ΚΔ ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄνομα, («τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα») δι' αὐτοῦ ἐκφράζεται ἐν κυριολεξίᾳ ἡ ἰδιότης καὶ τὸ ἔργον τοῦ Κυρίου ὡς τοῦ Θεοῦ Σωτήρος τοῦ Κόσμου. Τὸ ὄνομα: «Ἀνατολὴ ἐξ ὕψους» ἀπὸ τῆς ΠΔ ἔλκον τὴν προέλευσιν αὐτοῦ δηλοῖ τὴν ἀντίθεσιν τῆς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγκαινισθείσης νέας ἐποχῆς τοῦ ἀνατείλαντος θείου φωτὸς τῆς πλήρους ἐξ ἀποκαλύψεως Ἀληθείας καὶ τῆς Ζωῆς πρὸς τὴν πρὸ Χριστοῦ μεταπτωτικὴν ἐποχὴν τοῦ σκότους τῆς ἀγνοίας καὶ τοῦ θανάτου. Τὸ ὄνομα: «Ἐμμανουήλ» μεθερμηνευόμενον ἔχει τὴν ἔννοιαν: «Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός» καὶ εἶναι τὸ ὄνομα, δι' οὗ κυριολογεῖται τὸ γεγονός τῆς ἐν ἀνθρώποις παρουσίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐπωνυμία: «Ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» δηλοῖ τὴν οὐρανόθεν προέλευσιν τοῦ Θεανθρώπου, ἡ δ' ἐπωνυμία τέλος: «Κύριος» δηλοῖ τὴν ἐπὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου ἡγεμονικὴν κυριαρχίαν τοῦ Παμβασιλέως Θεοῦ τοῦ ἐν Τριάδι, τοῦ ἀποκαλυφθέντος διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἐνανθρωπήσεως τοῦ προαιωνίου καὶ ἀνάρχως ὑπάρχοντος Θεοῦ Λόγου.

Ἡ ἐν τῷ Θεανθρώπῳ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ λύτρωσις ἔχει παγκόσμιον χαρακτήρα. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία παγκόσμιος. Ἐνταῦθα παρέχει ὁ συγγραφεὺς τὰ γεγονότα, ἅτινα θεμελιῶσι καὶ δικαιῶσι τὴν παγκοσμιότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ποιεῖται ἐν συνεχείᾳ λόγον περὶ τῆς περὶ παγκοσμιότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἀποκαλύψεως, περὶ τῆς προεξαγγελίας τῆς παγκοσμιότητος, περὶ «Ἀποστόλου» καὶ «ἀποστόλων», περὶ «ἀποστολῆς», περὶ τῆς πηγῆς ἢ προελεύσεως τοῦ ἀποστολικοῦ ἀξιώματος, περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς «ἀποστολῆς», περὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἀποστολικῆς παρουσίας καὶ δράσεως, περὶ τῶν συστάσεων τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων ἐκπληρώσεως τῆς Κυριακῆς ἐντολῆς, περὶ τῆς ἱεραποστολικῆς ὀρολογίας, περὶ τῶν πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸν κόσμον εὐνοϊκῶν περιστατικῶν τῆς ἐποχῆς, κατ' ἣν οὗτος ἀνεφάνη. Πάντα ταῦτα διασαφoῦνται καὶ βεβαιοῦνται διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἐκ τῶν Γραφῶν

τῶν οἰκείων χωρίων. Εὐρύτερόν πως ἐκτίθησιν ὁ κ. Φιλιππίδης τὰ γεγονότα τῆς ἐν Ἀθήναις πρώτης ἐπαφῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀληθείας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν· ποιεῖται ἐκτενῆ λόγον περὶ τῆς θέσεως τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ ἔναντι τῶν ἐξωχριστιανικῶν θρησκευμάτων ἐν ὧσιν τῆς τε Κ. Διαθήκης καὶ τῆς λοιπῆς πρώτης χριστιανικῆς γραμματείας καὶ περὶ τῆς μεθόδου τέλος ἐπιτυχοῦς διεξαγωγῆς τῆς ἱεραποστολῆς ἔναντι τῶν τε Ἰουδαίων καὶ τῶν ἐθνικῶν.

Ἐν τῷ **τρίτῳ μέρει** τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου γίνεται λόγος περὶ τῆς «τοπογραφικῆς καὶ λογοτεχνικῆς μορφολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης».

Ἐν πρώτοις περιγράφει ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς τὸ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ γεωγραφικὸν πεδίον τῶν γεγονότων αὐτῆς· παρέχει τὰ ὀνόματα τῆς Παλαιστίνης ἐν τῇ ΚΔ, τὴν διαίρεσιν τῆς Παλαιστίνης, τὴν παλαιστίνειον φύσιν ἐν τῇ ΚΔ, ὄρη δηλαδὴ, πεδιάδας, χειμάρρους, φυσικὰς κολυμβρήθρας, φρέατα, ζῶα, φυτὰ καὶ προϊόντα, πολυτίμους λίθους κ.ο.κ. τῆς Παλαιστίνης, ἀναφέρει τὰς τετραρχίας αὐτῆς, τὴν Γαλιλαίαν δηλαδὴ, τὴν Σαμαρείαν, τὴν Ἰουδαίαν καὶ τὴν Περσίαν, καὶ λεπτομερῶς ἀναγράφει τὰς πόλεις αὐτῶν. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται λόγον ὁ κ. Φιλιππίδης περὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ὡς λογοτεχνικοῦ μνημείου, περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐγίνωσκε μὲν πάσας τὰς γλώσσας, ἀραμαῖστί δ' ὅμως ἐλάλει, καὶ περὶ τῆς γλώσσης τῆς Καινῆς Διαθήκης. Πρὸς εὐαγγελισμὸν τῆς Οἰκουμένης ἐπελέξατο ἡ Θεία Πρόνοια τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Διὰ πολλῶν ὁ κ. Φιλιππίδης ἀναπτύσσει τὸ θέμα τῆς διαμορφώσεως τῆς «Κοινῆς» λεγομένης ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὸ θέμα περαιτέρω τῆς «Κοινῆς» ὡς γλώσσης τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται λόγον ὁ εὐρυμαθέστατος συγγραφεὺς περὶ τῶν σημιτισμῶν τῆς ΚΔ, περὶ τῶν ἐβραϊσμῶν δηλαδὴ καὶ ἀραμαϊσμῶν αὐτῆς, περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἑλληνιστὶ μεταγεγραμμένων ὀνομάτων καὶ λέξεων, περὶ παραλληλισμοῦ τῶν μελῶν, περὶ πλατειασμῶν, περὶ βραχυότητος περιόδων, περὶ τῆς κατὰ παράταξιν ἀντὶ τῆς καθ' ὑπόταξιν συντάξεως τῶν προτάσεων, περὶ τῆς κατ' ἀντιστροφὴν προτάσεως τῶν παρεμφατικῶν τύπων τῶν ῥημάτων ἀντὶ τῶν μετοχῶν αὐτῶν καὶ περὶ ἀναφορικῶν ἀντωνυμιῶν τέλος ἢ ἀναφορικῶν ἐπιρρημάτων ἐν συναρτήσει πρὸς ἐπαναληπτικὰς ἢ κτητικὰς ἀντωνυμίας ἢ πρὸς ἐπιρρήματα. Περαιτέρω ποιεῖται λόγον ὁ συγγραφεὺς περὶ τῶν λατινισμῶν τῆς ΚΔ καὶ περὶ τῶν ἑλληνισμῶν αὐτῆς, περὶ τῶν ἰδιοτυπιῶν δηλαδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ ΚΔ. Ἐν συναφεΐᾳ πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο θέμα ἀσχολεῖται ὁ κ. Φιλιππίδης μετὰ σπανίας γλωσσολογικῆς ἐμβριθείας περὶ τὴν ἔρευναν καὶ ἀναγραφὴν τῶν ἐν τῇ ΚΔ ἀπαντωσῶν νέων λέξεων τῆς «Κοινῆς», τῶν συνθέτων λέξεων αὐτῆς, τῶν λέξεων τῆς «Κοινῆς», αἵτινες μόνον ἐν τῇ ΚΔ ἀπαντῶσι, τῶν λέξεων τῆς «Κοινῆς», αἵτινες μόνον ἐν τῇ ἐξωβιβλικῇ γραμματείᾳ ἀπαντῶσι, τῶν λέξεων τῆς «Κοινῆς», αἵτινες ἀπαντῶσιν ἐν τε τῇ Βίβλῳ καὶ τῇ χριστιανικῇ γραμματείᾳ, τῶν νέων ἐκφράσεων ἐν τῇ «Κοινῇ» τῆς ΚΔ, τῶν σπανίων λέξεων, τῶν λογοπαιγνίων, τῶν

ὁμοιοτελεύτων, τῶν καλλιλογικῶν περιόδων, τῶν πεζῶν ῥυθμῶν, τῶν ἀναδιπλώσεων, τῶν ἀντιθέσεων καὶ παραλληλισμῶν, τῆς ἐπισωρεύσεως ἀντιθέσεων, τῆς ἀναφορᾶς, τῶν ἀφιερωτικῶν τύπων, τοῦ ὕφους μετὰ τῆς διαλεκτικῆς αὐτοῦ ἀπλότητος, οὐχὶ δὲ μετὰ χροιάς τινος ῥητορικῆς, τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ἰδιωτισμῶν καὶ δὴ καὶ ἀττικισμῶν ἐν τῇ «Κοινῇ» τῆς ΚΔ. Ἐν συνεχείᾳ γίνεται μνεῖα τῶν ἐν τῇ «Κοινῇ» τῆς ΚΔ ὕφισταμένων βαρβαρισμῶν, ἤτοι λεκτικῶν ἰδιορρυθμιῶν προελθουσῶν ἐξ ἐπιδράσεως ἄλλων ἐξωκλασικῶν γλωσσῶν. Τὸ **τρίτον μέρος** τοῦ ὑπερέχου αὐτοῦ ἔργου κατακλείει ὁ κ. Φιλιππίδης διὰ τῆς ἀναγραφῆς καὶ καταλλήλου διασαφήσεως καὶ ἐρμηνείας ἄλλων λογοτεχνικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ κειμένου τῆς ΚΔ, εἰκόνων δηλαδὴ ἐν αὐτῷ καὶ παρομοιώσεων εἰλημμένων ἐκ τῆς καθημερινῆς ζωῆς, χρήσεως παλαιῶν ἀποκεχρωματισμένων εἰκόνων κυκλοφορουμένων ὑπὸ διαφόρους σημασίας, καταλογικῆς ἀπαριθμήσεως ἀρετῶν (ἀρεταλογίαι), ἀναλογιῶν πρὸς ἑλληνιστικὰς εὐλογίας, ἀρεταλογίας καὶ δοξολογίας, περιγραφῶν μετὰ ποιητικῆς ἐξάρσεως, ὕμνων οἰνοῖ ἀνευ μέτρων, ἐπιδράσεως τῆς φύσεως ἐπὶ τοὺς συγγραφεῖς τῆς ΚΔ πρὸς συγκρότησιν παρομοιώσεων, ἐπιστολογραφίας ἐν τῇ ΚΔ, ἐπιδράσεως τῆς κλασσικῆς γραμματείας ἐπὶ τὴν ΚΔ ἰδίᾳ παρὰ τοῖς Ἀποστόλοις Λουκᾶ καὶ Παύλῳ, στοιχείων παραλλήλων τῇ ἱστοριογραφίᾳ, ἱεραποστολικοῦ κηρύγματος, λειτουργικῶν περικοπῶν τῆς ΚΔ, πληροφοριῶν τῆς ΚΔ περὶ συγχρόνων αὐτῇ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἐξωχριστιανικοῦ κόσμου καὶ τέλος θαυματολογιῶν. Πλούσιον εὐρητήριον διευκολύνει τὴν χρῆσιν τοῦ ἔργου.

* *

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρέσχον δι' ἀδροτάτων γραμμῶν τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τοῦ κ. Φιλιππίδου. Καλλίστην κριτικὴν καταξίωσιν τοῦ ἔργου τούτου θὰ ἀπετέλει ἡ θερμὴ σύστασις, ὅπως πᾶς Ἕλλην λόγιος καὶ κυρίως πᾶς Ἕλλην θεολόγος ἢ φιλόλογος ἀναγνώσῃ τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, διότι ἀποτελεῖ τοῦτο κατὰ τὸν αἰῶνα ἡμῶν ἀγλὰν ὄντως σταθμὸν τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Ἐναντι τούτου οὐχὶ εὐχερῶς δυνήσεται ἡ διεθνὴς γραμματεία, ὅπως ἐπιδείξῃται ἰσαξίον ἔργον. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ ἔργου ἀποθαυμάζει τις ἐν σιγῇ τὴν εὐτακτον συγκρότησιν καὶ διάρθρωσιν ἀπεράντου ὕλικου εἰλημμένου ἐκ τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς γραμματείας, τὸ ἀμίμητον λεκτικὸν κάλλος τῆς ἐκθέσεως καὶ περιγραφῆς, τὰ εὐλαβῆ συναισθημάτα βαθυτάτης θρησκευτικῆς κατανύξεως, τὸν ὑπέρτατον παλμὸν ἀκοιμήτου ἐπιστημονικοῦ ζήλου πρὸς διακρίβωσιν καὶ βεβαίωσιν καὶ τῆς μικροτάτης ἐτι ἐν τοῖς ἐκτιθεμένοις λεπτομερείας, τὸν γιγαντιαῖον μόχθον πρὸς ἀνεύρεσιν, ἀνάληψιν καὶ κατάλληλον ἐπεξεργασίαν πάσης οἰκείας πληροφορίας περιγραφομένης ἐν πηγαῖς ἢ βοηθήμασι, τὴν εὐκοσμον καὶ εὐμέθοδον διάταξιν τῆς ὕλης πρὸς εὐχερῆ κατανόησιν ταύτης ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου, τὴν ἔξοχον τέλος χάριν τῆς ἡπίας καὶ ἀβιάστου συναγωγῆς σπουδαιοτάτων

ἐπιστημονικῶν συμπερασμάτων καὶ πορισμάτων. Ὁ ἀναγιγνώσκων τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ κ. Φιλιππίδου συναισθάνεται βαθύτατα, ὅτι διδάσκεται, μορφοῦται καὶ ἀνυψοῦται καὶ ὅτι κτᾶται ἀξιόλογα θεμέλια ἠθικῆς, θρησκευτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς εὐδαιμονίας. Ὡς Ἕλλην ἐπιστήμων μετὰ συναισθημάτων δικαίας ὑπερφανίας στρέφω τὴν στιγμὴν ταύτην ἀπαξ ἔτι τὸ βλέμμα ἐπὶ τὸ ἀθάνατον ἔργον τοῦ κ. Φιλιππίδου, σπάνιον ἄθλον τῆς ἐπιστήμης καθόλου, καὶ ἀπευθύνω νοερῶς πρὸς τὸν Ἕλληνα καθηγητὴν λόγους θερμῆς ἐγκαρδιότητος καὶ εὐγνωμοσύνης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩ. ΜΕΡΕΝΤΙΤΗΣ

Ἵφηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας
ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν,

Καθηγητὴς ἐν τῷ Διδασκαλείῳ Μέσης Ἑκπαιδεύσεως.

*M. Du Buit, Geographie de la Terre Sainte. Τόμ. I. σ. 257.
Τόμ. II, χάρται 18. Paris, 1958.*

Ἡ ὑπὸ τῆς École Biblique de Jérusalem δημοσιευομένη σειρά τῶν Études Annexes de la Bible de Jérusalem, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ, ὡς ὁ τίτλος δηλοῖ, οἰνεῖ παράρτημα τῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς ὡς ἄνω Σχολῆς ἐκπονηθείσης λαμπρᾶς γαλλικῆς μεταφράσεως τῆς Βίβλου καὶ ἡ ὅποια ἐνεκαινιάσθη διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῆς Archéologie de la Palestine τοῦ διαπρεποῦς ἀνατολιστοῦ Albright, ἐπλουτίσθη προσφάτως διὰ τῆς διτόμου γεωγραφίας τῆς Παλαιστίνης τοῦ Καθηγητοῦ M. Du Buit.

Ὁ πρῶτος τόμος, τ. ἔ. αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον, διαιρεῖται εἰς τὴν φυσικὴν γεωγραφίαν (17-84) καὶ τὴν ἱστορικὴν (87-178), συμπληρούμενος ὑπὸ τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τοιοῦτον ἔργον ὀνομαστικῶν πινάκων (179-231).

Τὸ α' μέρος διακρίνει σαφήνεια καὶ ἀρκετὴ συντομία. Ὁ σ. ἐξαντλεῖ κατὰ τρόπον ἀπλοῦν, πλὴν παραδεκτόν, τὸ ὑλικὸν τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν φυσικὴν γεωγραφίαν, ἤτοι τὴν ὄρογραφίαν, ὑδρογραφίαν, τὸ κλίμα, τὴν χλωρίδα, πανίδα καὶ τὰς ἐπὶ μέρους τοποθεσίας τῆς Παλαιστίνης.

Δυστυχῶς, ἐλλείπουν σχετικαὶ εἰκόνες καὶ χάρται τινές, στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ὑλικοῦ τούτου ἐκ μέρους τοῦ μὴ εἰδικοῦ ἀναγνώστου, πρὸς τὸν ὁποῖον κυρίως ἀπευθύνεται τὸ ἔργον τοῦτο. Ἐλάχιστα δὲ ἀναφέρονται περὶ τῆς γεωλογίας τῆς Παλαιστίνης, ἐνῶ τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν ὄριων τῆς χώρας ταύτης εἶναι ἀσυνήθως βραχὺ (ἡμίσεια σελίς).

Τὸ β' μέρος εἶναι ἐκτενέστερον, συμπεριλαμβάνον καὶ τὴν πολιτικὴν γεωγραφίαν, τὴν ὅποιαν ὁ σ. δὲν πραγματεύεται ἰδιαίτερώς.

Μετὰ ἀξιοσημειώτου ἀκριβείας ἀλλὰ γενικῶς πῶς ἀναφέρει τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ταύτισιν τῶν διαφόρων ἀρχαίων τοποθεσιῶν, ἐπεκτεινόμενος εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ συγκοινωνιακοῦ δικτύου τῆς Παλαιστίνης.

Μετὰ σχετικῆς ὥσαύτως συντομίας ἀναφέρει ἐν συνεχείᾳ περὶ τῶν κατὰ
ΘΕΟΛΟΓΙΑ, Τόμος ΚΘ' Τεῦχος Δ'

καιροὺς ἐγκατασταθέντων ἐν τῇ χώρᾳ πληθυσμῶν (περιλαμβανομένων καὶ τῶν ἀλλοφύλων) καὶ τὰ τῆς διαιρέσεως τῆς γῆς εἰς αὐτοὺς.

Ἐν σ. 137, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τῶν Χανααναίων, δὲν νομίζω ὅτι ἀκριβολογεῖ ἢ σ. γράφων, ὅτι φαίνεται νὰ ἀγνοῖται ὑπὸ τῶν ἐγγράφων τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς συνοριακὰς περιγραφὰς τῶν φυλῶν ἢ παρουσία χαναανιτικῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι παρέμεινον ἐπὶ μακρὸν ἀνεξάρτητοι καὶ περὶ τῶν ὁποίων πληροφορεῖται τις ἐν Κριτ. 18, 27-36. Τοῦναντίον ἔχομεν πληροφορίας, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ συντάκτης τῶν σχετικῶν συνοριακῶν περιγραφῶν παρουσιάζεται ἐνήμερος ἐπὶ τῆς τοιαύτης καταστάσεως. Οὕτω ἀναφέρει σαφῶς π.χ. ἐν Ἱησ. Ν. 16,10 περὶ τῆς Γκέζερ, ὅτι παρέμενον ἀκόμη ὑπὸ χαναανιτικὸν ἔλεγχον, παρόμοια δὲ καὶ ἐν 17,12,13, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τῶν πόλεων Βαιθσάν, Ναφεθά, Μαγγεδώ.

Οἱ ἐπακολουθοῦντες ὀνομαστικοὶ πίνακες εἶναι, ὁμολογουμένως, λίαν ἐπιτυχεῖς καὶ πολῦτιμοι διὰ τὸν ἀναγνώστην.

Οἱ 18 χάρται δὲν νομίζω ὅτι δικαιολογοῦν τὴν δημιουργίαν δευτέρου τόμου. Ἐκτὸς τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ ἦσαν ἐγχρωμοὶ καὶ περισσότερον σαφεῖς, διότι ὑπὸ τὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐξετυπώθησαν, μόνον εἰς τοὺς εἰδικοὺς δύνανται νὰ χρησιμεύσουν, παρ' ὅτι τὸ ἔργον δὲν ἀπευθύνεται κατὰ κύριον λόγον πρὸς αὐτοὺς. Θὰ ἦτο καλλίτερον, ἐὰν ἀντὶ τοῦ τόμου τούτου ἐφιλοπόνει ὁ M. Du Buit σαφεστέρους χάρτας καὶ δὴ ἐγχρώμους, οἱ ὁποῖοι, πλαισιούμενοι ἀπὸ σχετικὸν κείμενον καὶ ἀναλόγους εἰκόνας, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν ἄτλαντα τῆς Παλαιστίνης.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ ὁ πρῶτος τόμος θὰ παρουσιάζετο τελειότερος, ἐφοδιαζόμενος μὲ ἄλλους μικροτέρους διαφωτιστικούς χάρτας καὶ, συμπληρούμενος βεβαίως διὰ πλουσιωτέρου ὕλικου, θὰ ἀπετέλει θετικὸν βοήθημα καὶ διὰ τοὺς εἰδικούς. Οὕτω θὰ συνεπληροῦτο καὶ τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον ἀφῆκεν ἡ ἐξάντλησις τοῦ κλασσικοῦ ἔργου τοῦ P. Abel. Αἱ παρατηρήσεις ὁμως αὗται οὐδὲν μείωνουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου τούτου, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι μικρά.

Π. ΣΙΜΩΤΑΣ

RÉPONS DUE A DES REMARQUES

Par

GÉRASSIME KONIDARIS, Professeur ordinaire de l' Histoire Ecclesiastique
Générale de l' Université d' Athènes.

La critique d' un ouvrage savant ne peut se faire que sous les conditions suivantes: premièrement, celui qui critique doit connaître à fond la langue du livre à critiquer, et, deuxièmement il doit être connaisseur du sujet auquel se rapporte son jugement, c' est à dire qu' il doit avoir étudié les sources sur lesquelles réside la recherche scientifique. Mr. Romaios, excellent archéologue et membre de l' Académie, remarquait l' autrefois qu' il est difficile, même au spécialiste, de critiquer le travail de son collègue si celui-ci a pour longtemps travaillé sur le sujet.

C' est pour cette raison que je n' ai que rarement entrepris des critiques et répondu aux reproches que me l' on a faites.

Le cas est différent. Les remarques qui m' ont été faites dans la très remarquable «Revue d' Histoire Ecclésiastique» (Vol. LIII, N° 2-3, p. 727-8) sur mon ouvrage qui concernait le régime de l' Église primitive, m' imposent la réponse immédiate, bien que la critique soit publiée sous réserve, voire dans la section des Annales de cette Revue.

Le critique, Mr. Stiernon, prétend que: a) J' essaye en particulier de préciser les fonctions des évêques, des presbytères et accessoirement des diacres et des «Χαρismaticοὶ» et détermine les vicissitudes de ces louables dans la littérature apostolique et subapostolique, b) que «cette brochure laisse une impression de confusion que ne dissipe pas le résumé en anglais», et c) en sentant éventuellement la gravité de son mot et ayant la peur de la non justification à l' avenir de ce jugement fait en général et sans arguments (sans compter sur celui d' après lequel je me borne à la seule bibliographie allemande), il ajoute: «sans doute faudra-t-il attendre la parution des trois tomes annoncés pour apprécier ce que la contribution du Prof. d' Athènes apporte de neuf et de valable à la solution du difficile problème du ministère dans l' église primitive».

Il est nécessaire de discuter sur la précision des remarques faites par Mr. St., par rapport à ceux que nous avons dit au début. Il faut ajouter d' ailleurs que les principes de critique, que nous avons formulés plus haut, doivent être respectueusement gardés, s' il est que-

stion de critiquer un ouvrage savant, notamment faire une critique défavorable.

I. La première assertion de Mr. St. est tout à fait dénuée de fondement étant donné qu' il a en vue: 1) la première fascicule du 1er Volume où sont exposés mes nouvelles positions philologiques et historiques sur le problème à résoudre, b) ma référence à l' Académie (Actes 1957, p. 17-51). Là il ne s' agit pas de vérifier les fonctions des évêques, des presbytères et des diacres, mais de traiter sur l' histoire de ces termes pendant les périodes apostolique et subapostolique, aussi bien que sur la carrière de chaque fonction. Évidemment je n' aborde que superficiellement la question des fonctions à mesure que cela devient inévitable (v. le résumé grec, p. 4 ou 212-3, et 3 ou 221 de l' Annuaire Scientifique de la Faculté de Théologie, 1957). Il va de soi qu'aux deuxième et troisième Volumes sera entrepris un travail beaucoup plus vaste, fondé sur les principes déjà exposés, sur le sujet très difficile d'ailleurs, des degrés. Il s' ensuit donc que la première remarque de Mr. St. est à moitié erronée. La seule explication possible est qu' il ne connaît pas bien le grec moderne.

II. La deuxième remarque de Mr. St. c' est comme la première. On ne peut pas parler de confusion lorsque la méthode que j' ai suivie, évolution par rapport au lieu et au temps (34-70-156 et inversement 156-70-34, après J. C.) est fondée sur l' évolution des sources examinées par ordre chronologique, même si la recherche commence par ce qui est clair et va jusqu' à ce qui est vague ou bien procède par l' étude des rapports qui existent entre les sources nouvelles et celles de l' antiquité (p. ex. Ignace à A' Clément, Polycarpe-Ignace etc.).

La méthode Allemande strictement suivie (Cründlichkeit) est claire d' un bout à l' autre, notamment dans le paragr. 9 de ma référence à l' Académie (p. 34).

Je me demande pourquoi Mr. St. n' a-t-il pas trouvé quelques mots favorables pour la clarté et l' importance de ce paragraphe. Il peut s' excuser s' il ignore le grec. Les anciens grecs disaient: «λέγε εἰ τι σιγήσῃ κρείττον ἔγοις». Je ne sais pas si le texte anglais est aussi clair ou bien si mon gloseur connaît bien l' anglais pour en juger en sûreté. En tout cas il faut ajouter que, lorsque, il y a quelques mois, j' envoyai à l' imprimerie la dernière épreuve du résumé en allemand, publié spécialement pour son importance et sa clarté, dans le «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte» (1958), Kanonist. p. 337 - 342), j' avais noté que: «die deutsche Zusammenfassung» d' où sont tirés les résumés en grec, anglais et français, était la «autorisierte».

Un connaisseur des sources, du problème et de la langue, pourrait peut-être faire quelques remarques plus essentielles, mais la seule remarque qui soit impossible est celle de Mr. St. La bonne articulation, la stricte succession des observations faites sur les sources, sont les caractéristiques d'un ouvrage que depuis neuf ans j' hésitais de publier, précisément parce qu' il fallait que je fusse sûr de la justesse de la méthode et de la résolution.

Ni la joie du savant qui découvre quelque chose de nouveau, ni la crainte que quelqu'un d' autre n'arrive au même résultat, ne parvinrent à vaincre le pur esprit scientifique qui domine cet ouvrage.

III. Mr. St. se réserve de voir la publication complète de l' oeuvre, en trois volumes (maintenant en quatre; v. la seconde édition, qui est à paraître, de ma référence contenue aux actes de l'Académie) pour constater dans quelle mesure présente-t-elle quelque chose de nouveau. Il atort de nouveau parce que: a) la première fascicule du premier volume suffit pour en tirer des jugements sur la méthode, les positions philologiques et historiques, b) les Actes de l' Académie, où est contenue ma référence, dûment soutenue, en ce qui concerne les nouvelles conclusions basées sur les sources, permet à quiconque de juger de la justesse des résolutions proposées aux points particuliers de ce grand problème philologique et historique, particuliers de ce grand problème philologique et historique, étant donné que celui-ci a en vue les principes exposés au début de cette notice. Voilà pourquoi j' ai noté avant quelques mois dans l' Annuaire de la Faculté de Théologie (1957, p. 212): «Par conséquent cette référence et son résumé représentent justement le point du travail qui précède la publication définitive. Cela veut dire qu' en rédigeant le texte sous sa forme définitive, il est bon de s' attendre à des améliorations éventuelles. Une révision alors de la référence qui est contenue dans les Actes de l' Académie sera absolument nécessaire.

Déjà plusieurs aditions et améliorations ont été faites à la traduction allemande. Ces corrections font partie du Chapitre correspondant de l' Histoire Ecclesiastique Générale, d' une édition polygraphiée mise en circulation expressément pour les étudiants. C' est le seul point qui puisse justifier mon gloseur.

A présent je me sens obligé à répondre une quatrième remarque qu' il m' a faite: celle de m' avoir été borné à la seule bibliographie allemande. Cela n' est pas juste comme le montre la note bibliographique (p. 293 - 295) qui sera complétée à la deuxième fascicule et

annexée d' une notice comprenant les avis des principaux compétents.

Si je parle des principaux compétents (comme G. Dix et J. Colson) c' est qu' il est impossible d' embrasser toutes les nuances d' interprétation des sources, étant donné que le but de mon ouvrage est de faire savoir ce que nous enseignent les sources et non pas de voir ce qu' en pensent les différents savants qui se sont occupés du sujet. Ce travail nécessite un juste classement des idées et une interprétation linguistique et historique. Il va de soi que la contribution au sujet des savants étrangers doit être mentionnée à mesure qu' elle est nécessaire. Je ne sais pas s' il a été fait quelque progrès sur cette question là. Et pourtant dans aucun cas ne son-telles pas révélés tant de nouvelles choses sur des textes très connus. Ce qui manquait jusqu'ici c'était la juste méthode, la connaissance des sources, le sentiment de la langue et la culture de la tradition ecclésiastique. Mais encore cette résolution ne verrait pas la lumière si certains mauvais préjugés n'étaient pas écartés, comme celui selon lequel il n' y avait d' évêque que là où le terme était connu.

Maintenant j' essaye de simplifier et de rendre plus claire ma théorie parce que sans doute elle est incompréhensible pour bien de personnes. Je regrette beaucoup d' avoir fait les remarques ci-dessus à une Revue du niveau de la «Revue d' Histoire Ecclésiastique». Si je réponds, c' est que je ne veux pas que mon silence soit pris pour faiblesse.

J' éprouve un sentiment de satisfaction par ce que le «Zeitschrift für Savigny-Stiftung», s' interessa vivement à l' originalité de ma recherche aussi bien que les Professeurs Schmaus et Mersdorf, («München»), Sesan (Roumanie), Williams (Harvard). Dans le Bulletin de Harvard Theological School il a été noté sans nom, par un savant, connaisseur du grec évidemment, que «Professor Conidaris is starting with the present small volume a tremendous work of great value» (1958, p. 206).